

**BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE SOSYAL
HAYATIN İZLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Abdulbaki ÇARLIOĞLU

Kütahya - 2011

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE SOSYAL
HAYATIN İZLERİ**

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ

Hazırlayan:
Abdulbaki ÇARLIOĞLU

Kütahya - 2011

Kabul ve Onay

Abdulkaki ÇARLIOĞLU'nun hazırladığı “Bâki'nin Gazellerinde Sosyal Hayatın İzleri” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2011

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER		
Yrd. Doç. Dr. Atilla BATUR		

Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Bâkî'nin Gazellerinde Sosyal Hayatın İzleri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2011

Abdulbaki ÇARLIOĞLU

Özgeçmiş

01.03.1985 tarihinde Karabük'te doğan Abdalbaki ÇARLIOĞLU ilk ve ortaöğrenimini Zonguldak ilinin Kilimli ilçesinde tamamladı. Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 2008 yılında tamamladı. Üniversite eğitiminden sonra aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Yüksek lisans eğitimi devam ederken Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda ve özel kurumlarda Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Halen özel bir eğitim kurumunda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yapmaktadır.

ÖZET

BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE SOSYAL HAYATIN İZLERİ

ÇARLIOĞLU, Abdalbaki

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ

Kasım, 2011, 178 sayfa

Bu çalışma, XVI. yüzyıla damgasını vurmuş ve döneminde 'Sultânü's-Şuâra' olarak adlandırılmış olan Bâkî'nin Dîvânı incelenerek sosyal yaşamın izlerini görebilmek ve gösterebilmek amacıyla yapılmıştır.

Bâkî, dönemin sanat anlayışında zirveye ulaşmış, zamanının düşünce ufku içerisinde, sosyal hayatın pek çok unsurunu şiirlerine işlemeyi başarmıştır.

Çalışmamızda, Sabahattin Küçük'ün hazırladığı "Bâkî Divanı"nın esas alındığı bu tez ile Bâkî'nin gözüyle sosyal hayatın nasıl olduğunun ortaya çıkartılması düşünülmüştür. Ayrıca, Küçük'ün itimat edilir ve sağlam bir metin ortaya koyması Bâkî Dîvânı'nın tez için seçilmesinde büyük rol oynamıştır.

Bâkî Dîvânı'nın hacim bakımından genişliği, çalışmamızı sınırlandırmaya sebep olmuştur. Bundan dolayı çalışmamızda gazeller esas alınmıştır. Çalışmamız sosyal hayatı yansıtan beyitlerin metni ve bu beyitlerin günümüz Türkçe'sine çevirisi ve açıklamalarından oluşmaktadır. Beyitlerin sonunda yazılan rakamlar sırasıyla gazel ve beyit numaralarını göstermektedir.

Araştırma önsöz, giriş, sosyal hayatın safhalarını oluşturan altı bölüm, sonuç ve kaynakça kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde Bâkî'nin yaşadığı devir olan XVI. yüzyıldaki siyasî, edebî durum ve o devrin şiir-toplum yapısı, ele alınarak değerlendirildi. Temel kısmı oluşturan altı bölüm birbirinden bağımsız olarak incelendiğinden her bölüm, kendi alanının literatüründen faydalanılarak yazıldı. Sonuç kısmında dîvân incelemesinden edinilen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hayat, Bâkî Dîvânı, XVI. Yüzyıl, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT**SIGNS OF SOCIAL LIFE IN BÂKÎ'S ODES****ÇARLIOĞLU, Abdalbaki****M.A. Thesis, Departmen of Turkish Language and Literature****Supervisor: Asst. Prof. Mustafa GÜNEŞ****November, 2011, 178 pages**

This study is prepared in order to show and perceive social life traces analysing Baki Divan(council) called ‘Sultanü’ş-Şuâra’ in its period and made its mark an XVI. century.

Baki accesses climax on sense of art in its period and makes a succes of manipulating many factors of social life in term’s conseption horizon.

In this study, it is thought to discover how social life was according to Baki’s look with this thesis predicated on “Baki Divan(council)” prepared by, Sabahattin Küçük. Moreover, that Küçük introduces reliable and valid text plays an important role to be chosen Baki Divan(council) for thesis.

That Baki Divan(council) is extensive causes to restrict the study. Because of this, odes are dominant in this study. This study occurs text of staves reflecting social life and translation of Turkish and comments. The figures at the end of staves demonstrate ode and figure numbers.

This study occurs six parts which are preface, input, social life’s stages, conclusion and bibliography. In input, social and cultural part is evaluated political, literary and poem-society structure of term in XVI. century which Baki lived in. Every part is written benefiting own literature, when they are examined one by one independently. In conclusion part, a general evaluation is made according to information of divan analysis.

Key Words: Social life, Baki Divan (Council), XVI. Century, Otoman Empire.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TIPLER

1.1. SEVGİLİ	6
1.2. ÂŞIK.....	9
1.3. RAKİB.....	12
1.4. PÂDİŞÂH.....	14
1.5. VÂİZ.....	15
1.6. ZÂHİD.....	17
1.7. ABDÂL.....	20
1.8. SÛFÎ.....	22
1.9. MOLLA.....	24
1.10. ESİR, KÖLE.....	25
1.11. DELİ, DİVÂNE	27
1.12. MÜRİD, DERVİŞ.....	30
1.13. AYYÂR	32
1.14. CÂDÛ	32
1.15. MÜSLÜMAN-KÂFİR.....	33
1.16. HACI	35
1.17. SAKA.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

GİYİM KUŞAM

2.1. KUMAŞLAR	38
2.1.1. Zerrîn.....	40

2.1.2. Miskî	40
2.1.3. Harîr	41
2.1.4. Kemha	41
2.1.5. Vala	42
2.1.6. Peşmîne	42
2.1.7. Atlas	42
2.2. KIYAFETLER	43
2.2.1. Destâr	43
2.2.2. Efser, Taç	44
2.2.3. Külâh	46
2.2.4. Nikâb	46
2.2.5. Nemed	48
2.2.6. Kemer	48
2.2.7. Zünnâr	51
2.2.8. Gömlek, Pîrehen.....	51
2.2.9. Delk	52
2.2.10. Murakka	53
2.2.11. Kisvet	53
2.2.12. Cübbe	54
2.3. KIYAFETLERİN UNSURLARI.....	54
2.3.1. Yaka (yaha)	54
2.3.2. Girîbân	55
2.3.3. Düğme	56
2.3.4. Şal.....	57
2.3.5. Dest-Mâl.....	58
2.3.6. Halhal	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EŞYA VE ALETLER

3.1 KAMUSAL EŞYALAR	60
3.1.1. Aydınlatma Araçları.....	60

3.1.1.1. Mum	60
3.1.1.2. Kandil	65
3.1.1.3. Fânûs	66
3.1.1.4. Fetil, Fetîle	67
3.1.1.5. Çerağ	67
3.1.1.6. Micmer	68
3.1.2. Ölçü ve Tartı Aletleri	69
3.1.2.1. Terâzû, Mizân	69
3.1.2.2. Kıblenümâ	71
3.1.3. Yazı Takımları ve Aletleri	72
3.1.3.1. Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler	72
3.1.3.1.1. Varak	72
3.1.3.1.2. Sahîfe	72
3.1.3.1.3. Levh	72
3.1.3.2. Yazı Âletleri	73
3.1.3.2.1. Kalem	73
3.1.3.2.2. Hâme	74
3.1.3.2.3. Kilk	76
3.1.3.2.4. Mürekkeb, Midâd	77
3.1.3.2.5. Mıstar	77
3.1.3.2.6. Divit (Devat)	78
3.1.3.2.7. Hokka	78
3.1.3.2.8. Şîrâze	79
3.2. EV EŞYALARI	80
3.2.1. Tas	80
3.2.2. Kûze	80
3.2.3. Seccâde	81
3.2.4. Sandûk	81
3.2.5. Âyine	82
3.2.6. Bâliş (Yastık)	85
3.2.7. Beşik	86
3.2.8. Tabak	86

3.2.9. Sürahi	87
3.2.10. Bûriyâ, Bisât.....	88
3.3. KİŞİSEL EŞYALAR (SÛS EŞYALARI).....	89
3.3.1. Tarak (Şâne).....	89
3.3.2. Kuhl, Sürme	90
3.3.3. Tûtîyâ	92
3.3.4. Mîl.....	93
3.3.5. Hmâ.....	93
3.3.6. 'İkd	94
3.4. DİĞER.....	94
3.4.1. Kafes	94
3.4.2. Tesbih.....	95
3.4.3. Ceres.....	96
3.4.4. Kise	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TABÂBET

4.1. HASTALIKLAR	99
4.2. TEDAVİ METOTLARI	101
4.2.1. İlaçla Tedavi.....	102
4.2.2. Yâkût-ı Müferrih (Kıymetli Taşlarla Tedavi)	103
4.2.3. Mûsikî ile Tedavi	103
4.2.4. Kuhl, Sürme, Tutîyâ.....	104
4.2.4.1. Tutîyânın Kanı Kesmesi.....	105
4.2.4.2. Tutîyâya Mücevher Katılması.....	106
4.2.5. Zehir, Tiryâk	106
4.3. TEDAVİ YERLERİ	108
4.3.1. Dârüşşifâ	108

BEŞİNCİ BÖLÜM EĞLENCE HAYATI

5.1 MEYHÂNE	111
5.2. MEYHANE UNSURLARI.....	116
5.2.1. Kabak	116
5.2.2. Küp.....	117
5.2.3. Mest (Sarhoş)	118
5.2.4. Şarap.....	121
5.3. MEYHÂNE TABİRLERİ	123
5.3.1. Cür'a Dökmek/ Saçmak	123
5.3.2. Ayak Seyri.....	125
5.3.3. Ayağı Sürmek	126
5.3.4. Kadeh Dua'sına Başlamak	126
5.4. MECLİSLER.....	126
5.4.1. Meclislerin Unsurları	129
5.4.1.1. Mükeyyifler.....	129
5.5. MÛSİKÎ.....	131
5.5.1. Mûsikî Grupları	131
5.5.1.1. Mehter	131
5.5.1.2. Semâ.....	132
5.5.2. Mûsikî Aletleri	133
5.5.2.1. Çeng	133
5.5.2.2. Rebâb	137
5.5.2.3. Ney	138
5.5.2.4. Ud.....	139
5.5.2.5. Tanbûr	139
5.5.2.6. Tef ve Dâire.....	140
5.5.2.7. Kemânçe.....	141
5.5.2.8. Sâz	141
5.5.2.9. Çâr-pâre.....	141
5.5.2.10. Nevbet	142
5.5.2.11. Nakkare	143

5.5.2.12. Mûsikâr	143
5.5.2.13. Nefir	144

ALTINCI BÖLÜM

SPOR, AVCILIK VE OYUNLAR

6.1. SPOR	146
6.1.1. Avcılık.....	147
6.1.1.1. Kuş Avcılığı	150
6.1.2. Güreş	152
6.1.3. Ok Atma (Tîr-Kemân).....	153
6.2. OYUNLAR	155
6.2.1. Satranç.....	155
6.2.2. Yüzük Oyunu	157
6.2.3. Top-Çevgân.....	157
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	159
KAYNAKÇA	160
DİZİN	163

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
gös. yer.	: Gösterilen Yer
haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDV	: Türk Dil Vakfı
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
v.s.	: Vesaire
v.b.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

TEZ METNİ

GİRİŞ

XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Şairlerin Durumu

XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin her bakımdan zirvede olduğu bir dönemdir. Siyasî alandaki zaferler, sosyal ve kültürel hayatın da gelişmesine vesile olmuştur. Bunun sonucu olarak, Divan Edebiyatı da Osmanlı sınırlarını aşarak gerek çağdaşlarını gerekse kendinden sonraki şairleri etkileyecek boyuta ulaşmıştır.

Divan şiirini anlamak ve gelecek nesillere anlatabilmek, ancak o dönemin sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesine bağlıdır. Divan şairleri toplumun ürünüdürler ve şiirlerini besleyen kaynak yine toplumun kendisidir.

Divan edebiyatı yıllardır, soyut ve fikirden yoksun olduğu, toplumdan kopuk olduğu, toplumu yansıtmadığı gibi haksız eleştirilere maruz kalmış bir edebiyattır. Hatta Tanzimat'ın fikri altyapısını şekillendiren Osmanlı aydını Nâmık Kemal de, divân edebiyatı şairlerini “padişaha, sultana, vezire ve ileri gelen zevata dalkavukluk etmekten başka bir şey yapmadıkları, ortaya koyduğu eserlerin lakırdıdan ibaret olduğu”¹ noktasında haksız bir şekilde eleştirmiştir. Cumhuriyet döneminde ise, aynı düşünce hâkim olmuş, dönemin meşhur edebiyat tarihçisi M. Fuat Köprülü, divan şiirinin toplumun değer yargılarını yansıtmaktan uzak olduğunu ve Fars edebiyatının etkisi altında üretildiğini savunmuştur.² Bu düşüncelerin anlayış olarak devam etmesi, divan edebiyatını incelemenin boş bir uğraş olduğu önyargısının yerleşmesine sebep olmuş ve bu anlayış günümüze kadar devam etmiştir.

Son zamanlarda divan şiiri alanında yapılan çalışmalar, divan şiirine karşı oluşan “hayattan kopuk, anlaşılmaz” gibi önyargıları kırmış ve rağbet görmeye başlamıştır. Yapılan çalışma da, divan şiirinin önemli şairlerinden Bâkî'nin divanını sosyal hayat bağlamında inceleyen çalışmalardan birini oluşturmaktadır.

Şairler yaşadığı toplumun bir nevi aynası hükmünde olan, hayata farklı bakmayı başarabilen şahsiyetlerdir. Bunu yaparken de, çeşitli benzetmelere, mecazlara

¹ Nâmık Kemal, (1888), **Tahrib-i Harabat, Matbaa-i Ebüzziya**, İstanbul, s. 44, Nakleden Erdoğan Erbay, (1996), “Divan Edebiyatı Üzerine Tenkid, Değerlendirme ve Tartışmalar (1866–1901)”, Doktora Tezi, EAÜSBE, s.28; **Namık Kemal'in Husûsi Mektupları: İstanbul ve Midilli Mektupları**, Haz: Fevziye Abdullah Tansel, TTK, Ankara, 1967, s. 22.

² Mehmet Özdemir, (2001), “Divan Edebiyatı Münakaşaları (1902-1928)”, Doktora Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta, ss.381-382.

başvururlar. Toplumsal gerçekler, gelenekler, yeme-içme adetleri, eğlence dünyası, giyim-kuşam geleneği şairlerin hayal dünyası ile yoğrulmuş şairlerin kaleminde hayat bulmuştur.

Divan şiiri XVI. yüzyılda siyasî ve diğer gelişmelere bağlı olarak ilerleme kazanmıştır. Bu yüzyılda edebi türlerin sayısında önemli bir artış görülmüş, padişahların ve sultanların da aktif bir şekilde şairliklerini ortaya koydukları bir dönem haline gelmiştir. Hatta sultanların divan oluşturdukları görülmüştür. Aynı zamanda düzenlenen eğlence meclislerinde, özellikle paşaların konaklarında gerçekleştirilen mûsiki toplantılarında, şairler şiirlerini okurlar, edebi sohbetler yapılır hem eğlenilir hem de sanatlarını geliştirme fırsatı bulurlardı.³

Aynı zamanda divan şiiri sadece İstanbul ve çevresinde değil, ilim adamları ve müntesipleri, şair ve edip askerler vasıtasıyla Filibe, Priştine, Selânik, Konya, Üsküp, Vardar Yenicesi, Bursa, Edirne, Amasya, Manisa, Bahçesaray, Tebriz, Diyarbakır, Bağdat, Şam ve Kahire gibi birçok küçük veya büyük merkezden gelişerek yayılmış, başka bir ifade ile siyasî hakimiyetin olduğu hemen her yerde gerek halk gerekse yüksek zümre arasında yerleşmiş ve benimsenmiştir.⁴

Bu yüzyılın önemli divan şairleri arasında, Figânî (ö. 1532), Lâmiî (ö. 1532), Zâtî (ö.1546), Hayâlî (ö. 1557), Fuzûlî (ö. 1566), Muhibbî (ö.1566), Emrî (ö.1575), Âgehî (ö. 1577), Taşlıcalı Yahyâ (ö.1582), Nev'î (ö.1599), Bâkî (ö.1600) ve Rûhî-i Bağdadî'yi (ö.1605) saymak mümkündür.

Bâkî (1526-1600)

Mahmud Abdalbâki, şiirlerinde doğduğu şehrin lehçesini kullanarak dîvân edebiyatımıza yenilik ve güzellik katan bir şairimizdir. 1526 yılında İstanbul'un Fatih semtindeki mahallelerden birinde dünyaya geldi. Babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmed adında bir zat olup 1566 Haziranında hac farizasını yerine getirirken yolda vefat etmiştir.

Babasının maddi durumu yetersiz olduğu için Bâkî'yi saraç çıraklığına vermişti. İstanbul'un saraçlar çarşısı, bugün Fatih parkının karşısında bulunan alandaydı. Saraçhane semtine adını veren de bu çarşıydı. İşte Bâkî, semtine yakın olan

³ Metin And, (1982), **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s.63.

⁴ Amil Çelebioğlu, (1994), **Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, MEB, Ankara, s.32.

bu çarşıdaki dükkanlardan birinde devam ediyor, o devrin gözde mesleklerinden biri olan saraçlık sanatını öğreniyordu.

Bâkî'nin hayatından bahseden eserler, şairin Karamanlı Mehmed Efendi tavsiyesiyle medreseye girdiğini yazar. Fakat hangi tarihte ve hangi medreseye girdiğini bildirmez. Şakayık'ı tercüme eden Edirneli Mecdî Çelebi, Karamanlı Hoca'yı anlatırken onun Konya'da okuyup geldiğini, Müderris olarak Konya'ya tayin edildiğini, oradan sırasıyla Edirne'ye, İstanbul'daki Haseki Medresesi'ne, Sahn Medresesi'ne nakledildiğini, sonra tekrar Edirne'ye gönderilip nihayet İstanbul'daki Süleymaniye medreselerinden birine getirildiğini yazar.

Bâkî, 1579'da Mekke ve 1580'de Medine kadılığına gönderildi. 1581'de azlonulup İstanbul'a geldi. 1584'te İstanbul kadısı olup 1585'te azledildi. 1585'te İstanbul kadılığına geçti ve o sene içinde Anadolu kadı askerliğine yükseldi. 1578'te istirahata çekilip 1590'da tekrar Anadolu ve 1591 senesinde Rumeli kadı askeri oldu. Bâkî ikinci Anadolu kadı askerliği sırasında epeyce tehlike atlatmıştır.

Nihayet 1599 Ramazanın 23'üncü Cuma günü yetmiş beş yaşında olduğu sırada vefat etti. Ertesi gün, cenaze namazını Fâtih musallasında Şeyhülislam Sun'ullah Efendi kıldırdı. Kalabalık bir cemaat, Bâkî'nin naaşını el üstünde götürdü. Edirnekapı'dan Eyüp'e giden caddenin sol tarafındaki bir setin içine defnetti. Kabri hala bilinir ve ziyaret edilir.

Bâkî'nin iki erkek çocuğu dünyaya geldi. Bunlardan ilki Şeyhî mahlasıyla şiirler yazan Şeyh Mehmed müderrislik ve kadılıklarda bulunduktan sonra 1629-30 yılında, Abdurrahman da ağabeyi gibi müderrislik ve kadılık mesleklerinde bulunup 1636 sonlarında vefat etti. Onun da Fâizî mahlasıyla şiirler yazan oğlunun ölüm tarihi 1665 ya da 1666'dır.

Eserleri

1-Divân: Bâkî, ilk defa Kanunî Sultan Süleyman'ın emri veya isteğiyle, onun sağlığında divanını tertib etmiştir. Bundan sonra, muhtelif tarihlerde yeni şiirleriyle birçok defa yeniden düzenlenmiştir. Yalnız Türkiye kütüphanelerinde şairin sağlığında yazılmış 10'dan fazla nüshası vardır. Ölümden sonra istinsah edilenlerle divanının kitaplıklardaki adedi yüzden fazladır. Yalnız bu rakam, zamanın tahribiyle, bilhassa

İstanbul yangınlarıyla yitenleri hesaba katmasak bile, onun şiirlerinin sonraki yüzyıllarda hiçbir Osmanlı şairiyle kıyas edilmeyecek kadar okunduğunu göstermeye yeterlidir.

2-Fezâyilü'l-cihâd: Ahmed bin İbrahim'in Meşâri'ül eşvâk ile masâri'ül-uşşâk adlı Arapça eserinin tercümesidir. Cihadın faziletlerinden söz ederek Müslümanları cihada teşvik eden bu eseri Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle 1567 yılında Türkçeye çevirmiştir. Kendi eliyle yazdığı bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir.

3-Maâlimü'l-yakîn fî sîreti seyyidü'l-mürselîn: İmâm-ı Kastalânî adıyla şöhret bulan Şibâbü'ddin Ahmed bin Hatib El-Kastalânî'nin el-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minahi'l-Muhammediyye adlı eserinin tercümesidir. Bu eserde Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle tercüme etmiş fakat birçok ilave ve tadiller yapmıştır. Şair Nev'i tarafından istinsah edilmiş olan nüshada 1579 tarihi bulunduğu göre, tercüme bu tarihten önce gerçekleşmiştir.

4-Fezâyil-i Mekke: Bu eserde Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle şairin Mekke kadılığı esnasında, Kütbü'ddin Mehmed bin Ahmed-i Mekkî tarafından yazılmış bulunan el-i'lâmu fî ahvâli beledillâhi'l-haram adlı eserindentercüme edilmiş, 1579 tarihinde bitirilmiştir. Mekke'nin tarihinden ve bilhassa Osmanlı sultanlarının oradaki hayratından söz eder.

5-Hadîs-i Erba'in Tercümesi: Bu eserin varlığından haber veren Nevîzâde Atâyi, Bâkî'nin Eyüp müderrisi olduğu sırada Ebû Eyyûb-i Ensari'den nakledilen hadislerden kırkını şairin tercüme ettiğini, eserin türbede bulunup ziyaretçilerin istifadesine sunulduğunu bildirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TIPLER

Osmanlı kültürünü, örf, adet ve geleneklerini, yaşayışını, toplumun sosyal şartlarını, dönemin zihniyetini temsil eden karakterleri ve tipleri divan şiirinde de görmekteyiz.

Divan şiirinin esasını üç ana tip ve bunlar arasındaki ilişki ağı oluşturur. Sevgili, âşık ve rakip. Bunlardan başka çeşitli özelliklerde sosyal hayatta rol oynayan başka tipler de mevcuttur. Tipler, sosyal hayatta temsil ettiği karakterlerle ilk olarak şairin hayaline, sonra da benzetme yoluyla divan şiiri kadrosuna girmişlerdir.

Bu bölümde, divan şiirindeki tiplerden gündelik yaşamın içinde yer alan ve Bâkî'nin şiirlerine gerek davranışlarıyla, gerek kıyafetleriyle konu olan tipler ele alınacaktır.

1.1. SEVGİLİ

Sevgili, divan şiirinde, güzelliği, çeşitli özellikleri, âşığa karşı yaptıkları ve âşığın sevgiliye duyduğu aşırı muhabbetle önde gelen tipler arasında yer almaktadır. Sevgilinin özellikleri arasında acı ve ızdırap verici oluşu başta gelir. Sevgili ulaşılamayan, âşıkla ilgilenmeyen, istiğna sahibi, âşığa eziyet etmekten hoşlanan, âşıkla rakibi birbirine düşürmekten haz duyan merhametsiz biridir.⁵ Cevr oku atar, cana kasteder, zulmeder, azarlar ve eziyette sınır tanımaz:

Görmese yâr gazabnâk olıcak agyârı

Hışm idüip 'âşıkın âzârlar itler yirine (422/3)

“Sevgili öfkelendiği zaman rakipleri görmezse, kızıp itlerinin yerine âşığını azarlar.”

Sevgiliye kimse hesap soramaz. O merhametsizdir, ağlayıp inlemek ona tesir etmez, söz verir ama sözünde durmaz, âşık yar olmaz. Âşıkın âh u feryadını duymazdan gelir:

⁵ Vildan Serdaroğlu, (2006), *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İSAM, İstanbul, s. 52.

İhtiyârı yok kapuñda âh u efgân itmege
Pâdişahum Bâkîyi ma'zûr tut ol bâbda (450/5)

“Senin kapında âh ve feryat etmede kendi isteğine göre hareket edemez (devamlı feryat eder). Padişahım (sevgilim), Bâkî’yi o konuda özürlü say!”

Âşığın gözlerinden yaşlar akıtır:

Yaşuma bakmaz ol perî bilmedi kadr-i gevheri
Tâlib ola bu demleri bulmaya bir zamân ola (404/2)

“Peri kadar güzel olan o sevgili, incinin değerini bilmiyor olmalı ki, gözyaşlarına bakmaz. İsteyip de bu zamanları bulamayacağı bir gün gelir.”

Sevgili ikiyüzlüleri dinler, hile yapar ve âşığa eziyet eder:

Gûş tutup münâfıka cevri ko yâr-ı sâdıka
Dil-ber odur ki âşık müşfik ü mihrbân ola (404/3)

“İkiyüzlülere kulak verip de gerçek âşık eziyet etmekten vazgeç! Güzel, âşıklarına şefkat ve sevgi gösterene denir.”

Sevgilinin ok gibi öldürücü bakışıyla hasta, yaralı âşığı öldürüp onun kanına girer:

Oklaruñ kim tende zahm-ı hûn-feşâna girdiler
Öldürüp ben hasteyi yok yire kana girdiler (182/1)

“Bakış okların tendeki kanlı yaraya girdiler. Ben hastayı öldürüp yok yere kan girdiler.”

Sevgili hasta olan âşığın gönlünü aydınlatır:

Karşu tut şem'-i ruhuñ bi'llâhi ben dil-hasteye
Künc-i târik içre kaldum çeşm-i bîmâruñ gibi (485/6)

“Allah için yanağının mumunu ben gönlü hastaya göster! Hasta gözün gibi karanlık bir köşede kaldım.”

Beyitte gönül hastaya, yanak muma, gözde karanlık bir köşeye benzetilmiştir. Hastalık geceleri artar ve hasta genellikle yalnızlıktan şikâyet eder. Şair, sevgilisinden muma benzeyen yanağı(daha doğrusu sevgilinin kendisi) ile hasta gönlünün hanesini aydınlatmasını, onu yalnızlıktan kurtarmasını istiyor.

Sevgilinin ayağının toprağı, âşıklar için sürmedir. Sürme, göze kuvvet verir, göz hastalıklarını iyi eder:

Kühl-i hâk-i pâ-y-i yâri çeşmüñe

Sürmeden Bâkî ‘aceb sûd eyledüñ (263/5)

“Ey Bâkî! Sevgilinin ayağının toprağının sürmesini gözüne sürmekten dolayı şaşılacak derecede fayda sağladın.”

Sevgilinin boyu, âşıklara beladır:

Bir belâdur salındı ‘uşşâka

Dûstum kâmet-i hramânuñ (249/4)

“Dostum (sevgilim)! Nâz ile salınan boyun, âşıklara bir bela gibi gönderildi.”

Sevgilinin dudağı âşığa ilaçtır:

Eylesün la’lini dermân dil-i bîmâra meded

Dûstlar işte ben öldüm baña bir çâre meded (40/1)

“La’l renkli dudağın hasta gönüle derman eylesin aman! Dostlar işte ben öldüm, bana bir çâre yetiştirin.”

Bununla birlikte sevgili sadece âşığa eziyet etmez. Sevgili, hurileri bile kıskandıracak kadar güzeldir:

Riyâz-ı cennetüñ ey reşk-i hûrî
Bulunur kâyuña nisbet kusûrı (511/1)

“Ey hurîlerin bile kıskandığı(güzel)! Senin bulunduğun yere kıyasla cennet bahçelerinde bile eksiklik olabilir.”

Divan şiirinde, sevgili güzelliği ile hep ön plandadır. Bulduğu yer ise, cennet bahçelerinden de üstün tutulur. Ancak, kusûr kelimesi, köşk, saray anlamlarına gelen kasrın çoğuludur. Kusûr kelimesini her iki anlamda da düşünmek gerekir. Beyitte, cennette köşk ve sarayların bulunduğu da söylenmek isteniyor.

1.2. ÂŞIK

Bilindiği gibi divan şiirinin aşk üçgenindeki ikinci kişi âşıktır. Divan şiirinin önemli tiplerinden olan âşık, özellikle âşığın sevgili ile bağlantısındaki konumuna bağlı olarak, âşığın sevgiliye vefası, samimiyeti ve bağlılığı, fedakârlığı ve ölümü göze alması; sevgilinin takındığı tavırlara bağlı olarak âşığın sevgiliden ayrılığı, sevgilinin âşığa eziyeti; rakiplere bağlı olarak sevgilinin rakiplere ilgi gösterirken âşığı dikkate almaması; halkın âşığı hakir görmeleri, hastalık, dert, gam, yara gibi âşıkta ortaya çıkan belirtiler, âşığın özellikleri arasında söylenebilir.⁶

Âşık sevgiliye asla ulaşamaz. Ulaşmaya çalıştıkça kötü talih veya rakip önüne engeller çıkarır. Bu sebeple daima kendi dünyasında, hayallerle ve sıkıntılarıyla mutlu olmaya çalışır.

Âşık sevgilinin kulu kölesi olur:

Bir pâdişâh-ı hüsne kul olduk ki Bâkîyâ
Anuñ esîr-i ‘aşkı olupdur cevân u pîr (91/5)

“Ey Bâkî! Bir güzellik sultanının kulu kölesi oldun. Eğer bir kişi âşık olmuşsa ister genç olsun ister yaşlı, aşkın esiri olmaya mahkûmdur.”

Âşığın “ah” ları göğe yükselir:

⁶ Meheddin İspir, *Bâkî Dîvânı’nda Âşık ile İlgili Bazı Anlam Unsurları*, s.2.

***Benüüm dûd-ı kebûd-ı nâr-ı âhum başdan aşmışdur
Senüñ zülf-i siyâhuñ ayaguñla bas ber-â-berdür (50/2)***

“Âhımın ateşinin mavi dumanları başımdan aşmıştır; senin siyah saçın tam ayağınla beraberdir.”

Baştan aşmak deyimi hem dumanın başından aşarak göğe yükselmesi hem de çok fazla olması anlamında kullanılmıştır. Bas kelimesi de tevriyeli kullanılmıştır. Kelime, hem basmak fiilinden emir olan “bas” hem de tam, tamamiyle anlamındadır.

Âşık sevgiliden ayrılır ve inlemeleri artar:

***Fürkat-i yâr katı zâr u zebûn itdi beni
Döymeyem mihnet-i hicrâna ölem gibi gelür (146/2)***

“Sevgiliden ayrı olmak beni çok inletti ve güçsüz hale getirdi. Ayrılık sıkıntısına katlanamıyorum, ölecekmişim gibi geliyor.”

Bu beyitte âşık, sevgiliden ayrı olmanın acısının kendisini güçsüz bıraktığını ve ayrılık acısına tahammül edemeyip ölecek duruma geldiğini söyleyerek sevgiliden merhamet diler.

Âşıkın bu esirliği bazen sevgilinin zülfüne de olur:

***Zülfüñ esîri Bâkî-i bî-çâre dûstum
Bir mübtelâ-yı bend-i kemend-i belâ imiş (218/5)***

“Bâkî zülfünün esiri olup çaresizliğe düştü; zülfünün esiri olunca bela ipinin bağına bağlanmış gibi oldum.”

Âşığın boynuna aşk zinciri bağlanmıştır:

***Cihânda başuma sultân iken âzâde vü fârig
Beni zencîr-i ‘aşkun boynı baglu bir esîr itdi (523/5)***

“Dünyada kendi başıma sultan iken sevgilinin aşk zinciri boynuma bağlandı ve o aşkın esiri oldum.”

Âşık, sevgiliden merhamet ister:

Bâkî hecrüñ gamıyla cân virdi
Dâd ey pâdişâh-ı ‘âlem dâd (36/5)

“Sevgiliden ayrı olmak beni çok inletti ve güçsüz hale getirdi. Ayrılık sıkıntısına katlanamıyorum, ölecekmişim gibi geliyor.”

Ne kadar acı çekse de âşık derdine derman istemez:

Derd-i yâr ile şunuñ kim başı hoşdur
Bâkıyâ ölmege cânlar virür derdine dermân istemez (206/5)

“Ey Bâkî! Sevgili derdiyle kimin başı hoşsa ölmek için can atar ama derdine derman istemez.”

Âşık veda gününde ecelle karşılaştığında, ecelin teninde sevgilinin derdini bulacağını söyler:

Bu hâlet ile ey dil sag olmada ‘âlemde
Derd ü gam-ı dil-ber ile ölmekte letâfet var (171/4)

“Ey gönül bu halde dünyada sağ kalmaktansa sevgilinin üzüntüsü ve derdiyle ölmekte güzellik vardır.”

Âşık çektiği acının şiddetini ve niteliğini belirtmek için ölümden yararlanır. Ona göre içinde bulunduğu durum ölümden daha acı vericidir.⁷

Âşık hasta gönlüyle değersiz canını onun yoluna feda etmeye hazırdır:

Yoluña Bâkî-i dil-haste revân eyler idi
Tuhfe-i cân-ı hakîr olsa eger makbûlüñ (267/5)

⁷ H. Dilek Batıslam, *Divan Şiirinde Âşık Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm*, s.7.

“Eğer kabul görseydi gönlü hasta Bâkî hakir can hediyesini yoluna feda ederdi.”

1.3. RAKÎB

Divan şiirindeki aşk üçgeninin üçüncü kişisi olarak karşımıza rakip çıkar. Âşıkla mâşuk arasına giren ve onların kavuşmasına mani olan tiptir. Rakip, âşık için ağıyar sevgili için yarıdır. Rakip, sevgiliyle bir olup âşığa eziyet eder. Âşığa göre rakip sevgiliye kendisinden daha yakındır. Bu nedenle âşık üzüntü içindedir.

Âşıkla rakip arasında sürekli mücadele vardır. Âşığa göre rakip onun sevgiliyle kavuşmasını engelleyen, ona sevgili kadar eziyet eden kişidir. Dev, adû, köpek, şeytan, hasûd, şer, eşek, münafık vb. olumsuz özellikler çağrıştıran kelimelerle anılır.

Rakip, sevgiliyi âşıktan daha fazla görür ve âşık buna dayanamaz:

Ruhuñ bâğın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün

Yüzüñi göremez yıllarca ammâ bunda âdem var (9/4)

“Senin yanağının bahçesini, her gün şeytan yaratılışlı rakip seyrediyor. Ama burada, yüzünü yıllarca göremeyen insan (âşık)lar vardır.”

Beyitte rakibe tarizde bulunuluyor.

Köpek rakip sevgiliyi kaçırmıştır:

Dün gece ol gazâli kaçurmuş rakîb-i seg

İtler gibi aradı bulınca yatak yatak (242/4)

“Dün gece, köpek rakip ceylâna benzeyen o sevgiliyi kaçırmış; onu buluncaya kadar itler gibi yatak yatak aradı.”

Gazâlden sevgili kastedilmiştir. Sevgilinin ceylâna benzetilmesi, gözleri sebebiyledir. Yatak kelimesi, yatak anlamının yanı sıra barınak, in de demektir.

Rakip yaptıklarıyla âşığa üzüntü ve acı verir:

*Yakdı yandurdu gamuñda dûstum düşmen beni
Didi kim biz dûzah-ı cevr ü cefâya mâliküz (191/5)*

“Dostum(sevgilim), rakip beni senin gamında acı ve üzüntülere sevk etti. O, biz eziyet ve zulüm cehennemine sahibiz, dedi.”

Bâkî, rakibin zulüm cehennemine sahip biri olduğunu söylerken, nükteli bir şekilde “cehennemlik olmasını” da dileyerek ona tarizde bulunmuştur.

*Cevr-i ağyârdur belâyı iden
Yogsa yâr itdügi cefa n'eyler (164/2)*

“Başımıza belâyı getiren rakiplerin eziyetidir. Yoksa sevgilinin ettiği eziyet nedir ki!”

Şair sevgilinin bulunduğu yeri cennet olarak görürken, rakibi de cennetten kovulan şeytana benzetir:

*Kâyına varsa ‘aceb mi dil-berün gâhî rakîb
Cennet idi bir zamân İblîs-i mel’ûnuñ yiri (548/3)*

“Ey gönlü alıp götüren güzel! Senin mahallene rakib geldiği vakit şaşılır mı? Bir zamanlar lanetlenmiş şeytanın yeride cennetti.”

Kıskançlığından rakibin rengi değişir:

*Sarardı beñzi hasedden benümle yâri görüp
Rakîb-i rû-siyehi bir garîb reng oldu (489/4)*

“(Rakip) benimle yâri görünce kıskançlığından rengi sarardı. Siyah yüzlü rakibe bir garip renk geldi.”

Rakip âşığın can evini gözetler:

Dâg-ı gam nakd-ı dil ü raht-ı revânum gözedür
Dîdebân oldu meger hâne-i cânım gözedür (68/1)

“Keder yarası, gönlün kıymetini ve akıp giden eğeri gözetler. Gözcü oldu meğer can evimi gözetler”

Rakibin arzusu âşığın can evidir. Rakip sevgiliye kavuşmak için âşığın canı ile oynar.

1.4. PÂDİŞÂH

Osmanlı Devlet düzeni içerisinde en üst yapıyı temsil eden kişi olan padişah, Osmanlı hükümdarları için kuruluşundan beri kullanılmış bir tabirdir. Farsça birleşik bir isim olan padişah kelimesi, Müslüman hükümdarlara, bilhassa çok geniş ülkelere sahip imparatorlara verilen bir ünvanıdır.⁸ Sultan, Gazi, Hükümdar, Şehenşah, Zillullah (Allah’ın gölgesi), Hünkâr ve Şah gibi isimlerde padişah ünvanı yerine kullanılan tabirlerdir.

Divân şiirinde özellikle gazelerde pâdişâhtan bahsedildiği zaman çoğunlukla sevgili kastedilmektedir. Bu durumda sevgili denen padişahın kulları, ordusu, ülkesi, tâcı, tahtı vs. vardır. Padişahın özelliği adâlettir. Aşık sevgiliden bunu ister.⁹

Bâkî gazelerinde padişah tipini tacıyla, elbisesiyle ele alır ve padişahın tacsız olamayacağını söyler:

Pâdişehseñ terk-i tâc u kisvet itmekdür yoluñ
Pâdişâh olmaz kişi başında bir tâc olmadan (394/2)

“Eğer padişahsan yolun tacı ve elbiseyi terk etmektir. Fakat başında tac olmayan kişi de padişah olamaz.”

⁸ Halil İnalçık, (1988), “Padişah”, *Milli Eğitim Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, ss.491–495.

⁹ İskender Pala, (2003), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul, s.381.

Bâkî-i dil-hasteye cevr ü cefâlar eylemek

Ol güzeller pâdişâhınıñ düşer mi şânına (480/5)

“O güzeller padişahının Bâkî gibi gönlü hasta olana eziyetler etmek, cefalar çektirmek şânına yakışır mı?”

Şair için sevgili, padişaktır. Şairin gönlü hastadır ve dermanda sevgilidir. Fakat sevgili derman olmak yerine daha da eziyet etmektedir. Ve bu hal padişahın yani sevgilinin şânına gölge düşürmektedir.

1.5. VÂİZ

İslâmiyet dinine göre camilerde inananlara görevlerini hatırlatan, dini nasihatlerde bulunan medrese mensuplarına vaiz denir. İfa ettikleri hizmete göre aldıkları ücrete de vaiziyye dedir. Amaçları, insanların dini görevlerini hatırlatıp ikaz etmek, insanları bilgilendirmektir.

Divan şiirinde ise vaizler günahıtan sakındıran, eğlenceyi yasaklayan kişiler olarak görülür ve sevilmezler. Bu sebeple Baki de sofi, zâhid gibi vaizle de çok uğraşmıştır.

Vaizler dinlenmeye layık görülmezler:

Koyup tesbîh-i mercânı seni kim dinler ey vâ'iz

Mufassal kıssa başlarsın garîb efsâne söylersin (361/3)

“Ey vaiz! Mercan tespihi bırakıp da seni kim dinler? Uzayıp giden bir hikâyeye başlarsın, garip efsaneler söylersin.”

Vaizlerin eğlence meclislerine gelmeyeceği vurgulanır:

Gelemez bezm-i 'ayşa vâ'iz ü şeyh

Bunda nâ-sâz u nâ-sezâ n'eyler (164/3)

“Vaiz ve şeyh yiyip içme, eğlenme meclisine gelemeler. Bu mecliste, uygunsuz ve yakışmayanların yeri yoktur.”

Bayram eğlenme zamanıdır ve vaize tahammül edilmez:

*Vâ'iz çıkarsa kürsîye her cum'a gam degül
Ammâ bolayki lutf ide bayrama çıkmaya (474/3)*

Mana 1:

“Vâiz her Cuma günü câmide kürsüye çıkarsa gam değildir; beis yoktur. Fakat lütfederek bu bayramda kürsüye çıkmasın.”

Mana 2:

“Vâiz Cuma günü vaaza çıkar. Kederlenecek hâl değil. Lâkin temenni ederiz ki bayrama çıkmasın yani ölsün.”

*Ögmesün 'âşıklara vâ'iz riyâz-ı cenneti
Bâg-ı hurrem olmaz ehl-i 'aşka dîdâruñ gibi (485/5)*

“Vaiz, âşıklara cennet bahçelerini övüp durmasın. Âşıklara senin yüzün gibi şen ve gönül açıcı bir bahçe bulunmaz.”

Vaiz, vaazında içki içenleri münafık olarak görür. Şair vaizin sözünün aksine münafık olmayı tercih etmektedir:

*Müdâm içen münâfıkdur demiş minberde bir vâ'iz
Ne çâre hey müselmânlar münâfıklık zamânıdır (181/3)*

“Minberde vaiz sürekli içenler münafıktır demiş ama ne çare ki hey Müslümanlar zaman münafıklık zamanıdır.”

Âşık sürekli sarhoş olmak ister, bunun içinde şarap içmek gerekir, münafıklığı göze alır ve içmeye devam eder.

1.6. ZÂHİD

Zahid, Dîvân edebiyatında görülen önemli tiplerden biridir. Başlangıçta olumlu anlamlarda kullanılan zahid teriminin bu anlamı Dîvân Edebiyatı döneminde kaybolmuştur.¹⁰ Zahid, aşırı dindar, şüpheli şeylerden çekinen ve dinin zâhiri yorumuna bağlı kalan kimse demektir. Etrafındakiler tarafından sevilmeyen biridir. Başkasını üzmemekten çekinmez ama kendisini de övmekten vazgeçmez. Zahidin kötü bir şöhreti vardır. Onun böyle anılmasına neden olan özelliklerinden biri de dürüst olmamasıdır.

Zâhidâ rind-i harâbâta ineñ ta'n itme

Var ise zerre kadar sırr-ı kazâdan haberüñ (277/5)

“Ey zahit, eğer kazânın sırrından zerre kadar haberin varsa, meyhane rindini çok azarlama, ayıplama!”

Rint; kalender, dünya işlerini hor gören, içkiye düşkün, lâubali ve gönül sahibi kimselere verilen isimdir. Buna harâbâtî de denir. Harâbât, meyhane anlamına geldiği gibi, mecazen dünya da demektir.

Zâhit ise, dinin yalnız kabuğu ile ilgilenen, yaptığı işin doğru olduğuna inanan, kitabî ve hayat tecrübesi olmayan, nükte ve zarafetten anlamayan dar düşünceli kimse demektir. Divan şiirinde, bu tipin karşısına samimi ve gerçek güzellikten anlayan rint tipi konmuştur.

Bütün yaratılmışların, Allah'ın ezelf ilmine göre belirlenmiş olan hâllerinin oluş şekline kader denir. Bunun ortaya çıkışı ise, kazâdır. Kazâ, her konuda Allah'ın ezelf hükmünün yerine gelmesidir. Kazâ, bilmeyerek ve istemeyerek meydana gelen tehlike, zarar ve ziyan anlamlarına da gelir ki, beyitte bu anlamları da düşünmek gerekir.

Zahidin işret meclisine katılması, katılmasa bile fazla karışmaması tavsiye edilir:

¹⁰ Kutadgu Bilig'de ve Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Zâhid, (2008), U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:14, s.2.

Zâhid ne lâzım ehl-i dile kîne-i şütür

Gir bezm-i ‘ayş u işrete sen de kitâre gel (303/2)

“Zahit, gönülden anlayanlara deve kini gerekir mi? Gir işret meclisine; sen de bu kervana katıl.”¹¹

Üstüne düşmez ne deñlü mest olursa zâhidâ

Böyle istignâ virilmiş ‘âşık-ı dürdî-keşe (431/4)

“Ey zahit, şarabın tortusunu içen âşık aza kanaat eder. Ne kadar sarhoş olsa da bu durum seni ilgilendirmez.”

Ser-menzile ‘uşşâk irişür cümleden evvel

Ol mertebeye sa’y ile zühhâd yitişmez (201/2)

“Âşıklar, ulaşılmak istenen en son durak yerine herkesten önce varırlar. O mertebeye zâhitler çalışmakla, gayret etmekle ulaşamazlar.”

Ser-menzil, sevgilinin bulunduğu yer anlamında kullanılmıştır. Beyit, tasavvufî tarzdadır. İlâhî aşka tutulmuş olanların, yüce mertebelere eriştiği ve hakikati elde ettiği; aşkı inkâr ederek sadece züht ile meşgul olanların bunları elde edemediği belirtiliyor. Beyitte, gerçek âşık ile zahidin mukayese edildiğini görüyoruz.

Zahidin cahil olduğu söylenir:

Şi’r-i Bâkîye kulak tutmasa zâhid ne ‘aceb

Söz güherdür ne bilür kadrini nâ-dân güherüñ (277/6)

“Zahit, Bâkî’nin şiirini dinlemezse şaşılır mı? Söz (şiir) elmadır; cahil elmasın değerini ne bilir?”

Cevher, elmas gibi değerli taşlara verilen addır; kolay kolay bulunan bir şey değildir. Güzel şiir de pek azdır. Bâkî kelimesinde tevriye sanatı vardır.

¹¹ Mehmet Kanar, (2008), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, C.1, Say Yayınları, İstanbul, s.404.

Şekilci olan zahid, insanı iç görünüşüne göre değil, dış görünüşüne göre değerlendirir:

***Zâhid ol sıklet ile uçmaga hâzırlanma
Çıkar ol cübbe vü destârı biraz huffet bul (307/5)***

“O sıkıntılar ile uçmaya kalkışma zahit. Cübbe ve kavuğunu çıkar da hafiflik bul.”

Zahit ibadetlerinde bâtılı tasvir eder ve şair tarafından ikiyüzlü olarak görülür:

***Dergâh-ı Hakka derd ile ‘âşık niyâzda
Bâtil tasavvur itmede zâhid namâzda (446/1)***

“Âşık, Hakk’ın tekkesinde dertli bir şekilde niyaz ederken, zahit namaz kılarken bile bâtılı tasvir etmektedir.”

***Dâne-i tesbîhüñe ey zâhid aldanmaz gönül
Mürg-i zîrek sanma hergiz meyl-i dâm-ı zerk ide (461/3)***

“Ey zahid, gönül senin tespihinin tanelerine aldanmaz. Anlayışlı olan kuş sanma ki her zaman iki yüzlüğünün çatısına konar.”

Zahidin nasihatleri içki meclisindekilere te’sir etmez:

***Zâhidâ ‘aşk içre te’sîr eylemez Bâkîye pend
Mest-i lâ-ya’kil bilürsin diñlemez efsâneyi (509/6)***

“Ey zahit! Aşk içinde olan Bâkî’ye nasihatlerin te’sir etmez. Bilirsin ki, sarhoşlar efsaneleri dinlemezler.”

Zahit aşk derdi çekenlerin hallerini anlamazlar:

*Zâhide ‘aşkuñ gamın hem-hâl sandum söyledüm
Kılmayaydum derdümi bî-derde ifşâ kâşkî (496/2)*

“Zahidi aşk derdini hallerimizi aynı zannedip söyledim. Keşke derdimi bir dertsiz açmasaydım, söylemeseydim.”

1.7. ABDÂL

Abdâl, dünya ile ilgiyi kesip Allah’a bağlanmış derviş demektir. Abdal sözü, diledikleri zaman diledikleri yerde kendilerine bedel bir vücut gösterip görünebildikleri ya da birbirlerinin yerini doldurdukları için verilmiştir. Sayı olarak kırkı bulurlar; halk arasında ise, üçler, yediler ve kırklar şeklinde bilinirler. Sonraları bu ad, işi bilmeyen, kazanç peşinde koşmayan, zayıf düşünceli kalender meşreplere verilmiştir.

*Farkında kılup yâsemeni dâğına penbe
‘Aşkuñda geçer baş açuk abdâl karanfül (284/2)*

“Yasemin çiçeğini saçlarının arasında gönül yarana pamuk kılıp abdal karanfil aşkından başı açık gezer.”

Başları çıplaktır:

*Abdâllaruz n’eyleyelüm tâc u kabâyı
Dervîşleriñ tâcı fenâ başı kabâdur (105/2)*

“Biz, dünya ile ilgiyi kesip Allah’a bağlanmış dervişleriz; tac ile kaftanı ne yapalım. Abdalların tacı yokluk, başı da çıplaktır.”

Çeşitli bağlamlarda geçen bu söyleyiş kalıbı/deyim, Ahmet Talat Onay’ın Karakaşzâde Ömer Efendi’nin “Nûrû”l-Hüdâ Limen İhtedâ” adlı eserinden alıntıladığı, abdalların dış görünümünü resmeden satırlarda daha detaylı olarak şöyle

betimlenmektedir: “Rum abdalları kan hayran ve sîne-i sad-çâkleri uryân ve ellerinde şedde-çerâğ ve lâle-sıfat cisimleri pür-dâğ, daire ve kudümlerini döğe döğe ve her nevbet boynuzların çala çala raks-zenân ve nara-künân, başları kabak yalın ayak, tenleri çıplak birer tennureleri var ancak, miyanlarındaki palehenk birer zünnar kuşak ve omuzlarında birer Ebu Müslimi nacak ve ellerinde ser-deste namıyla birer çomak ve yanlarında ikişer cür’adân birinde kav ve çakmak birinde esrar idüğü muhakkak ve bellerinde dahi abdâlâne birer sarı kaşık ve birer keşkül sarkık ve bedenleri yol yol yanık ateşinler idüğüne dağları tanık ve sinelerinde şekl-i Zülfikâr-ı Ali ve kimisi pehlûsunda nâm-ı Hayder-i kerrâr ve kimisinin bazusunda heyet-i mâr ve cümlesinin şakaklarında dağı var. Görenler der ki: Hazâ alâmetü’ n-nâr.” (Onay, 2000: 59).

Görüldüğü üzere Karakaşzâde, çok renkli nitelikler taşıyan melametî/kalenderî derviş topluluklarını anlatırken onların sahip oldukları derviş çeyizlerinin (keşkül, nefir, cüradân, paleheng, serdeste, teber, kaşık vb.) dışında sık sık çıplaklıkları ve vücutlarının dağ ve şerhalarla dolu oluşlarını ön plana çıkartmaktadır.

Hasret-i câm-ı lebüñ şol deñlü te’sîr itdi kim

Kıpkızıl dîvâne mey baş açuk abdâluñ habâb (18/4)

“(Sevgili) kırmızı şarapla dolu kadehe benzeyen dudaklarına olan özlem o kadar tesir etti ki, abdallar suyun üzerindeki kabarcıklar gibi zırdeli olmuş bir şekilde başları açık gezerler.”

Bâkî, abdalların aşklarından çıplak olarak gezdiğini vurgular:

Yakarlar hep fetîl-i dâg olur destâr ile câme

Budur abdâllar ‘aşkuñda ‘uryân olmaga bâ’is (27/4)

“Giysi ve sarıklarını hep yakarlar, lambanın fitilindeki yanık yarası gibi olur. Abdalların aşkından çıplak olması da bunun sebebiyledir.”

*‘Âşık ki sûz-ı ‘aşk ile ‘uryân olup gezer
Abdâldur ki ‘âlemi hayrân olup gezer (138/1)*

“Aşık olan aşk ateşi ile çıplak olur gezer. O kişi abdaldır ki, hayran bir şekilde âlemi gezer.”

1.8. SÛFÎ

Sûfî, genel olarak, İslâmiyet’in bâtinî yorumu ile ilgilenen İslâmî mistik bir anlayıştır. Başka bir anlayışa göre, Allah’ın huzurunda ilk safta yer aldıkları için onlara sûfî denir.¹² Divan şiirinde sûfî yeterince samimi görülmez.

Şairlerce hakir görülürler:

*Gözlerüm yaşını sûfî istemez yem kıldugum
Görmedüm bir böyle hâr ‘âlemde yemden incinür (76/5)*

“Sofî, gözyaşlarımı deniz haline getirmemi (çok ağlamamı) istemiyor. Dünyada yemden incinen böyle bir eşek görmedim.”

“Yem” kelimesi, “deniz” ve “yem(hayvan yiyeceği)” anlamlarında cinaslı kullanılmıştır”

*Yâr işiginde rakîbüñ yirin umma sûfî
Bağlamaz kimse seni ol kapıda har yirine (422/4)*

“Sûfî, sevgilinin eşiğinde rakibin yerini alırım sanma, kimse seni o kapıda eşek yerine koyupta bağlamaz.”

¹² Ethem Cebecioğlu, (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber, Ankara, s. 650.

Riyakâr olurlar:

Semâ'-ı çeng ü nây u devr-i sâgar devleti döndi
Safâsın süre gör ey sûfî-i sâlûs devrânun (279/5)

“Ey riyakar sofu! Çeng ve neyin çalınıp dinlenmesinin kadehin elden ele dolaştırılarak içilmesinin mutluluğu tersine döndü. Bu, artık senin istediğin devirdir; mutluluk içinde yaşamaya bak!”

Şair, kinaye yaparak aslında sûfînin bunu istemediğini, sûfînin yeterince samimi olmadığını söylüyor. Çünkü şaire göre, safa ehlinin gönlünde yatan asıl isteğin bu meclislerde bulunmak olduğunu belirtiyor. Devr, zaman ve içkinin elden ele dolaştırılarak içilmesi anlamında tevriyelidir.

Sûfînin gerçek aşktan anlamadığı vurgulanır ve aşk meclisine ayak basmaması istenir:

Sûfî gelicek açma sakın ‘aşk hadîsin
Dânâ-dil iseñ sürruñi nâ-dâne tuyurma (405/4)

“Sakın! Sûfî geldiğinde ona aşktan bahsetme. Gönülden anlayan biri isen sırrını cahile anlatma, ona duyurma.”

Dünyâda çeker mihneti erbâb-ı mahabbet
Ey sûfî bu gün baña ise ırte sanâdur (105/3)

“Dünyada sıkıntıyı aşka düşenler çeker. Ey sofu! Bu sıkıntı bugün bana ise, yarın da seni bulacaktır.”

Ayak basmak ne lâzım meclis-i ‘uşşâka ey sûfî
Rakîb-i bed-likâ ile ırakdan merhabâ yigdir (186/3)

“Ey sûfî! Aşıkların meclisine senin ayak basman gerekmez. Kötü yüzlü rakip ile uzaktan merhaba iyidir.”

Sûfiye şarap içmesi tavsiye edilir:

Çemende su gibi sûfi şarâb içmek gerek şimdi

Behey sûfi bu mevsimler ne ayıklık zamânıdır (181/2)

“Ey sûfi! Şimdi çimenlikte su gibi şarap içmek lazım. Behey sofi, bu güzel havalarda ayık durulur mu?”

İnkâr itme sûfi şarâbuñ menâfi'in

Üstâd-ı hikmet öyle buyurmuş kitâbda (469/3)

“Ey sofu şarabın faydalarının da olduğunu inkâr etme, hekimliğin üstadı kitapta öyle buyurmuş, şarabı bazı hallerde ilaç olarak tavsiye etmiş.”

İşitdik âhiretde hûr u Kevser var imiş ammâ

Nazîr olur mı hey soft mey ü mahbûba dünyâda (449/4)

“Sofi, işittik ki ahirette cennet kızları ve Kevser ırmakları varmış ama dünyada sevilene ve şaraba bu söylenenler fayda eder mi?”

1.9. MOLLA

Molla, dinî konularda bilgi sahibi kişiler için kullanılan tabirlerdendir. Fakat şiirlerde sûfi ve zâhid tipine yakın olarak, aynı tipi ifade eder biçimde karşımıza çıkarlar. Şairler molla kelimesini kullandıkları her beyitte kendilerini mutlaka bu kişilerin karşısında bir tip olarak değerlendirir ve onları tamahkâr oldukları, abes işlerle uğraşmaları, şaraba olan aşırı düşmanlığı gibi çeşitli gerekçelerle tenkit ederler:

Kan içmek ola bâde-i gül-gûn içilmeye

Mollâ-yı 'asr böyle mi görmüş kitâbda (429/3)

“Gül renkli şarabı içmeyi kan içmek olarak gören yüzyılın mollası kitapta böyle mi görmüş?”

1.10. ESİR, KÖLE

Hukukî, iktisadî ve sosyal bakımlardan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde bulunan ya da savaşta düşman eline düşen kimseye köle denir.

Osmanlı'da kadın köleler için karavaş, bende, halayık, kadın köle, esir gibi kelimeler de kullanılmıştır.¹³

Divan şiirinde Hindû, rengi, köleliği ya da hizmetkarlığı ile anılır:

*Sünbül-i ter zülfüñüñ Hindî gulâmıdır senüñ
Hâksârıdır gül-i ruhsârüñüñ gülzârlar (85/4)*

“Taze sümbül, senin saçlarının Hintli bir kölesidir; gül bahçeleri, gül gibi yanağından perişan bir haldedir.”

Köleler çok âciz ve aşağı olarak görülür:

*Sorarsañ kapımda şehâ Bâkiyi
Gulâm-ı kemın bende-i kemterîn (368/5)*

“Ey padişahım! Bâkî’yi sorarsan şayet kapıda, pek aşağı bir köle ve âciz bir kuldur.”

*Bir Kul oğlunuñ esîr oldı kapısında gönül
İntisâb itdi gedâ bârgeh-i sultâna (439/3)*

“Gönül bir Kuloğlu’nun kapısında esir oldu ve dilenci olarak sultanın konağına bağlandı.”

Âşık bir dilenci, gönül ise daima esirdir. Gönül sevgiliye esir olunca âşık da bedenini sevgilinin divanına köle olarak sunmakta bir beis görmez.

¹³ Nihat Engin, (1998), **Osmanlı Devletinde Kölelik**, MÜİF, İstanbul, s.3.

Cihânda başuma sultân iken âzâde vü fârig
Beni zencîr-i ‘aşkun boynı baglu bir esîr itdi (523/5)

“(Ey sevgili!) Ben bu âlemde hür ve rahat bir sultan iken, beni boynuma aşk zinciri bağlanmış bir esir ettin.”

Sevgilinin saçları esirlerin boyunlarına bağlanan ip olarak düşünülür:

Zülfüñüñ boynı baglu kulları çok
Geçmedük kimse kalmadı bende (443/2)

“(Sevgili) senin saçlarına boyunlarını bağlamış kulların (sevenlerin) çok, ben senin esirin iken herkes beni geçti.”

Zülfüñ esîri Bâkî-i bî-çâre dûstum
Bir mübtelâ-yı bend-i kemend-i belâ imiş (218/5)

“Sevdiğim, zülfüne bağıyla esir olan şu çaresiz Bâkî, bu haliyle meğer bir bela kemendinin yani zülfünün bağına tutulup kalmış da ondan kendini alamıyor.”

Belâ-yı bend-i zülfüñden halâs it cân-ı miskîni
Esîr-i mihnet-i ‘aşkuñ ne bend ü ne kemend ister (143/2)

“(Ey sevgili!) Zülüflerinden bağ olan belayı miskin olan canımdan kurtar. Aşk derdine esir olana ne bağ ne de uzun ip, kement ister.”

Şair, sevgilinin kapısında köle olmayı istemekte ve bunu bir şeref olarak görmektedir:

Bâkıyâ baña gedâ-yı der-i yâr olmakdur
Mâye-i ‘izz u şeref pâye-i baht u ikbâl (294/5)

“Ey Bâkî sevgilinin kapısına köle olmak bana izzet ve şeref iktidarına sahip olmak, baht ve ikbal rütbesine erişmek gibidir.”

1.11. DELİ, DİVÂNE

Aklî dengesi yerinde olmayan meczup kişiye deli ya da divâne denir. Divan şiirinde genellikle âşığın yerine kullanılır, âşık ile aralarında davranış ve kılık kıyafet olarak benzerlik görülür. Zaman zaman beyitlerde kızıl deli ifadesiyle karşılaşmaktayız. “Kızıl deli” ya da “kıpkızıl deli” tabirleri bugün kullandığımız “zırdeli” kavramını karşılamaktadır:

Lâle çemende başı açık kıpkızıl deli

Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimâğı var (53/4)

“Lâle çimende başı açık kıpkızıl delidir; sevgilinin beninin sevdâsıyla bozulmuş dimağı var.”

Lâle, Divan şiirimizde en çok anılan çiçeklerden biridir. Özellikle, rengine ve ortasındaki siyahlığı ile de beni arasında ilgili kurulur. “Başı açık” ve “kıpkızıl” sözlerinin, mecazî anlamlarının yanı sıra, gerçek anlamlarının da beyitteki diğer kelimelerle ilgili olduğunu görüyoruz.

Dimağ kelimesi burada, “akıl,fikir” anlamında kullanılmıştır. “Sevda” kelimesi aynı zamanda, “aşırı sevgiden doğan bir çeşit akıl hastalığı” ve “çok siyah” anlamlarının da düşünülebileceğini belirtmekte yarar vardır.

Hasret-i câm-ı lebüñ şol deñlü te’sîr itdi kim

Kıpkızıl dîvâne mey baş açık abdâluñ habâb (18/4)

“(Sevgili) kırmızı şarapla dolu kadehe benzeyen dudaklarına olan özlem o kadar tesir etti ki, abdallar suyun üzerindeki kabarcıklar gibi zırdeli olmuş bir şekilde başları açık gezerler.”

Aşık, sevgiliye ulaşmak için deli olmuştur:

Sahrâ vu kûhu geşt ü güzâr itdügüm bu kim

Dîvâne gönlüm egleyecek bir yir isterin (386/3)

“Çöl ve dağları gezip dolaşmamın sebebi, şu deli gönlümü avutacak bir yer bulmaktır.”

Ruhuñuñ lâle baş açuk delüsi
Hâli sevdası var dimâgında (424/3)

“Lale yanağının baş açık delisi; aklında sevdanın dayanılmaz hali var.”

Ayrıca deliler zincire vurulur ve özürlü sayılırlardı:

Zülfünden ayru Bâkî bir hâl ile yürür kim
Zencîrden boşanmış dîvânedür sanurlar (115/5)

“Bâkî senin zülfünden ayrıldığı için öyle bir halde yürüyor ki, görenler zincirden boşanmış bir deli sanırlar.”

Saçuñ zencîri sevdâsında Bâkî
Begüm dîvânedür dîvâne ma'zûr (132/5)

“Beğim (sevdiğim)!Bâkî, zincire benzeyen saçının aşırı sevgisi ile deliye dönmüştür; deliler özürlü sayılırlar.

Pend ile dîvâne-i 'aşka selâsil bağlama
Bend ü zencîr eslemez zîrâ bilürsin şîr-i 'aşk (235/2)

“Aşk yüzünden deli olmuşa öğüt verip zincire bağlama; çünkü aşk aslanına zincir ve bağ tesir etmez.”

Eskiden, deliler ayak bileklerinden ve boyunlarından zincire vurulmuş. Sevdâ, aşırı sevgi ve bu sevgiden doğan bir çeşit akıl hastalığı demek olduğu gibi, çok siyah anlamına da gelir ki, saçın rengi ile ilgilidir. Bâkî, şairin adının dışında, daimî anlamına gelerek deliliğin tedavisinin mümkün olmayacağına, devamlı kalacağına işaret ediyor. Aynı zamanda, deliliğin dinen özür sayıldığı gerçeği de dile getirilmiştir.

Dîvânelik zamânıdır âvâre gönlini
Zencîrlerle zabt idemez cûybârı gör (122/5)

“Başboş gezen gönlüm şimdi delilik zamanıdır; (seni) zincirler zapt edemez akan nehri gör.”

Deliliğin, akıl hastalığının özellikle bahar aylarında arttığına dikkat çekilir:

Su gibi zencîrler tutmaz dil-i dîvâneyi
Hâsılı âvâralık vakti bahâr eyyâmıdır (123/4)

“Deli olmuş gönlü su gibi zincirler tutmaz, kısacası bahar günleri geldi şimdi avarelik zamanıdır.”

Nev-bahâr oldu yine geldi cünûn eyyâmı
Takdı zencîrlerin bâd-ı bahâr enhârûñ (276/3)

“İlkbahar geldi yine delilik günleri başladı, nehirler bahar ile zincirlerini taktı.”

Bahar mevsiminin yaklaştığı ayların başında, eski tıp anlayışına göre, akıl hastalarının azdığı, deliliğinin arttığı kabul edilmiştir. Köpürmüş, kabarmış manasındaki cünûn azgın suların üzerinde rüzgarın meydana getirdiği karışıklıklar zincire benzetiliyor.

Sevgilinin saçları delinin kementi olur:

Ârzû eyler kemend-i kâkül-i cânâneyi
Baglasan zencîrler tutmaz dil-i dîvâneyi (509/1)

“Deli gönlümü bağlasanız da zincirler fayda etmez. Fakat gönlüm sevgilinin kâkülünün kement olmasını ister.”

Zülfî zencîrine âşüfte gönül bende geçer
Kendüsin lâyük-ı hudmet sanur ol dîvâne (439/2)

“Zincir gibi olan zülfüne çıldırırçasına seven gönül köle olur. O divane de kendini hizmete layık görür.”

*Zencîr-i zülf-i dil-bere dîvâne olmayan
Bağlamaludur ey gönül uslu degüldür ol (295/4)*

“Ey gönül, güzel sevgilinin zülfünün zincirinin divanesi olmayan, zincire bağlanması gereken bir delidir. Akli başında, uslu biri sayılmaz.”

Gönül, deliye benzetilir ve âşığı rezil ettiği belirtilir:

*Râzımı nâle ile ‘âleme fâş itdi gönül
Bizi rüsvây-ı cihân eyledi bir dîvâne (437/4)*

“Gönül, inleyerek sırlarımı ‘âleme duyurdu, ortaya çıkardı. Bir divane gibi bizi cihana rezil rüsva etti.”

1.12. MÜRİD, DERVİŞ

Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir. Dervişlerin manevi yücelikleri daima imrenilecek bir durumdur. O, feragat köşesinde, kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır. Bu bakımdan âşığa çok benzer. Özellikle kerametleri, fakirliği, kanaatkârlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, maneviyat padişahı oluşu, evinde daima bir misafir bulunması, hırka giymesi vs. yönleriyle edebiyatta dervişten söz edilir.¹⁴

Dervişin etiği duaların kabul olduğuna inanılır:

*Dil-i dervîş-i dil-rîşüñ du’â-yı subhgâhından
Belâlar eksilür câh u celâl u kibriyâ artar (64/6)*

¹⁴ İskender Pala, (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, s.112.

“Gönlü yaralı dervişin seher vakti ettiği dualardan belalar azalır, makam ve büyüklük artar.”

Eşcâr-ı bâg hırka-i tecrîde girdiler

Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan (371/2)

“Bahçedeki ağaçlar tecrit hırkasına girdiler; sonbahar rüzgârı, çimenlikte çınarın yaprağını kopardı.”

Tecrît, tasavvufî bir terimdir. Dervişin Allah’tan başka her şeyi kalbinden çıkarması, gönlü ve kafası ile Allah’a bağlanması, kısacası dünya ile ilgisini kesmesi demektir. Hırka-i tecrîd, dervişin çileye girerken üstündekileri çıkararak giydiği basit hırkanın adıdır. Sonbaharda yaprakları dökülmüş ağaçlar tecrit hırkasına girmiş dervişlere benzetilmektedir. El almak da tasavvufî bir terimdir. Tarikata giren kişi (mürît)’nin, tekke şeyhinin yanında bir süre çalışıp nefsini terbiye ettikten sonra, şeyhinden izin alarak dervişlik makamına yükselmesi demektir. Beyitte rüzgâr, tarikata intisap etmiş müride; çınar da, şeyhe benzetilmektedir. El almak deyimi, hem şeyhten izin almak hem de çınarın ele benzeyen yapraklarını koparmak anlamlarında kullanıldığı için tevriyelidir.

Dervişin hali sultanlara benzetilir:

Sultâna kayd-ı saltanat-ı dehr pâ-y-bend

Dervîş kendü başına sultân olup gezer (138/5)

“Dünya saltanatının bağı sultana ayak bağıdır, derviş ise kendi başına sultan olup gezer.”

Tutsağın kollarını arkadan çekip bağladıkları bağa, semerin iskeletini teşkil eden ağaçları birbirine eklemek için sarılan sargıya “kayd” denir.

Olamazsın harem-i vaslına mahrem dervîş

Sende mâdâm ki taksîr ü tevânî görünür (74/6)

“Ey derviş, kavuşmanın/vuslatın harem dairesine mahrem (dine ve şeriata göre müsaade olunmayan, nikâh düşmeyen evlenmesi haram olan yakın akraba) olamazsın. Çünkü sende kusur ve tembellik görünür.”

*Başuñ gerekse göklere irsün güneş gibi
Dervişlik dilerseñ eger zerreden kem ol (289/5)*

“Dervişlik istiyorsan zerreden noksan ol ki, güneş gibi başın göklere erişsin.”

1.13. AYYÂR

Dolandırıcı, hırsız ve yankesici gibi anlamlara gelmektedir. Divan şiirinde sevgili ve sevgilinin gözü ayyara benzetilir. Sevgilinin fitne koparmasının bir nedeni de bu ayyârlığıdır.¹⁵

*Nakd-i revânı almada bî-ihiyâr iken
Eşküm güherlerini o ‘ayyâr silmedi (486/3)*

“Geçer akçemi elimde olmadan almadım, fakat o dolandırıcı gözyaşlarımın mücevherlerini silmedi.”

1.14. CÂDÛ

Cadı, büyücü. Divan edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, saçı, kâkülü ve ayva tüyleri cadılık özelliklerine sahiptir. Cadıların büyüğü çeşit çeşittir. Kötülük, zulüm, kan dökme onun işidir. Ateşte yanmaz, su üzerinde durabilir¹⁶.

*Görüp zülfüñ ‘izâruñ üzre bildüm
Mukarrer batmaz imiş suya câdû (398/2)*

¹⁵ a.g.e., s.49.

¹⁶ a.g.e., s.80.

“Senin saçlarını yanağının üzerinde görüp de, cadıların suya batmadıklarını kesin olarak öğrendim.”

Bu beyitte, yanak parlaklığı bakımından suya, saçlar da bu suyun üzerinde batmadan duran büyücülere benzetilmiştir. Büyücüler siyah renkli elbiseler giyerler; saçlar da renk bakımından siyahtır. Bu arada büyülerin genellikle saç telleriyle yapıldığını da hatırlamak yararlı olur.

‘Aklumu gamze-i cādûları meftûn itdi

Gönlümü silsile-i mûları mecnûn itdi (491/1)

“(Sevgilinin) büyüleyici gamzeleri aklımı hayran bıraktı. Gönlümü sıra sıra gelen kılları deli etti.”

1.15. MÜSLÜMAN-KÂFİR

İslâmiyet dinine mensup olan kişilere Müslüman denilir. Kâfir ise İslaniyet dininde olmayan kişilerin genel adıdır. Bu iki tip, gerek divan şiirinin terminolojisinde gerekse Bâkî’nin gazellerinde “insafli” (Müslüman) ve “insafsız” (kâfir) anlamlarına gelen mecaz mânalarıyla yer alır.

Bazen sevgili aşığı ettiklerinden dolayı da kâfir olarak nitelenir. Bunda merhametsizlik, aşığı aşk şehidi etmesi, saçları vs. hususiyetlerin rolü vardır. Divan şiirinde, bir kâfire ait olan bütün sıfatlar sevgilide bulunabilir.¹⁷

Bî-günâh öldürmede gamzeñ ne kâfir nesnedür

Nice mazlum ugradı ol nâ-müselmân zahmına (411/2)

“(Sevgili) gamzen günahsızları öldürüyor ne kadar kâfir imiş; nice mazlumlar Müslüman olmayanların (kâfirler) yaralarına uğradı.”

¹⁷ İskender Pala, (2003), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul, s.261.

Mihneti dil ser-i zülfinde çeker ey Bâkî
Kâfiristâna düşen kimsede mihnet demidür (81/5)

“Ey Bâkî! Gönül sevgilinin saçında sıkıntıyı çeker; kâfir ülkesine düşen kimse sıkıntıyı çekmeye razı olur.”

Sevgilinin saçı merhametsizlik olarak görülür ve aşığa sıkıntı çektirir. Bu sebeple sevgilinin saçı da kâfirlerin ülkesi olarak görülür. Çünkü kâfirler merhametsizdir.

Bunca cevr ü cefâ baña nice bir
Hây kâfir hele müselmânem (330/5)

“Hey kâfir! Yaptığın eziyetler ve sıkıntı bana bir şey yapmaz, bana zarar vermez çünkü ben Müslümanım.”

Divan şiirinde sevgili, aşığa yaptığı eziyetlerle kâfire benzetilir. Fakat bu beyitte aşığın Müslüman olduğunu belirtmesi, sevgilinin yaptığı eziyetlere göğüs germesi anlamında kullanılmıştır.

Âşık rakibi fitne çıkartan kâfir olarak görür ve sevgilinin onu öldürmesini ister:

Ser-i kûyuñda ger gavgâ-yı ‘uşşâk olmasun dirseñ
Rakîb-i kâfiri öldür ne ceng ü ne cidâl olsun (372/4)

“(Ey sevgili!) Senin oturduğun mahallenin başında eğer âşıklar kavga etmesin dersen; kâfir olan o rakibi öldürde savaşı olmasın.”

Âşık Müslümanlardan yardım ister:

Der-i dildârdan dûram diyâr-ı gamda mehcûram
Müselmânlar esirgeñ hasta kaldum dâr-ı gurbetde (432/3)

“Sevgilinin kapısından uzaktayım, gam memleketinden göç etmişim. Ey Müslümanlar yetişin, gurbet yurdunda hasta düştüm.”

Âşığın gönlü her zaman sevgilinin elinde rehindir. Bu sebeple de her zaman terk edilmeye mahkûmdur. Ayrılık acısı ve ilgi görememe âşığı hasta eder. Merhamet dilenecek en uygun makam da merhamet sahibi Müslümanlar olabilir ancak.

1.16. HACI

Hacca giden, Kâ'be'yi ziyaret eden kişiye hacı denir.¹⁸ Âşığın hacıya benzetilmesi, sevgilinin mahallesinden Kâ'be'ye teşbîhi yüzündendir. Ancak bunun yanında hacıların ihram giymesi, ihramın altında başka bir elbise bulunmayışı, hacdan dönen kişinin dünyaya fazla meyletmemesi gibi özellikler de âşığın hal ve tavrına uymaktadır.¹⁹

Kûyında gönül dâmen-i dil-dâre sarıldı

Hâcî gibi kim Ka'bede estâre sarıldı (535/1)

“(Sevgili) gönül senin mahallende senin eteğine sarıldı. Aynı hacılar gibi Kâ'be'de örtülere sarıldı.”

1.17. SAKA

Arapça bir kelime olan saka, su taşıyan kişi anlamına gelmektedir. Eskiden askerlerin ya da diğer kişilerin su ihtiyacını karşılamak için çalışırlardı. Saray sakalarının başına sakabaşı denirdi. Sarayda görevli sakalar, divân yemeklerinden sonra havlu ve leğen tutup hilal (kemik kürdan) verirlerdi.²⁰ Sakalarda çeşitli imajlarla divân şiirine konu olmuştur.

Bulup sakkâ-yı hicrân teşne-dil sahrada Mecnûnı

Ecel peymânesin şunmuş hayât âbına kandurmuş (219/4)

¹⁸ Ferit Devellioğlu, (1997), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 306.

¹⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s.192.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (1988), *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, ss.25-26.

“Mecnun’u bağı yanık bulan ayrılığın sakası ecel kadehini sunarak ölümsüzlük suyuna kandırmış.”

Beyitlerde sıklıkla karşımıza çıkan saka, daha çok sürekli yaş döken gözler münasebetiyle ele alınmış; gözler sevgilinin eşiğinde hizmet edip orayı sulayan sakalara benzetilmiştir.

Yollar itdi çihre-i zerdümde seyl-i eşk ile

Çeşm-i giryân beñzer ol sakkâya kim eyler sebîl (285/4)

“Yollar gözyaşı seli ile yüzümü sararmış, solmuş bir hale getirdi. ağlayan gözlerim sakaya benzedi ki o su dağıtılan yer haline geldi.”

Câmi’ içre göre tâ kimlere hem-zânûsın

Şekl-i sakkâda gezer dîde-i giryân saf saf (229/5)

“Ağlayan gözler, camide kimlerle diz dize oturduğunu görmek için su dağıtıcısı şeklinde (yani gözyaşları dökerek) saf saf gezer.”

Cemaat camide diz dize oturur. Gözler, sevgilinin kimlerle birlikte olduğunu görmek için camide safları gezen su dağıtıcısına benzetilmiştir. Eskiden, sakalar, sırtlarına bağladıkları su tulumları ile gezer, su içmek isteyenlere bu tulumlardan su verirmiş. Şair, sevgilisini gözyaşları dökerek aradığını söylemek istiyor.

İKİNCİ BÖLÜM

GIYİM KUŞAM

Osmanlı toplum yapısında, giyimin önemli bir yeri vardı. Giyecek kelimesi giyilen her türlü eşya, giysi ve kıyafet anlamlarına gelir ve sarık, külah gibi başa giyilen ya da takılan eşyalardan başlayarak, cübbe, kaftan gibi elbiseler ve ayağa giyilen çizme, pabuç nevinden eşyaların tamamını ifade eder.²¹ Her toplumun giyim kuşam anlayışları, o milletin estetik değerleri kadar, iç ve dış zenginliklerini anlamaya yarayan önemli bir araçtır. Osmanlı sosyal hayat içerisinde insanların asker mi, derviş mi, bürokrat mı, medrese hocası mı, Müslüman mı yoksa gayri Müslim mi olduğunu kıyafetlerine bakarak anlamak mümkündür. Hatta bu giyim unsurları mezar taşlarına yansıtılırdı.

Giysiler, gerek kumaş gerekse kıyafet olarak tarihin her devrinde toplumsal yapının izlerini taşıyan birer unsur olmuştur. İşte toplumdaki rütbeleri, değer yargılarını, dinî sembolleri ve zenginliği bir arada gösteren giyimdeki bu renklilik ve ayrıntı Osmanlı divan şairlerinin gözlemlerinden de kaçmamıştır.

Bu bölümde, XVI. Yüzyıl Osmanlı sosyal hayatın önemli bir parçasını renklendiren kumaş ve kıyafet kültürünün divan şiirine yansımaları incelenecek ve bunlarla ilgili ritüeller Bâkî'nin şiirlerinde geçtiği şekliyle irdelenecektir.

2.1. KUMAŞLAR

Pamuk, yün, ipek gibi maddelerden makinede dokunmuş her türlü dokuma ürünü kumaş olarak adlandırılır. XVI. yüzyılda, Osmanlı toplum yapısında kumaşın önemli bir yeri vardı. Öyle ki kumaş kıymetli mücevherler gibiydi; hükümdarlara, devlet adamlarına, sanatkâr ve elçilere armağan ediliyordu. Yarışmalarda en önemli armağanlar arasında kumaşlar yer alıyordu.²²

Baki'de şiirlerinde birçok kumaş adını, kendisine ait kimi özellikleri ve kullanımları çerçevesinde dile getirmiş ve kumaşı değerli bir mal türü olarak pek çok defa vurgulamıştır.

²¹ Ömer Özkan, (2007), **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yay., İstanbul, s.576.

²² Mine Esiner Özen, (T.Y.), "Türkçede Kumaş Adları", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 33, İstanbul, ss. 291-340.

Sevgilinin yüzü kıymetli bir kumaşa benzetilir:

Metâ’-ı hüsnî bilürlerdi ne kumâş idügin
Sen olmasan eger ey şûh-ı dil-sitân Ülker (150/4)

“Yüz güzelliğinin kıymetinin nasıl bir kumaş olduğunu bilirlerdi. Sen olmasan ey gönül ülkesinin sahibi olan nazlı Ülker yıldızı.”

Bâkî harîr-i zülfi gibi şöyle añlaram
Sâ’ir kumâş o serv-i gül-endâma çıkmaya (474/7)

“Ey Bâkî!sevgilinin saçlarının ipek kumaşını şöyle anlarım. Diğer kumaşlar o servi boylu güzele yetişmez.”

Zer-beft câme geydi ser-â-ser sanur gören
İtse ihâta cismümüzi yanar odumuz (193/4)

“Eğer gönlümüzde yanan ateşimiz bütün vücudumuzu kaplarsa, görenler, (bizi) baştan başa altın işlemeli bir elbise giymiş sanır.”

Ser-â-ser kelimesinin altın tellerle dokunmuş bir cins kumaş demek olan ikinci anlamı, beyitteki diğer kelimelerle ilişki kurularak iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır.

Bâkî, kumaşı çeşitli benzetmeler içerisinde de kullanır. Zühd ve riyâ halini de kumaşa teşbih eder ve bu kumaşın sürekli satıldığından bahsetmektedir:

Metâ’-ı bâde-i gül-reng şimdi ayakda
Kumâş-ı zühd ü riyâ turmayup satılmakda (444/1)

“Gül renkli şarap malı şimdi ayakta fakat zühd ve ikiyüzlülük kumaşı (bu pazarda) durmadan satılmaktadır.”

2.1.1. Zerrîn

Sarı renkli kumaştır ve altınla tezyin edilerek imal edildiğinden bu ismi almıştır.

Câme-i dîbâ ile tâvûs-ı zerrîn-bâldür

Dil-rübâ kim eyler ol reftâr ile cevlân-ı 'îd (39/2)

“(O sevgili) Süslü ipek kumaştan yapılmış elbisesi ile altın kanatlı tavus kuşuna benzer. Bayram gezinmesinde, salınarak edalı yürüyüşü ile (herkesin) gönlünü alır.”

2.1.2. Miskî

Bir başka kumaş çeşidi olan miskî kelime olarak “misk kokulu” ve “misk renkli” demektir.

Hâl-i yâruñ müşg bir hûnîn kefen maktûlidür

Âl vâlâya sarupdur sanmañuz ‘attârlar (85/6)

“Misk, sevgilinin beninin kanlı kefenli bir maktuludur; attarların, onu kırmızı renkteki kumaşa sardıklarını sanmayınız.”

Eskiden attarlar, misk maddelerini yani nafeyi kırmızı kumaşlara sararak satarlarmış. Şair, misk maddesinin kırmızı kumaşlara sarılarak satılmasını hün-ü talil sanatı ile açıklıyor.

Zülf-i müşg-efşânı vasfın yazdugum bildi devât

Hâmenüñ saldı ayağı altına miskî harîr (145/3)

“Divit güzel kokular saçan zülfünün vasıflarını yazdığımı anladı ve mis kokular taşıyan ipekli kumaş ayağının altına kalemini ısladı.”

2.1.3. Harîr

İpek ya da ipekten yapılmış anlamına gelen harîr kelimesi, ipek kumaşların genelini ifade eder. İpekten dokunan kumaşa ve atlasa isim olmuştur.

Bâkî harîr-i zülfi gibi şöyle añlaram

Sâ'ir kumâş o serv-i gül-endâma çıkmaya (474/7)

“Ey bâkîl sevgilinin saçlarının ipek kumaşını şöyle anlarım. Diğer kumaşlar o servi boylu güzele yetişmez.”

Zülf-i müşg-efşânı vasfın yazdugum bildi devât

Hâmenüñ saldı ayağı altına miskî harîr (145/3)

“Divit güzel kokular saçan zülfünün vasıflarını yazdığımı anladı ve mis kokular taşıyan ipekli kumaş ayağının altına kalemimi ısladı.”

2.1.4. Kemha

Havı az manasında olup, türlü renklerde dokunmuş ipekli kumaşa denilir.

Fâhir libâsa koydı eşcâr-ı bâğı devrân

Bâdâm-nakşî kemhâ geydüirdi ergavâna (470/4)

“Dünya bağının ağaçlarını övünme elbisesine koydu. Erguvana badem nakışlı ipekli kumaş giydirdi.”

2.1.5. Vala

İpek başörtüsünün adıdır. Aslen “vala”dır ve yüce anlamındaki “vâlâ” kelimesinden bozmadır. Kırmızı vâlâlar yüzyıllar boyunca duvak olarak da kullanılmışlardır. Köylerde gelin duvakları hâlâ al vâlâdan oluşur.²³

Şiir metinlerinde vâlâ kelimesi genellikle kırmızı olması yönüyle dile getirilmiştir.

*Hâl-i yâruñ müşg bir hûnîn kefen maktûlidür
Âl vâlâya sarıpdur sanmañuz ‘attârlar (85/6)*

“Sevgilinin durumu güzel kokular sürünmüş kanlı kefenin katili gibidir. Attarlar onu yüce bir kırmızı vâlâya sarmıştır sanmayın.”

2.1.6. Peşmîne

Şiirlerde nadir olarak zikredilen peşmîne kelimesi, yünden ve kıldan yapılan bir nevi kumaş adıdır ve iyi cinsini sadrazamlar, adi cinsini de fakirler ve dervişler sarık olarak kullandıkları gibi hırka yapıp sırtlarına giyerlerdi.²⁴

*Peşmîne geydi egnine zülfüñden aldı el
Göklerde uçdı âhir efendi hümmâyı gör (129/3)*

“(Sevgili) peşmîneyi giyip senin zülfülerinden el aldım ve senden el alan son kişi olmak benim için devlet kuşu oldu, göklerde uçtum.”

2.1.7. Atlas

Yüzü ipek iç kısmı pamuk olmak üzere veya sırf ipekten dokunmuş desensiz düz renk kumaş denilir. Hiç bir yıldızın bulunmadığına inanılan dokuzuncu göğe de sade nakışlı bir kumaşa benzetilerek atlas ismi verilir

²³ Reşad Ekrem Koçu, (1967), **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, s. 237.

²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, s.773.

Siyâh atlas gibi zülfün yaraşdı
‘Îzâr-ı âl-i müşgîn-hâle düşdü (527/3)

“Siyah atlas kumaş gibi zülfün yaraştı. Misk görünüşlü kırmızı yanağının parlaklığı düştü.”

2.2. KIYAFETLER

Kıyafetler, insanların sosyal hayatta yer edindiği statüyü göstermesi açısından öneme sahiptir. Hatta bu açıdan yazılmış kıyafet-namelerin, bir ilim sahası olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bâkî'nin gazellerinde geçen kıyafetlerin incelenmesi, kıyafetlerin kendi önemlerinin yanı sıra şiirde işleniş biçimleri ve neyi simgelediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Kıyafetleri tamamlayan önemli unsurların başında başlıklar gelir. Osmanlı sosyal yapı içerisinde bulunan hemen her kesimin bulunduğu mevki ve statüye göre bir başlığı bulunuyordu. Başlıklar Bâkî'nin şiirlerinde destar, efser, börk, üsküf şeklinde sıralanabilir:

2.2.1. Destâr

Kavuk, külâh ve fesin etrafına sarılan sarığın adıdır. Eski toplum hayatında iş, mevki ve memuriyete göre destarın sarılma şekilleri bulunmaktaydı. Sarık sarmak veya sarık giymek sünnet sayıldığından rengi ve şekline özel bir önem verilmiştir. Osmanlı'da kullanımı yaygın olan sarıkların kenarlarına, misvak, hutbe kâğıdı, muska gibi eşyaların yanı sıra, kişisel zevki yansıtan çiçek ve kokulu yaprak gibi nesnelere sokulurdu.

Seng-i bî-dâdunla serde zahm-ı hûnîniüm ki var
Gûşe-i destârda rengin karanfüldür bana (12/3)

“Senin merhametsizce attığın taşla başımdan açılan kanlı yaram, bana sarığımın kenarında renkli(güzel) bir karanfildir.”

*Kâkül-i müşgîni sevdâsıyla yansam dūd-ı dil
Gûşe-i destârdan peydâ olur sünbül gibi (532/2)*

“(Ey sevgili!) Ben senin misk kokulu kâkülünün sevdasıyla yansam, gönlümden dumanlar çıksa; (o duman) sarığının kenarındaki sünbül gibi meydana çıkar.”

*Sen semen-ber serv-i sîm-endâma bir kez sarılañ
Başa iletdi işin ‘âlemde destâruñ gibi (485/4)*

“Sen, yasemin göğüslü, gümüş bedenli selvi boyluya bir kere sarılan, bu dünyada işini sarığın gibi başa iletti.”

Baş ailetmek, sona erdirmek, ikmal etmek anlamlarında bir deyimdir.

*Pençe-i mâhı sanasın kapladı ebr-i sefid
Çihre-i tâbânuñuñ kim indi destâr üstine (482/3)*

“Parlayan ayı beyaz bulutlar kapladı zannedersin. Oysaki sarığının üstüne parlak bir yüz indi.”

2.2.2. Efser, Taç

Taç ve efser kelimeleri şiir metinlerinde, baş a takılan giysileri ifade eden destar, sarık ve külah gibi kelimelerle yaklaşık olarak aynı aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmışlardır.

Aslen Arapça olan taç kelimesi, hükümdarlar ile bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri süslü başlığın adıdır, Farsça karşılığı ise efserdir. Hükümdarların cüluslarından sonra merasimle taç giyişlerine “Taç giymek”, tarikat mensuplarının yine merasimle taç giymelerine ise “Taç giydirmek” denilirdi.²⁵

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ss. 371-372.

Geç otur seddi-i Sikender gibi künc-i ‘uzlete
Başuñ egme dehr-i dûnuñ efser-i Dârâsına (408/6)

“İskender’in seddi gibi yalnızlık köşesinde çekil ve orada otur. (Sakın) bu aşağılık dünyanın hükümdarının (Keykubat) başındaki taca, şöhrete boyun eğme.”

“Efser” çeşitli benzetmeler yapılarak da şiirlerde kullanılır. Şair talih tacı olarak benzetme yapmıştır:

Düşürdi efser-i ikbâli serden
İçüp bî-hûş olan câm-ı gurûrı (511/4)

“Gurur kadehini içip de sarhoş olan, şanslılık tacını başından düşürdü.”

Jâlelerden takınur tâcına gevher lâle
Şâh olupdur çemen iklîmine beñzer lâle (466/1)

“Lale, tacına çiy tanelerinden mücevherler takınmış da sanki çimenlik ülkesine sultan olmuşa benziyor.”

Saltanat bârgehin kurdu yine fasl-ı bahâr
Taht-ı Cemşîd çemen tâc-ı Sikender lâle (466/2)

“İlkbahar mevsimi yine saltanat çadırını kurdu. Çimen, şimdi sanki Cemşid’in tahtı, lale ise İskender’in tacıdır.”

Baharın gelişi dünya üzerine kurulmuş bir çadıra, çimenlik tahta, lale ise taca benzetilmiştir.

Şan, şöhret âşık için meyhanede ve kadehtedir. Âşığın tacı ise kadehtir:

Câm-ı mey sadr-ı meykede kimine
Tâc-ı devlet serîr-i ‘izzet olur (93/5)

“Kimine göre içki kadehi devletin tâcıdır ve meyhanenin en itibarlı yeri ise izzet karyolası olur.”

2.2.3. Külâh

Eskiden giyilen, ucu sivri, keçeden yapılmış dikişsiz, tek parça başlıktır. Önceleri külâhı sadece erkekler ve askerler ile her tabakadan halk giyermiş. Padişaha tabi olan, onun etrafındaki tüm kullar statü ve görevlerine göre farklı külâhlar giyerlermiş. Her kişinin giydiği külâh, onun görevini, sınıfını veya ait olduğu esnaf grubunu da ifade edermiş.

*Sümbül takınmış alnına sanmân o gül-'izâr
Çıkmış külâh-gûşeye târ-ı külâledür (84/4)*

“O gül yanaklı sevgiliyi alnına sümbül takınmış sanmayın. Onlar, külâhının köşesinden çıkmış perçemin telleridir.”

Burada gül, karanfil, sümbül... gibi çiçeklerin külâhın köşelerine süs olsun diye takılması âdetine işaret vardır. Külâhın köşesinden çıkmış kâküller, sümbüle benzetiliyor.

2.2.4. Nikâb

Aslen Arapça olan nikâb kelimesi yüz örtüleri için kullanılan bir tabirdir. Nikâb ardındaki gözler önünü ve etrafını gereği gibi görmesine rağmen uzaktan bakan gözler yüzü seçemez tanıyamazdı. Yüzün tümünü örttüğü için yaşıtmaktan farklıdır, çünkü yaşmak gözleri açıkta bırakırdı. Bu bakımdan nikâbın tam karşılığı olarak peçe dile getirilebilir.²⁶

²⁶ Koçu, a.g.e., s.182.

Divân şiirinde sevgilinin saçı yüzünün nikâbıdır.²⁷ Gece renkli saçların, sevgilinin yüzüne nikâb olması aşığın gününü karartır, güneşsiz eyler; çünkü sevgilinin yüzü bir güneşe teşbih edilir:

Cânâ görünse tarf-ı 'izâruñ nikâbdan
Halk âfütâb togdı sanurlar sehâbdan (365/1)

“(Sevgili) Yüzündeki peçeden, yanağının bakışı cana görünse, insanlar bulutların arasından güneş doğdu sanırlar.”

Açdı gülüñ nikâbın bâd irdi gülsitâne
Gösterdi rûy-ı bahtı âyîne-i zamâne (470/1)

“Rüzgâr gül bahçesine girince gülün yüz örtüsünü açtı. Zamanın aynasına da, saf olan tuncu gösterdi.”

Sevgilinin zülüfleri yüzüne nikâb olur:

Olsa zülfi o gül-'izâra nikâb
Olur âşüfte sünbül-i sîr-âb (19/1)

“(Ey sevgili) Zülüflerin o gül bahçesi olan yüzüne örtü olsa, taze sünbül deli gibi baştan çıkar.”

Cemâl-i âlem-ârâsından ol mâhuñ nikâb açdum
'Aceb ferhunde geldi fal-i ahvâlüm kitâb açdum (320/1)

“O ay yüzlü güzelin, dünyayı süsleyen güzelliğinin örtüsünü kaldırdım. Kitap açıp fal baktım, halim falda çok uğurlu çıktı.”

²⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s.372.

2.2.5. Nemed

Keçe karşılığıdır. Dervişlerin giydiği abadan yapılmış hırkaya da nemed denilir.

Âyîne gibi halka mürâ'îlik eylemez

Bâkî safâ-yı hâtır ile geydi bir nemed (43/5)

“Ayna gibi halka iki yüzlülük yapmaz. Bâkî gönül hoşluğu ile bir keçe giydi.”

Terk idüp tâc u kabâyı şevk-i şem'-i hüsnüne

Kendümi pervâne-âsâ bir nemed-pûş eyledüm (324/3)

“Külahımı, cübbemi senin güzelliğinin mumuna kavuşmak arzusuyla çıkarıp attım. Pervane gibi keçeden aba giydim.”

Nemed, dervişlerin giydikleri keçeden abadır. Bâkî herhalde pervanenin rengini ve dış görünüşünü nemed giymiş bir dervişe benzetmektedir.

Nemed saflığın elbisesi olarak görülür:

Gir bir nemed içine âyîne gibi sâf ol

Sultân-ı 'âlem ol var gez sûret-i gedâda (478/4)

“Ayna gibi saf olmak için gir bir nemed içine. Âlemin sultanı da olsan fark etmez sen yoksul şeklinde gez.”

2.2.6. Kemer

Kemer bele sarılan kumaştır. Eski toplum hayatında kemer hem kadın hem de erkek giyiminde önemli bir yere sahiptir.²⁸ Ancak şâirler kemeri daha çok sevgilinin ince beli ile ilgili olarak zikretmişlerdir. Sevgilinin belini sarmak arzusuyla yanıp

²⁸ Koçu, a.g.e., s.152.

tutuşan âşık, kemerin bunu her gün yaptığını görünce, kemeri kıskanır ve hep onun yerinde olmak ister:

***Kuçmak nasîb olur mı miyânuñ kemer gibi
Cânâ niteki hançer-i hicrân aradadır (87/3)***

“Ey sevgili! Ayrılık hançeri arada durdukça belini kemer gibi sarmak, kucaklamak acaba kısmet olur mu?”

Hançer kemeri sarınca âşıklar buna dayanamazlar:

***Gitmez o mehüñ râ gibi hançer kemerinden
Üftâdelerin öldürür âh işte burası (508/3)***

“O aya benzeyen “râ” harfi gibi olan hançer kemerinden gitmez. Âh işte orası sana âşık olanları öldürür.”

***Ney-şeker vâsf-ı lebüñ yazdugum işitdi meger
Ki kemer-beste-i kilik-i şeker-efşânumdur(118/4)***

“Şeker kamışının kemer kuşanması, şeker saçan kalemimin senin dudağının güzelliğini ve tatlılığını yazdığımı duyup, onun (kalemimin) emrine hazır olduğunu göstermek içindir.”

Şeker kamışının üzerindeki boğumlar, insanın belindeki kemer gibi düşünülmüş. "Kemer-beste" olmak, bir işe hazırlanmak, emre amade olmak demektir. Şair, şeker kamışını, güzel sözler, insanın dimağında şeker duygusu bırakan şiirler yazan kalemin emrine hazır bir insan gibi göstererek hem teşhis, hem de güzel bir sebebe dayandırmaktadır. Bu benzetmenin iyi anlaşılabilmesi için, eskiden kalemlerin kamıştan yapıldığını unutmamak gerekir.

Tâk, üç tarafı kapalı ve üstü uzun dikdörtgen kubbeye örtülü yapı. Şekil itibarıyla kavislidir. Kemere benzer. Şemse, güneş şeklinde yapılan işleme resim. Alın şemseye benzetilmiş. Bayramlarda tak şemse ile süslenir. Fes üzerine altın, gümüş

takılır. İşlemeli yazmalar örtülür. Fes de şekil itibarıyla tâka benzer. Sevgiliye bambaşka bir güzellik katar.

Aşağıdaki beyit bu durumu ele almaktadır:

Görenler ol kemerde Bâkıyâ tâk-ı melâhatde

Yazılmış şemsedür dîrler güzellik hânmmânında (448/5)

“Ey Bâkî! O güzellik kemerinde sevgilinin güzelliğini görenler, güzellik evinin güneş şeklinde yapılan işleme resmidir, derler. “

Nisâr itdi gazâ yoluna dergâh-ı şehensâha

Murassa’ bir kemer gerdûn meh-i nev zer-nişân hançer (155/6)

“Gök kubbe, gaza yolunda padişahlar padişahının huzurunda mücevherlerle süslü bir kemer; yeni ay da, altın işlemeli bir hançer saçtı.”

Şâir, binlerce yıldızla bezeli gök kubbeyi murassa bir kemere, yeni doğmuş hilâli de altın işlemeli bir hançere benzetiyor.

Kadehden gayrı bir la’lüñ öper yok

Kemerden gayn bilüñi kucar yok (246/1)

“(Ey sevgili!) Kadehten başka dudağını öpen olmadığı gibi kemerden başka da belini saran biri yok.”

Gitmez o mehüñ râ gibi hançer kemerinden

Ûftâdelerin öldürür âh işte burası (508/3)

“Râ harfine benzeyen hançer, o ay yüzlü güzelin kemerinden eksik olmaz. Ah işte âşıklarımı bu hali öldürür.”

Yeni ay, eğri hançere ve râ harfine benzer. Bu yüzden aya benzetilen güzelin yeni ay, yani çok genç olduğu anlaşılıyor. Hançer eğridir ve râ harfine benzer ve kemere sokularak taşınır. Hançer râ gibi kemerinden gitmez derken Bâkî, aynı zamanda kemer

kelimesinde her zaman râ harfi bulunduğunu söylemiş. "Burası" kelimesi beyitte birkaç anlama gelecek gibi kullanılmış. Âşıkları ay yüzlü güzelin râ harfine benzeyen hançerinin kemere takılmış halinin güzelliği öldürür. Âşıkların bu hançeri taktığı yere, belinin inceliği öldürür. İşte burası, bu âşıklarını öldürülmesi olmasa... Âşıkları, bu râsı, yani bu râ harfine benzeyen hançeri öldürür. Hançer zaten öldürücü bir alettir.

2.2.7. Zünnâr

Mecûsî ve Hıristiyan rahiplerinin bellerine bağladığı bir cins kuşağın adıdır, ipekten yapılır ve dahilen kuşanılır. Dışa elbisenin üzerine bağlanana "kustiç" denir.

Bende-i fermân olup gîsû-yı kâfir-kîşüñe

Hidmete bil bağlayupdur ey sanem zünnârlar (85/2)

“Ey put gibi güzel sevgili dinden çıkmış olan uzun siyah saçlarına buyruğunun kölesi olup zünnarlar hizmete bel bağlamıştır.”

2.2.8. Gömlek, Pîrehen

Aslı gömlek olup çıplak tene giyilen giysi demektir. İnce bezden yapılan gömlekler daha çok düz beyaz ya da beyaz üzerine kırmızı, mavi ve sarı renkte olur.²⁹

Dil-beste olma terligine taze goncanuñ

Ol pîrehende cilve kılan gül-'izârı gör (122/3)

“Taze goncanın görünüşüne, güzelliğine aşık olma, o gömlekte görünen gül bahçesini gör.”

Gördüñ kabâ-yı 'ömre bekâ yok bu bâgda

Gül gibi sen de pîreheni pâre pâre gel (303/4)

²⁹ Koçu, a.g.e., s.125.

“(Sevgili) Gördün ki ömür elbisesini giydik ve bu bağda, bu hayatta ebedilik yok; (bu yüzden) sende güller gibi olan gömleği parça parça giyde gel.”

Bâkî görüp ol pîreheni yâre sarılmış

Sandum ki semen kadd-i sefîdâre sarıldı (535/5)

“Bâkî o gömleği yare sarılmış görünce, sandım ki yasemin beyazca boyuna sarıldı.”

Bâkıyâ pîrehenin sanma o mâhuñ lertzân

Üstüne pertev-i hûrşîd-i dırahşân dıtrer (137/7)

“Ey Bâkî! Gömleğinin üstüne o ayın titrediğini sanma; senin üstüne parlak güneşin ışığı titrer.”

2.2.9. Delk

Dervişlerin giydiği yamalı giysi, derviş hırkası. Şairler tarafından delk, olumsuz tipler olarak tasavvur ettikleri, her şeyi görünüşten, şekilden ibaret gören sûfî ve zâhidin giysisi olarak dile getirilmiştir.

Şair, şehrin yamalı elbise/delk giyenleri ikiyüzlü olarak görür:

Âsmân kim libâsı ezrakdur

Delk-pûşân-ı zerka mülhakdur (162/1)

“Mavi giysili gökyüzü, eski cübbe giyenler (burada ikiyüzlüler olarak kastedilmiş) arasına katılmıştır.”

2.2.10. Murakka

Aslen Arapça olan “murakka” kelimesi, yamalı giysiler için kullanılan bir tabirdir. Yamalı giysi, fakirliği ve dünyadan vaz geçmeyi sembolize etmesi yönüyle zühd ve takvaya delâlet eder.

Cismümüz şekl-i murakka'dur ser-â-ser dâgdan
Şimdilik 'âlemde bir kühne kabâya mâliküz (191/3)

“Cismimiz baştanbaşa, gönlümüzdeki yaralardan yamalı giysiye benzedi. Biz şimdilik eskimiş cübbeye sahibiz.”

Esrâr keşfin itmek için sûfi Bâkıyâ
Başın murakka'ına çeker nitekim keşef (228/7)

“Ey Bâkî! sûfi senin sırlarını keşfetmek için, başını kaplumbağa gibi yamalı giysilerinin içine çekti.”

2.2.11. Kisvet

Yoksulluğu sembolize eden bir giysi çeşidi olan kisvet, Ahmet Talat Onay tarafından dervişlerin giydiği cübbe, sarık nevinden giysiler olarak dile getirilmiştir.³⁰

Nihânî işrete mâni degüldür kisvet ey zâhid
İçerler bunda 'ârifler toluyı tâc-ı Edhemden (360/3)

“Ey zahit! Giydiğin yamalı elbise, gizliden içki içmeye mani değildir. Arifler burada istiğna sahibi Edhem’in tacını görür, burada onu içerler.”

Pâdişehseñ terk-i tâc u kisvet itmekdür yoluñ
Pâdişâh olmaz kişi başında bir tâc olmadan (394/2)

³⁰ Onay, a.g.e., s. 201.

“Padişahsan senin yolun, tacı ve elbiseyi terk etmektir. Fakat padişah olan kişinin başında tac olmadan olmaz.”

2.2.12. Cübbe

Önceden sarıklı din adamlarıyla bâzı yaşlı kimselerin giydikleri uzun üstlük³¹ olarak belirtilen cübbe, şiir metinlerinde, bilginlik nişanesi ve seccade ile hırka gibi zühd alameti bir giysi olarak ele alınmış, aynı zamanda sık sık destar ile birlikte beyitlerde kullanılmıştır.

Zâhid ol sıklet ile uçmaga hâzırlanma
Çıkar ol cübbe vü destârı biraz hıffet bul (307/5)

“O sıkıntılar ile uçmaya kalkışma zahit. Cübbe ve kavuğunu çıkar da hafiflik bul.”

2.3. KIYAFETLERİN UNSURLARI

2.3.1. Yaka (yaha)

Giyeceklerin boyuna gelen, boynun etrafını çevreleyen kısmıdır. Bâkî Dîvânî'nın birçok yerinde yaka/ yaha kelimesi geçmektedir. Yaka yırtmak, Osmanlı dönemi şâirleri tarafından sıklıkla kullanılan ve çok üzölmek, üzüntüden kendini hırpalamak anlamlarına gelen bir deyimdir.

Mest olup ‘âşık-ı rüsvâ yakasın çâk eyler
Düşüben kûy-ı harâbâta özin hâk eyler (188/1)

“Rezil kepaze olmuş âşık mest olup yakasını yırtar ve meyhanelerin bulunduğu köye düşerek kendini toprak eyler.”

Mest olan kimse o mestliğin verdiği hararet ile ne yaptığının bilincinde olmaz. Kah yakasını yırtar, kah kendini yerlere atar.”

³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.146.

*Yakam çâk eyledüm ‘aşkuñ yolında dâg-ı sînemde
İçinden gene peydâ oldu bir künc-i harâb açdum (320/2)*

“Yakamı parçaladım. Bağrımın yaralarından sana âşık olduğum anlaşıldı. Virân bir köşeyi kazdım, içinden hazine ortaya çıktı.”

Şâir bu beyitte, virân olan köşeyi kazarak hazineye ulaştığını ve buna benzer şekilde de bağrını parça parça etmesiyle gerçek hazine olan aşkının ortaya çıkmasını bir birine benzetmektedir.

2.3.2. Girîbân

Girîbân, Farsça bir kelime olup elbise yakası anlamına gelir. Bu kelime dîvanda, kıyafet ile ilgili olarak dâmân/dâmen kelimesinden sonra en çok yer alan kelimedir.

*Açıldı dâglar sînemde çâk itdüm girîbânım
Mahabbet gül-şeninde açılan gül-nârı görsünler (55/3)*

“Göğsünde yaralar açıldı. Sevgi gül bahçesinde açılan nar çiçeğini görsünler diye yakamı parçalayıp açtım.”

Âşığın göğsünde yaralar açılması ve bu yüzden göğsün gül bahçesine benzetilmesi mazmunu çok kullanılmıştır. Âşıklar sevgilinin ayrılık acısıyla yakalarını yırtarlar, kanlı göğüsleri ortaya çıkar. Yara kırmızı ve yuvarlak olduğu için güle benzetilir. Beyitte dağ, gülnara; sîne, mahabbet gülşenine; yaka yırtılması goncanın açılmasına benzetilmiş. Gonca da gömleğinin yakasını yırtar ve gül açılır. Ayrıca dağ (dağlamak), gülnâr (ateş) arasında bir ilişki kurulmuş. Dağ ile gülnâr benzetilmesi daha önce yapılmamıştır. Bu konudaki benzetme gül üzerindedir. Bakî, gülden daha kırmızı ve ateş renginde olduğu için nar çiçeğini seçmiş.

*Gül yüzüñ vafında bülbül kılsa elhânı dürüst
Bâgda bir goncanuñ kalmaz girîbânı dürüst (22/1)*

“Ey sevgili, bülbül, nağmelerinde senin gül yüzünün özelliklerini gereği gibi anlatabilse, bağda hiçbir goncanın yakası sağlam kalmaz.”

Yaka yırtmak acının ıstırabın işaretidir. Aşıklar ayrılık acısıyla rezil, rüsva olurlar:

*Koyup nâmûs ile ‘ârı düşüp kûy-ı harâbâta
Yürür çâk-i girîbân olup erbâb-ı melâmetler (166/3)*

“Rezilliğin ve rüsvalığın uluları namus ile ârı bir kenara bırakarak viranelerin köyüne yakası yırtık bir vaziyette yürümektedirler. Harabata giden de harabe olmalıdır.”

*Menzil-i mâhdur ham-ı zülfî
Matla’-ı mihrdür giribânı (488/2)*

“ Saçların büklümü, ayın konak yeri; elbisesinin yakası da güneşin doğduğu yerdir.”

Yanak aya, göğüs de güneşe benzetilmiştir. Ay, geceleyin doğar; yanağı örten saçlar da renk itibariyle siyahtır. Elbisenin yakası ise, güneşin doğduğu yer olarak düşünülmüştür.

2.3.3. Düğme

Bir elbiseyi güzel yapan unsurlar; kumaşının deseni, cinsi olduğu kadar da onun aksesuarlarıdır. Yuvarlaklığı sebebiyle düğmeler, divan şiirinde goncalara ve tomurcuklara denilir ve benzetilirdi.³² Serveti ve gücü temsil eden kişilerin altın tel ve ipek nakışlı en ağır, en kıymetli kumaşlardan yapılmış giysilerindeki düğmeler, o giysinin maddi değerini yükselten elmas, yakut, zümrüt, akik, firûze, altın, gümüş gibi

³² İskender Pala, (1995), *Türk Düğmeciliği ve Bahriye Düğmeleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, s.3.

taşlardan yapılmıştı.³³ Aşağıdaki beyitte kıyafetlerin estetiğini sağlayan düğmenin gonca şeklinde olduğu belirtilmiştir:

*Goncalar içre nihân eyleme gül-berg-i terüñ
Ya'nî seyr eyleyelüm sîneñi çöz düğmelerüñ (277/1)*

“Taze gül yaprağını goncalar içinde gizleme; sözün kisası, gömleğinin düğmelerini çöz de sineni seyredelim.”

Güzelin gömleğinin düğmeleri goncalara, sinesi de yeni açmış gül yaprağına benzetilmiştir.

*Goncalar düğmelerin çözdü bahâr oldu diyü
Sînesin açdı girfbânını çâk itdi semen (358/5)*

“Bahar oldu diye gonca düğmelerin çözüldü, gömleğinin yakası yırtılıp sinesi açıldı.”

2.3.4. Şal

Günümüzde hala kullanılan şal, çoğunlukla bayanların omuz hizasından sardıkları atkı türünde, fazla kalın olmayan bir kıyafet unsurudur. Bâkî ise şalı ârif insanlara yetecek bir giysi olarak görür:

*Ehl-i dil câme-i dîbâ ile zîbâlanmaz
Bâkîyâ 'ârif olan kimseye bir şâl yiter (151/5)*

“Ey Bâkî! ârif olan kimseye bir şal yeter, gönül ehlinde olanlar ipek kumaşlı elbise ile süslenmezler.”

³³ Koçu, a.g.e., s.98.

2.3.5. Dest-Mâl

Kıyafetlerin tamamlayıcı unsurlarından biri de mendildir. Estetik olarak görünüşte önemli bir yer alır. Çeşitli renklerde olan mendil Bâkî’de kendine yer bulmuştur:

*Gülşende lâle sanma ‘arahnâk olup çemen
Bir al dest-mâl ile sildi yañagını (487/2)*

“Gül bahçesinde, çimeni, terlemiş bir lale sanma; bir kırmızı mendil olup yanağını silmiştir.”

*Lutfuñdan irdi Bâkîye rengîn filoriler
Gûyâ saçıldı meclise bir dest-mâl gül (308/7)*

“... sanki meclise bir mendil gül saçılmış gibi, padişahın cömertliğinden Bâkî’ye altın paralar ulaştı.”

*Çemende ‘ayşa gelmiş gonca-i ter
Biraz gül bağlamış bir dest-mâle (456/2)*

“Bir mendile biraz gül bağlamışlar gibi, taze gonca çimenlikte zevk ve sefaya geldi.”

2.3.6. Halhal

Halhal, zinet ve süs maksadıyla ayak bileine takılan gümüş veya altın bileziktir. Halhal kelimesi, şiir metinlerinde mutlaka ayak ya da bu anlamdaki pâý kelimesiyle birlikte zikredilir.

*Sâkî rez duhteriniñ ol engüşt
Sîm halhâlidür ayagında (424/6)*

“Saki, üzüm ağacının kızının (şarabın) parmak ve ayaklarında gümüşten halhallar var.”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EŞYA VE ALETLER

Bütün medeniyetlerde olduğu gibi toplumsal hayatta eşyalar önemli bir yer tutmaktadır. Gerek mahremiyetin sağlandığı ev içerisinde gerekse insanların yoğun bir şekilde yaşamını sürdürdüğü ortak alanlarda kullanılan eşyalar, insan yaşamını kolaylaştıran ve rahatlatan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her şairde olduğu gibi Bâkî’de de çeşitli benzetmelere konu olan eşyalar, özellikle sevgiliyi ve ona olan sevgiyi anlatmada şaire yardımcı olacaktır.

3.1 KAMUSAL EŞYALAR

Kamusal eşyaların içinde, meydanlar, meclisler, eğlence mekânları gibi toplum hayatına yönelik alanlarda kullanılan eşyalardır.

3.1.1. Aydınlatma Araçları

3.1.1.1. Mum

Elektriğin icadından önce, mumlar, gaz lambalarıyla birlikte aydınlanmanın en önemli araçlarından olmuşlardır. Mum, parafin, donyağı ya da bunlar benzeri, yavaş yanan bir maddenin, genellikle kınnaptan yapılan bir fitilin üzerine döküldükten sonra katılaştırılması yöntemiyle hazırlanan, genellikle silindir biçimindeki ışık kaynağıdır. Asıl ışığı veren de fitildir.

Günümüzde ise mumlar daha çok süs eşyası konumundadırlar. Mum, değişik çağrışımlarla divan şiirinde yer alırken, gündelik kullanımda birden çok fonksiyonu icra eder. Aynı zamanda divan şiirinde şem’ kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır. Bâkî’nin gazellerinde de âşık ve âşığın halleri muma benzetilerek ifade edilir.

Şemşîr-i tâbnâk u ziyâ-bahşî gûyiyâ

Âhendür oldı Hazret-i Dâvûd elinde mûm (326/3)

“Parlaklık ve ışıltı bağışlayan kılıç söylentiye göre demirdir. Hz. Davud’un elinde mum oldu.”

Zülfüñ hamında haddüñi hûrşîde virmezîn
Şem'i n'ider şu kimse k'anuñ şeb-çerâğı var (53/2)

“Senin saçının bükümünden görülen yanağını güneşe değişmem şebçerağı bulmuş olan kişi mumu ne yapsın.”

Şebçerağ, gece vakti çıra gibi ışılan bir inci imiş. Su sığırı bazı geceler otlamaya karaya çıktığında o inciyi ağzında getirip otlayacağı yere koyar ve onun ışığında otlarmış. Bâkî, sevgilinin yanağının parlaklığı yanında güneşin mum kadar parlak olabileceğini söylemektedir.

Fakr küncin ihtiyâr itdi şu kim kâni' olur
Şem 'ası şems olsa bakmaz tâk-ı eyvân istemez (206/2)

“O kişi ki, fakirlik köşesini tercih edip kanaat üzerine yaşamakta, artık güneşi mum diye yaksa umurunda değıl, sütun saraylar edinse dönüp bakmaz.”

Terk idüip tâc u kabâyı şevk-i şem'-i hüsnüñe
Kendümi pervâneâsâ bir nemed-pûş eyledüm (324/3)

“Külahımı, cübbemi senin güzelliğinin mumuna kavuşmak arzusuyla çıkarıp attım. Pervane gibi keçeden aba giydim.”

Nemed, dervişlerin giydikleri keçeden abadır. Bâkî herhalde pervanenin rengini ve dış görünüşünü nemed giymiş bir dervişe benzetmektedir.

Şem'veş subh olunca şevkumdan
Gâh handân u gâh giryânem (330/3)

“Şiddetli arzumdan mum gibi sabah olunca bazen gülücükler saçıyorum bazen gözyaşı döküyorum.”

Sevgilinin yanağına benzetilen mumun alevi evleri yakacak kadar kuvvetlidir:

*Gıce ŧem’-i ruhuñ ŧevkinde bir kaç beyti yandurdum
‘Aceb hûb u dil-efrûz eyledüm hoŧ dil-pesend itdüm (336/4)*

“Geceleyin yanağının mumunun ŧiddetli arzusuyla birkaç evi yaktım ve bunun hazzıyla kalp yakıcı bir acayip bir günah işledim ve gönlümü hoŧ tuttum.”

*Subh-ı visâlûñ irmedi pâyâne yitdi ‘ömr
ŧâm-ı gamunda ŧem’ gibi yana yana ben (357/4)*

“Ben senin ayrılığının gamında mum gibi yanıp eridim. Ömrüm sona erdi de sana kavuŧma sabahı bir türlü olmadı.”

*ŧem’ lâzım degül ey sâkî yiter meclisde
ŧu’le-i câm-ı ŧeb-efrûz çerâg-ı rûŧen (358/3)*

“Mum lazım değil ey saki yeter artık mecliste, gecelere ıŧık saçan kadehin aydınlığı ve çıranın parlaklığı yeter.”

*Hayâl-i ŧem’-i ruhsâruñ ko yansun hâne-i dilde
Perin ol ŧem’a yakup ŧevk ile pervâneleler dönsün (391/3)*

“Yanağının mumunun hayali bırak gönül evinde yansın; pervaneler o mum da kanatlarını yakıp arzuyla, hararetle dönüp dursunlar.”

ŧem'-pervane iliŧkisi doğu edebiyatında çok kullanılmıŧtır. ŧem', sevgilinin; pervane de âŧıđın simgesidir. Pervane mumun etrafında döner, yanar yakılır ve sonunda ateŧinde yanar. Pervane, canını verecek kadar seven gerçek âŧıktır. ŧem'le pervanenin aŧkı tasavvufi ŧiirlerde de çok kullanılmıŧtır. ŧem' vücut-ı mutlak olan Tanrı'yı, pervane de ona ulaŧmak isteyen sâliki simgeler. Pervanenin mumun ateŧinde yanıp yok olması da salikin Tanrı varlığında kendini yok etmesi, yani fenâfillah anlamına gelir. Beyitte söylenmek istenen anlam kısaca ŧudur: Bâkî sevgiliye, bırak yanağını bir kere göreyim, demiŧ. Bundan sonra yanağın hayali gönle aksedecek. Bu yanan mumun hayalinin

çevresinde pervaneler dönüp dolaşarak kendilerini yakacaklar. Yani yanağı bir kere görünce gönülde acılar sürüp gidecek.

*Kimisi bülbül-i nâlân-ı gül-i ârız-ı yâr
Kimi pervâne-i şem'-i ruh-ı cânân ancak (238/2)*

“Kimisi sevgilinin yanağının gülünün inleyen bülbülü, kimisi sevgilinin yanağının mumunun pervanesi ancak.”

*Tâlib-i şem'-i vasl olunca kişi
Oda yanmaktan aña pervâne (471/2)*

“Vuslat mumunu isteyen kişi ateşe yanmaktan korkar mı?”

*Karşu tut şem'-i ruhuñ bi'llâhi ben dil-hasteye
Künc-i târîk içre kaldum çeşm-i bîmâruñ gibi (485/6)*

“Ben gölü yaralıyım. Allah aşkına yanağının mumunu bana göster. Süzgün gözün gibi karanlık bir köşede kaldım.”

*Şâm-ı gamda meskenüm bir künc-i zulmetdür velî
Şû'le-i âhum yakar her subh şem'-i hâveri (515/3)*

“Âşığın meskeni hüznü gecelerde karanlıkların hazinesidir fakat âşık öyle bir âh eder ki âhının kıvılcımıyla her sabah doğunun mumunu yakar (bu âh ile güneşin doğuşuna vesile olur).”

*Gönül dâg-ı gamuñla sînede bir şem'uyandırmış
Çerâg-ı 'aşka bir garrâ kızıl altını yandırmış (219/1)*

“Gönül senin gamının ateşiyle göğsümde bir mum alevlendirmiş. Aşk çırası için parlak bir altını yakmış.”

Şem'-i hüsnüñdür viren halvet-sarây-ı câna lem'
Olamaz ol meclise hürşîd-i 'âlem-tâb şem' (225/1)

“Canın yalnızlık sarayına parlaklık veren senin yüzünün güzelliğinin mumudur/parlıtıdır. O mecliste dünyayı ışığıyla aydınlatan güneş olamaz.”

Mecliste sevgilinin yüzünün güzelliğinin şavkı vururken güneşe yer yoktur. Zaten sevgilinin bu güzelliği karşısında güneş sönük kalmaya mahkûmdur.

Şem'-i ruhsârûñ komaz ragbet sipihriñ zerrece
Mihr-i 'âlem-tâbına mâh-ı cihân-ârâsına (409/4)

“Senin yanağının mumu, gökyüzünün dünyayı aydınlatan güneşi ve cihanı süsleyen ayına kimsede zerrece ilgi ve rağbet bırakmaz.”

Tolaşaldan ruhu şem'ine dil-i ser-geşte
Yakdı pervâne-sıfat bâl ü peri döne döne (464/7)

“Başı dönmüş gönül, yanağının mumu çevresinde dönmeğe başladığından beri pervane gibi döne döne kanatlarını yaktı.”

Yanak güneşe, aya; ser-geşte, şuleye, muma benzetilir. Gönül de kuşa, pervaneye teşbih edilir. Gönül saçların ucunda asılı ve bu yüzden yanakla ilgilidir. Gönül, yanak mumunun çevresinde dolaştığı için başı dönmüş. Pervane muma âşıktır ve çevresinde döner durur. Sonunda kanatlarını yakar ve kendisini feda eder. Gönül kuşa benzetildiği için kanatlarından söz edilmiş. Kendisi dönen, ya da dönen bir şeye bakan insanın da başı döner.

Gönül şevk-i ruhuñla yana geldi
Cemâlüñ şem'ine pervâne geldi (498/1)

“Gönül senin yanağının arzusuyla yana geldi. Güzelliğinin mumuna pervane oldu.”

3.1.1.2. Kandil

İçinde zeytinyağı yakılan basit bir aydınlatma aleti. Çok eski zamanlardan beri içindeki fitil vasıtasıyla yağ yakılmak suretiyle aydınlatma aleti olarak kullanılan araç³⁴, cami ve kiliselerde kubbeye asılan ve birçok kandillerle donatılmış avize³⁵ manasında da kullanılır.

Divanda ışık vermesi, yükseğe asılması, dönmesi, yüksekte bulunduğu için kamaşla üflenerek söndürülmesi yönlerinden ele alınır.

Felek tâkındaki kandîl-i mâhı
Uyarmaz Bâkî âhum giceler yok (246/5)

“Ey Bâkî, sevgilinin hasret ateşiyle dolu âhımın, gök kubbenin kemerlerindeki ay kandilini uyarmadığı, tutuşturup yakmadığı bir tek gece bile yok.”

Âşık öyle âh etmekte ki onun âhı ateşi ile her gece ay ziyasını almakta ve parlaklık kazanmaktadır.

Câmi’-i ‘aşkında yâruñ çarh bir kandıldür
Âfîâtâb-ı ‘âlem-efrûz aña bir rûşen fetîl (285/3)

“Felek sevgilinin aşkının camisinde bir kandildir. Dünyaya ışık saçan güneş ise aydınlık bir fitil”

Kaşuñ üzre târ-ı mâyuñla cebînüñ gördiler
Nûrdan kandîl asılmış sandılar mihrâbda (450/3)

“Kaşının üzerinde saçının telleri ile alnını görmüşler ve mihrapta nurdan bir kandil asılmış sandılar.”

³⁴ Nurettin Rüştü Büngül, (T.Y.), “Tercüman 1001 Temel Eser”, **Eski Eserler Ansiklopedisi**, C.1, s.146.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, s.158.

Mihrabı aydınlatması amacıyla oraya bir kandil asılır. Âşık da bu durumu gözden kaçırmayarak bir teşbih unsuru oluşturmuştur. Sevgilinin alnına düşen kâkülleri ve alnının parlaklığını bu kandile, kaşını da mihraba benzetmektedir.

Devr-i meclis ki safâ câmi 'inüñ çenberidür
Âb-ı rengîn ile kandîl-i fûrûzânı kadeh (32/4)

“Toplantının halkası safâ câmiinin çemberidir. Kadeh ise içindeki renkli su ile o câminin çemberine asılmış parlak kandilidir.”

Safâ; saflık ve eğlence anlamlarında kullanılmış olup tevriyelidir. Renkli sudan maksat ise, şaraptır. Cami, hem ibadet yeri hem de içine alan, toplayan anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır; asıl kastedilen anlam ikincisidir.

3.1.1.3. Fânûs

Fener veya fanus, içine mum veya petrol lambası konan etrafı camlı ışık mahfazasının adıdır.

El feneri, sokak feneri, bahçe feneri, kâğıt feneri, muşamba feneri gibi çeşitleri vardır.³⁶ Gece yol aydınlatmak amacıyla kullanılır.

Gice sâkî delîl-i râh oldı
Âl fânûs elindeki sâgar (140/5)

“Kırmızı fanus elinde olan kadeh, gece saki için yoluna delil oldu”

Âl fânûs ile geldi giceden gül-zâra
Virdi sahn-ı çemenüñ yollarına fer lâle (466/4)

“Lale, geceleyin elinde kırmızı renkli bir fenerle gül bahçesine gelip, çimenliğin avlusuna giden yollara süs ve ışık verdi.”

³⁶ a.g.e., s.690.

3.1.1.4. Fetil, Fetîle

Lambada, kandilde ve mumda yağın, çakmakta benzinin yanmasını sağlayan, türlü biçimlerde bükülmüş veya dokunmuş pamuktan yapılan genellikle yağ çekici pamuk ipliğine denir.

Câmi'-i 'aşkında yâruñ çarh bir kandîldür
Âfitâb-ı 'âlem-efrûz aña bir rûşen fetîl (285/3)

“Felek sevgilinin aşkının camisinde bir kandildir. Dünyaya ışık saçan güneş ise aydınlık bir fitildir.”

Yakarlar hep fetîl-i dâg olur destâr ile câme
Budur abdâllar 'aşkuñda 'uryân olmaga bâ'is (27/4)

“Sarık ile elbise gönül yaramın hep fitili olur ve beni yakarlar. Abdalların aşkında arınma sebebi işte budur.”

Fetîli şu'le virür tâze dâglar yakdum
Murâdum ol ki ide sînede mekân Ülker (150/2)

“Yeni gönül yaraları açtım fitili ise kıvılcım verir. Arzum gönlümde Ülker yıldızının yer tutmasıdır.”

3.1.1.5. Çerağ

Yağa bulanıp yakılan fitildir. Donanma, atın şahlanması, mera mânâları da vardır.

Mihr-i ruhuñla dilde kimüñ tâze dâğı var
Tâb-ı çerâğ-ı şems ü kamerden ferâğı var (53/1)

“Senin yanağının güneşi ile kimin taze yarası açılmışsa güneşin ve kandilin ışığına minnet etmez.”

Mihr kelimesi hem güneş hem de sevgi anlamındadır. Mihr kelimesi güneş, dâg kelimesi ise ışığını güneşten alan varlığını güneşe borçlu olan ay çağrışımı yapmaktadır.

Zülfüñ hamında haddüñi hûrşide virmezın

Şem’i n’ider şu kimse k’anuñ şeb-çerâğı var (53/2)

“Senin saçının bükümünden görülen yanağını güneşe değişmem şebçerağı bulmuş olan kişi mumu ne yapsın.”

Divan şiirinde mumun alevi yanak, siyah dumanları saçlar, parafinli kısmı insan vücudu, içerisindeki fitili de can şeklinde düşünülmüştür. Şebçerağ, eski İran inancına göre, gece vakti çıra gibi ışıyan bir inci imiş. Su sığırı bazı geceler otlamaya karaya çıktığında o inciyi ağzında getirip otlayacağı yere koyar ve onun ışığında otlarmış. Bâkî sevgilinin yanağının parlaklığı yanında güneşin mum kadar parlak olabileceğini söylemektedir. Beyitte, “şeb(gece)” ile saçlar, “çerağ(mum, çıra)” ile de yüz arasında benzerlik kurulmuştur.

Çerâg-ı kevkeb-i bahtuñ güneşden tâb-nâk olmuş

Felekden ser-firâz olsun sarây-ı kadriñ eyvânı (546/9)

“Feleğin yıldızının çırası güneşten parıltılı olmuş, itibar sarayının köşkü feleğe karşı başı dik olsun.”

3.1.1.6. Micmer

İnce mumluk gibi bronzdan ve bakırdan küçük şamdan tarzında yapılmış, zincirlerinden tutularak sallanan, içinde değişik kokuların yakıldığı buhurdanlığa micmer denir.

Bâkıyâ kılsun mu'attar bezm-i âfâkı nesîm

Pâdişâhuñ micmer-i 'adlinde sandal yakdılar (117/5)

“Ey Bâkî! Yel her tarafı kokularla doldursun; padişahın adaletinin buhurunda sandal yaktilar.”

Sandal kelimesi hem sandal ağacı denilen kokulu ağaç hem de kayık, gemi anlamlarını ifade eder. Bâkî burada dolaylı olarak İstanbul'a gizlice şarap getiren bir geminin padişah tarafından duyulup yakıtılması olayına işaret ediyor.

Ruhuñ âteş hat u hâlîñ bahûr-ı misk ü 'anberdür

Ham-ı zülf-i siyâhuñ halka halka dûd-ı micmerdür (50/1)

“Senin yanağın ateş, yüzündeki tüylerin ve benin de misk ve anber tütüsüdür; siyah saçlarının kıvrımları buhurandan yükselen halka halka dumanlardır.”

Bahûr; ödağacı, misk, anber.. gibi maddelerden meydana gelen ve yakıldığında güzel kokular veren ot, tütü demektir. Sevgilinin yanağı ateşe, yüzündeki tüyler ve benler tütüye, siyah ve kıvrımlı saçlar da buhurandan halka halka yükselen dumanlara benzetilmiştir.

Bûy-ı müşgîn-i bahâr irdi dimâg-ı dehre

Yakalı dâmen-i kühsârda micmer lâle (466/3)

“Gelincik lalesi dağların eteklerinde micmer denen tütü kaplarını yakalı, dünyanın dimağına bahar miskinin kokusu doldu.”

3.1.2. Ölçü ve Tartı Aletleri

3.1.2.1. Terâzû, Mizân

Bildiğimiz tartı âleti olan terazidir. Bu kelimeler bazen soyut kavramları ifade etmek için de kullanılır.

Hemân ol Yûsuf-ı sâni iner ancak terâzüdan

‘Adil olmaz gerekse iki ‘âlem bir yana olsun (351/2)

“Hemen o ikinci Yusuf olan sevgili teraziden iner. Zira iki dünya bir yanda olursa adaletli olmaz.”

Ayagûn tozuyla vezn itmez birin ehl-i nazar

Toptolu Yûsuf-likâlarla bu gün mîzân-ı ‘id (39/3)

“Doğru görüşlüler bugün bayram tahterevallisini dolduran Yûsuf’a benzer güzel yüzlülerden hiçbirini senin ayağının tozuyla bir tutmaz.”

Mîzân-ı ‘id: Tahterevalli. Terazi gibi ortasından destekli, çocukların iki ucuna oturarak ve bir aşağı bir yukarı inip çıkarak oynadıkları tahtadan oyun aracı. Toprak, ayak altında çiğnendiği ve değer verilmediği halde âşıklar için sevgilinin ayağının tozu, toprağı kutsaldır. Sürme olarak göze çekilecek kadar değerlidir. Sürme göz ilâcıdır, göze cila verir ve iyi görmesini sağlar. Bu düşünce ile beyitte "nazar" kelimesi kullanılmış. Hz. Yusuf güzelliğın simgesidir: Melek kadar güzeldir. Hiçbir güzellik onun güzelliğiyle ölçülemez. Güzelliğın yarısının Hz. Yusuf’a öteki yarısının da bütün varlıklara dağıtıldığına inanılmıştır. Onu kuyudan çıkaran tacir Mısır’a satmaya götürürken uğradığı yerlerde yüzünü bir örtüyle örtüp güzelliğini para ile seyrettirmiştir.

Çarh bir sarrâfdur mihr ile meh mîzân aña

Çâr-sûy-ı dehr içinde gice gündüz zer çeker (183/5)

“Felek kâinat çarşısında gece gündüz altın tartan bir kuyumcu, ay ve güneş ise onun terazisidir.”

Geldi zuhûra çâh-ı ‘ademden çıkup yine

Mîzâne girdi Yûsuf-ı Ken’ân-misâl gül (308/2)

“Gül yokluk kuyusundan çıkıp kendini gösterdi ve yine Kenanlı Yusuf gibi mizana girdi.”

*Bâkıyâ fennüñde tutmaz kimse noksânuñ seniñ
Hamdü li'llâh tab' mevzûn 'akl mîzânı düriist (22/6)*

“Ey Bâkî Allah’a hamdolsun ki şair tabiatın düzgün, aklının terazisi ise sapsağlam, bu şairlik hünerinde kimse senin eksikliğini noksanını yakalayamaz.”

3.1.2.2. Kıblenümâ

Kible yönünü gösteren özel pusulanın adıdır. Kıblenümânın yelkovana benzeyen ibresi daima Kâbe'nin bulunduğu yönü gösterir.

*Kûyuña karşı turup kible-nümâ mîli gibi
Ser-i peykân-ı gamuñda ten-i 'uryân dîtrer (137/3)*

“(Ey sevgili!) Senin mahallene karşı kibleyi gösteren pusulanın mili gibi gam okunun ucunda üryan olan benim titrer.”

Kıblenümâ (gönül) hep sevgilinin yönünü gösterdiğinden âşıkların gönlü oraya dönük olur. Çünkü sevgili âşıkların Kâbe'si olarak bilinir. Bu nedenle hem şekil hem de işlev bakımından gönül pusulaya benzetilmiştir.

*Görmez işiği Ka'besin ol kible-i cânuñ
Çöp düşdi meger kim gözine kible-nümânuñ (278/1)*

“Kâbe'nin eşiği o canın kiblesini görmez oldu, sanki kibleyi gösteren pusulanın gözüne çöp düşmüş.”

Göze çöp batması ile insanoğlu yolunu şaşırır gerçeği tam anlamıyla göremez. Kâbe'nin eşiği de kendisine yol gösterenin gözüne çöp batması sonucu can kiblesini görememektedir.

3.1.3. Yazı Takımları ve Aletleri

3.1.3.1. Üzerine Yazı Yazılan Malzemeler

3.1.3.1.1. Varak

Aslında yaprak manasındadır. Yaprak gibi ince olan deri ve kâğıda isim olmuştur. Bir tek olanına varaka, birden fazla olursa evrak denilir.

Saçıldı sahn-ı sebze ye nesrîn varakları

Sakf-ı sipihre beñzedi ferş-i sarây-ı bâg (226/4)

“Yabani gülün yaprakları sebze bahçesinin avlusuna saçıldı. Bağın sarayının döşemesi talihin gökyüzüne/çatısına benzedi.”

3.1.3.1.2. Sahîfe

Üzerine yazı yazılacak veya yazılmış kağıt yahut deri gibi varaka demektir.

Saçı kelâmın o deñlü uzatdun ey Bâkî

İki sahîfe yiri başka bir kitâb itdüñ (259/5)

“Ey Bâkî onun saçı ile ilgili sözlerini o kadar uzattın ki, iki sayfalık yeri ayrı bir kitap yaptın.”

3.1.3.1.3. Levh

Üzerine yazı yazılan nesneye denilir.

Levh-i hâtırda hatuñ nakşını yazmak ‘amelüm

Künc-i halvetde senüñ fikr-i lebüñdür emelüm (332/1)

“Benim işim, gönül levhasına hattının nakşını yazmaktır. Emelim ise yalnızlık köşesinde senin dudağını düşünmektir.”

Yazdı nakkâş-ı kazâ levh-i bahâristâne nakş
Bagladı nev-rûzda bülbül bir üstâdâne nakş (213/1)

“Kaza nakkaşı bahar sayfasını süsledi. Bülbül de nevrüzde ustaca bir beste yaptı.”

Beyâz-ı subh-dem bir levh-i sîmîn
Şu’â’-i âfitâb altun kalemdir (147/9)

“Sabah anının beyazlığı, aklığı gümüş bir levhadır. Güneşin ışıkları ise (onun üzerine yazacak) altın bir kalemdir.”

3.1.3.2. Yazı Âletleri

3.1.3.2.1. Kalem

Kamışa, kamışın yontulmuş olanına denir. Kalem ismi bundan alınmıştır. Kesilmiş olanına "mizber", kesilmemiş olanına "kasab veya yerâa" denilir. Yeleksiz oka da kalem adı verilir.

Dil çeşme-i belâgat aña lûledür kalem
Âb-ı zülâli şî’r-i selâset-şî’ârdur (90/6)

“Gönül, belagat, güzel ve düzgün söz söyleme, çeşmesidir. Kalem oluğu, güzel ve akıcı şiir de çeşmenin tatlı suyudur.”

Seni hüşyâr yazdılar beni mest
Kalem-i sun’da hatâ n’eyler (164/5)

“Seni ayık yazdılar beni sarhoş, İlahi kudret kaleminde yanlış ne arar.”

Vasf-ı kaddüñle hırâm itse ‘alem gibi kalem
Leşger-i satri çeker defter ü dîvân saf saf (229/7)

“Kalem, boyunun övgüsüyle sancak gibi salınarak yürümeğe başlasa, defter ve divana satır askerlerini saf saf dizer.”

Beyitte sevgilinin boyunun uzunluğu ve salınarak yürütmesi övülmeğe başlanırsa, defter ve divanların dolacağı söylenmiş. Sancak, askerın önünde ve hepsinin baslarının üstünde salınarak ilerler. Alem, kalem ve sevgilinin boyu uzundur ve üçü de salınarak yürür. Kalem aleme, satır da erlerin saflarına teşbih edilmiş. Eskiden şairler şiirlerini defterlere ya da kâğıtlara yazar, sonra bunları düzenleyip belli bir sıraya dizerek divanlarını meydana getirirlermiş. Tertiplenen divanı eğer biraz hattatlığı varsa, kendisi yazar ya da bir hattata yazdırarak çoğaltırlarmış. Bakî, bu beyitiyle geçit töreninde erlerin safları önünde sancağın ilerleyişini göstermiştir.

Bâkî sabah anını boş bir levhaya, güneşi ise altın bir kaleme teşbih eder:

Beyâz-ı subh-dem bir levh-i sîmîn

Şu'â'-i âfitâb altun kalemdir (147/9)

“Sabah anının beyazlığı, aklıgı gümüş bir levhadır. Güneşin ışıkları ise (onun üzerine yazacak) altın bir kalemdir.”

3.1.3.2.2. Hâme

Yazı âleti, kalem manasındadır. Kum yığını, yığın, tepe karşılığında da kullanılır. Şairler hame kelimesini de çeşitli mecâzi anlamlarda kullanmışlardır.

Hayder-i Kerrâriyam meydân-ı nazmuñ Bâkıyâ

Nevk-i hâme Zülfekâr u tab' Döldüldür baña (12/5)

“Ey Bâkî nazım sahasının Hz. Ali gibi üst üste saldıran aslanıyım. Kalemimin ucu Zülfikâr, şairlik yaratılışım altımdaki Döldül'dür.”

Hayder-i Kerrâr, Hz. Ali'nin lakabıdır; döne döne saldıran aslan anlamına gelir. Şair, nazmı bir savaş alanına, kendisini Hz. Ali'ye, kalemin ucunu da Hz. Ali'nin ucu çatallı kılıcı Zülfikâr'a benzetilmiştir. Burada, kamış kalemlerin ucunun,

mürekkebin akması için ikiye yarılmış olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Ayrıca, Bâkî, şairlik yaratılışını da, Hz. Ali'nin meşhur atı Döldül'e benzetmiştir.

*Şehâ bir dem ney-i hâmeñ cihân bezminde diñlensün
İçürsün düşmene câm-ı fenâyı bir zamân hançer (155/4)*

“Ey Padişah, kaleminin kamışı dünya meclisinde azıcık dinlensin. Biraz da düşmana yokluk, ölüm şarabını hançerin içirsin”

Bâkî kaleminin ne kadar güçlü, etkileyici olduyğundan da bahsetmiştir:

*Hurdeler geçmişdurur dendânuñ evsâfında kim
Hâme-i Bâkî delüpdür bagrını lü'lûlaruñ (253/5)*

“Bâkî'nin kalemi dişlerini anlatıp överken ne incelikler yapmış, incilerin bagrını delip onları kederlendirmiş.”

Diş ve söz inciye benzetilir. İnci delmek çok ince ve nazık bir iştir. İnci gevrek olduğu için çabuk kırılır. Bâkî sevgilinin dişlerini anlatırken gerçek incileri kıskandırdığını ve ayrıca inci gibi güzel şiirler söylediğini anlatmak istemiştir.

*Destüñde Zülfekâr-ı 'Alî nevk-i hâmedür
Bâkî semend-i tab'uñ olur Döldül eyleseñ (255/5)*

“Bâkî, elinde kaleminin ucu Hz. Ali'nin Zülfikar'ı gibidir. Tabiatının atını ona Döldül yapsan.”

*Bâkî sürûd-i bezm-i tarab-hâne-i hayâl
Savt u sarîr-i hâme-i gevher-nişârdur (90/5)*

“Ey Bâkî mücevher saçan kaleminin yazarken çıkardığı gıcırta ve ses sevinç ve coşkunlukla dopdolu hayal meclisinin şarkısıdır.”

*Şehâ bir dem ney-i hâmeñ cihân bezminde diñlensün
İçürsün düşmene câm-ı fenâyı bir zamân hañçer (155/4)*

“Ey Padişah! Kaleminin kamışı dünya meclisinde azıcık dinlensin. Biraz da düşmana yokluk, ölüm şarabını hañçerin içirsin.”

*Zülf-i müşg-efşânı vasfın yazdugum bildi devât
Hâmenüñ saldı ayağı altına miskî harîr (145/3)*

“Divit misk saçan zülflerinin vasfını yazdığımı bildi. Kalemin ayağının altına ipekten bir misk saldı.”

3.1.3.2.3. Kilk

Kalem anlamına gelen bir kelimedir. Özellikle kalem yapılan kamışa kilk denir. Bâkî'nin şiirlerinde kilkten bahsedilmiştir.

*Ney-şeker vasf-ı lebüñ yazdugum işitdi meger
Ki kemer-beste-i kilk-i şeker-efşânumdur (118/4)*

“Şeker kamışının kemer kuşanması, şeker saçan kalemimin senin dudağının güzelliğini ve tatlılığını yazdığımı duyup, onun (kalemimin) emrine hazır olduğunu göstermek içindir.”

Şair, şeker kamışını, güzel sözler, insanın dimağında şeker duygusu bırakan şiirler yazan kalemin emrine hazır bir insan gibi göstererek hem teşhis, hem de güzel bir sebebe dayandırmaktadır. Bu benzetmenin iyi anlaşılabilmesi için, eskiden kalemlerin kamıştan yapıldığını unutmamak gerekir.

*Kilk-i âhum yazarsa sûz-ı dili
Dutışur nûh sipihriñ evrâkı (540/2)*

“Gönlümün ateşini âh kalemi yazarsa, bütün insanların toplandığı talih sayfaları tutuşur yanar.”

3.1.3.2.4. Mürekkeb, Midâd

Çeşitli renklendirici ya da boyalar kullanılarak üretilmiş, yazı yazmaya mahsus kullanılan siyah sıvıya mürekkeb denir. Mürekkeplerin ilk örnekleri günümüzden 4.500 yıl öncesinde Çin'de icat edildiği sanılan siyah renkli yazı mürekkepleridir. Bu mürekkepler isin çeşitli maddeler ile birlikte yakılmasıyla elde edilirdi.³⁷ Kalem için gerekli olan ilk şey mürekkeptir. Midâd kelimesi de mürekkeb anlamına gelmektedir.

Harf-i gama devât u kalem şekl-i âhdur

Âña mürekkeb âhda dûd-ı siyâhdur (61/1)

“Gam harfine devat ve kalem âh şeklindedir. Ona mürekkep ise âhda, siyah dumandır.”

Nükte-i lâl-i revân-bahş ile ey Bâkî yine

Zulmet-âbâd-ı midâduñ Âb-ı hayvân gizlemiş (214/9)

“Ey Bâkî, sevgilinin can bağışlayan lal taşından olan dudağından ilham alarak öyle bir nükte ortaya koydun ki, sanki kullandığın mürekkep, koyu karanlıklar ülkesinde Ab-ı Hayat gizlemiş.”

3.1.3.2.5. Mıstar

Hattatların satırları düzgün yazabilmek için sayfada yatay çizgiler oluşturmada kullandıkları alete mıstar denir. Üzerinde sıra sıra muntazam ibrişim gerili bir mukavvadan ibarettir ki, yazılacak yazıya göre kâğıtlar, parmak yardımıyla üzerine bastırılarak kabartma çizgiler meydana getirilir. Böylece sayfalar arasındaki satır düzen ve ahengi sağlanmış olur.

Kâtib-i gam nâme-i a'mâl-i 'aşkum yazmaga

Tîg-i dil-ber şerhalardan sîneme mıstar çeker (183/4)

³⁷ Perihan Özcan Tüzüner, “Elektroniğide Var”, **Yeni Aktüel**, S.39, s.7.

“Gamın köpek talimcisi, aşkımanın hayırlarının mektubunu yazmaya gönül alan sevgilinin kılıcının parçalarından göğsüme mastar çeker.”

3.1.3.2.6. Divit (Devat)

Kalem ve hokkanın saklandığı küçük kaplara, yazı takımına divit adı verilir. Sahibinin sosyo-ekonomik durumuna göre süslü ve değerli taşlarla süslenirdi.

Zer devâtın takınup çıksa evinden seherî

Âfitâb aña ber-â-ber gelemez meydâna (439/4)

“Sevgili öylesine ihtişamlı süslenir ki herkes onu kıskanmadadır. Bir gün evinden altın divitini saçlarına takıp çıksa o gün utancından güneş meydanlarda gözükmeyiz, âr eder bu ihtişam karşısında.”

Zülf-i müşg-efşânı vasfın yazdugum bildi devât

Hâmenüñ saldı ayağı altına miskî harîr (145/3)

“Divit misk saçan zülüflerinin vasfını yazdığımı bildi. Kalemin ayağının altına ipekten bir misk saldı.”

3.1.3.2.7. Hokka

Mürekkeplerin içine konulup saklandığı küçük kaplara hokka denir. Aynı zamanda çeşitli nesnelere konularak taşındığı küçük ve goncaya benzeyen kutudur. Divân şiirinde ağız bir hokkaya benzetilir. Bazen içine afyon ve esrâr konulan küçük kaplara da hokka denildiği olurdu.³⁸

Letâîf söyledüm güldi açıldı hokka-i la'li

Yine seyr eylesün yârâne dürc-i dürr-i nâb açdum (320/3)

³⁸ Pala, a.g.e., s.222.

“Latifeler yaptım yakut hokkasına benzeyen ağız gülüp açıldı. İşte dostlar seyretsin diye yine parlak inci çekmecesini açtım.”

Gör ey tûtî ne şekker-rîz olupdur hokka-i la’li

Egerçi dürre-i dürc-i fesâhat nükte-perversin (347/2)

“Ey papağan gör kırmızı yakuttan olan hokka şeker saçmaktadır. Doğru söyleşin mücevher kutusunun büyük incisi ince manalı söz söylemenin besleyicisidir.”

Hokka-i la’lünde dendânuñ senüñ

Jâle sandum gonca-i handânda (476/2)

“(Sevgili) Senin dişin kırmızı hokkaya benziyor. Gülen bir goncanın üzerindeki çiğ tanesi sandım.”

Dürc-i dehânı var ise billûr hokkadur

Andan görünür iki latîf âbdâr la’l (311/3)

“Mücevher kutusu olan ağız varsa billur hokkadur. Oradan iki latif ve parlak yakut renkli dudağı görünür.”

Ağız la’lin hokka yâkûfî müferrih lebleri

Cevherî terkîb istersen leb-i dil-ber yiter (49/2)

“(Sevgilinin) ağız kırmızı bir hokka, dudakları da ferahlık veren yakut taşıdır. Değerli taşları bir araya getirmek ve bir arada görmek istersen sevgilinin dudağı bunlara yeter.”

3.1.3.2.8. Şîrâze

Kitabın yapraklarını muntazam bir şekilde tutan bağ veya örgüye denir. Kitap ciltlerinin üst ve alt uçlarında bulunan ve formları birbirine bağlayarak dağılmayı önleyen ibrişimden örülmüş ince şerittir.

Vasf-ı hüsn-i yâr ile bir tâze divân bağlasun
Târ-ı zülf-i hûrdan bend eylesün şîrâze gül (301/4)

“Gül, sevgilinin güzelliğini anlatan (yapraklardan) bir divan (kitap) toplansın ve (o kitabın) şirazesini de hurilerin zülüfleri telinden bağlasın.”

Bir yire cem’ eylemiş evrâk-ı nâz u şîveyi
Rişte-i cânından itmiş bülbülüñ şîrâze gül (302/4)

“Naz ve işve ile ilgili yapraklarını bir yere toplamış. Bülbülün can ipliğinden gül şiraze yapmış.”

3.2. EV EŞYALARI

3.2.1. Tas

İçine sıvı maddeler konulan, ayaksız, yuvarlak, madeni kaba tas denir. Savaşlarda başı korumak için giyilen başlığa da tas adı verilmektedir. Divan şiirinde genellikle felek, şekil itibariyle ters dönmüş tase benzetilmektedir. Bâkî'nin gazellerinde soyut benzetmelere konu olmuştur.

Şîrâr-ı nâr-ı âhumla sipihrüñ tâs-ı pûlâdı
Döner her şeb belâ bezminde câm-ı zer-nişânumdur (128/4)

“Âh edişimin ateşli kıvılcımı ile her gece bela meclsinde dönen talihin çelik taşı altınla işaretlenmiş kadehimdir.”

3.2.2. Kûze

Bardak, desti(testi), çanak anlamlarına gelmektedir.

Bihîşt-i câvidânîdür cemâlüñ ol dehen gûyâ
Leb-â-leb âb-ı Kevserle tolu bir la'lden kûze (417/3)

“Sonsuz bir güzelliğe sahip yüzündeki ağzın tamamen Kevser suyuyla dolu yakuttan bir çanak gibidir.”

Bardak kelimesi de, beyitlerde yerini almıştır.

*Şarâbı zevrak ile içmenüñ zamânı degül
Efendi keşfiyi kâğıdda suyu bardakda (444/3)*

“Efendi! Şarabı zevrak (üzeri hasırla örülü şişe) içinde içmenin zamanı değil, sen kadehini kağıda sar, suyunu bardağa doldur.”

3.2.3. Seccâde

Üstünde namaz kılınan her türlü yaygıya seccade denir. Namazlık olarak da bilinir. Ama en çok halı seccadeler kullanılır ve genellikle dikdörtgendir.

*Rûz-ı şek irdi yakîn geldi meh-i rûze yine
Bâdeden reng-pezîr olsa gerek seccâde (423/6)*

“Temkin vakti erişti ayın gününe yaklaşıldı. Seccade içkiden daha söz dinleyici olsa gerek.”

3.2.4. Sandûk

Türkçede sandık dediğimiz, üstten kapalı içine ev eşyaları konulan büyükçe kutudur.

*Cenâb-ı şâha ey Bâkî nisâr it lü'lû-yı nazmuñ
Bu sandûk-ı sadevkârîde dürr-i şâhvâr olsun (352/7)*

“Şahın her tarafına şiirinin lü'lü taşına benzeyen mısralarını saç, sadeifle okunmuş bu sandık şahın cömert incileriyle dolsun.”

3.2.5. Âyine

Arka yüzüne ince bir civa tabakası sürülmüş düz cam levhalara ayna denir. Divan şiirinde aynanın maddi değeri kadar sembolik değeri de vardır. Hem insanların süslenmesini kolaylaştıran bir eşya hem de evleri süsleyen zarif bir dekordur. XIII. yüzyıla kadar ayna yapımında daha iyi yansıtıcı olduğu için çelik tercih edilmiştir. Cam ayna bu asırdan sonra kullanılmaya başlanmıştır.

Evvelce dükkânlara, büyük toplantıların yapıldığı meclislerin kurulduğu salonlara, küre şeklinde yapılmış aynalar asılırdı. Böylece ipin ucunda hafifçe sallanıp dönen aynadan dükkânın her yanı görülerek kontrol altında tutulur, aynaya akseden ışıkların duvarlarda oynaşması ile meclislerde güzel bir görünüm elde edilirdi. Bâkî ise aynayı çeşitli benzetmelerle kullanmış, sevgilinin yanağını aynaya teşbih etmiştir:

*Her kaçan gönlüme fikr-i ‘ârız-ı dil-ber düşer
Gûyiyâ mir’âta ‘aks-i pertev-i hâver düşer (119/1)*

“Ne zaman gönlüm sevgilinin yanağını düşünse sanki güneşin parlaklığının yansması aynaya düşmüş gibi olur.”

*Görmez cihânı gözlerimiz yâri görmese
Mir’ât-ı hüsnî var ise ‘âlem-nümâ imiş (218/4)*

“Gözlerimiz sevgiliyi görmezse, bu dünyayı da görmez. Galiba, onun güzellik aynası, âlemi gösteren bir ayna imiş.”

Şair, sevgilisi olmadan dünyanın kendisi için bir değer taşımadığını söylüyor. Onun ayna gibi parlak olan yüzü, âşıkına birçok âlemi seyrettirir. Aristo’nun icat ettiği söylenen Âyine-i âlem-nüma’ya telmihte bulunulmuştur. Âyine-i İskenderî de denilen bu ayna vasıtasıyla çok uzaklarda bulunan düşman gemileri görülürmüş.

*Biz ki tab’-ı pâk ü kalb-i pür-safâya mâliküz
Gûyiyâ Âyine-i ‘âlem-nümâyâ mâliküz (191/1)*

“Biz safâlı bir kalbe ve temiz bir yaratılışa sahibiz; sanki içerisinde dünyayı gösteren bir aynamız vardır.”

Beyitte kalp, bu aynaya benzetiliyor. Safâ, saflık, berraklık ve gönül huzuru anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır.

*Gözüme özge ‘âlemler temâşâ itdürür sîneñ
Nice sîne bu hod Âyîne-i ‘âlem-nümâ ancak (234/4)*

“Benim gözüme senin sinen başka âlemler temaşa ettirir; başkasına bu ateş alemi gösteren bir ayna olur ancak.”

Güzelin eline ayna verilmez:

*Zinhâr eline âyine virmeñ o kâfirüñ
Zîrâ görince sûretini büt-perest olur (97/4)*

“O kâfirin (sevgilinin) eline sakın ayna vermeyin! Yüzünü görünce, putperest olup kendisine tapınmaya başlar.”

Sevgilinin güzelliği nükteli bir şekilde ifade edilmiştir:

*Âyînenüñ safâsı nedür sûreti nedür
Mir’ât-ı hüsn-i yâre nazar kıl safâyı gör (129/4)*

“Aynanın berraklığı, görüntüsü nedir ki; aynada görünen yârin güzelliğine bir bak asıl saflığı o zaman gör.”

Eskiden madenden yapılan aynalar, tozlanmasın diye üzeri keçelerle örtülürmüş:

*Âyîne gibi halka mürâ’ilik eylemez
Bâkî safâ-yı hâtır ile geydi bir nemed (43/5)*

“Bâkî, gönül safâsı ile bir kebe giydi; o ayna gibi halka ikiyüzlülük etmez.”

Aynanın iki yüzölçümü olması, önüne gelen her cisim olduğu gibi göstermesidir. Keçe ile örtülen ayna, cisimleri aksettirmez. Şair, kalbini üzeri keçe ile örtülmüş temiz ve parlak bir aynaya benzetiyor. Safâ kelimesi, temizlik ve gönül şenliği anlamlarında tevriyelidir.

*‘Ârzuñ mir’âtına âb-ı zülâl olmaz şebîh
Dûstum âyîneye bak görmek isterseñ nazîr (145/4)*

“Berrak su bile ayna gibi olan yanağına benzeyemez. Dostum! Eğer benzerini, eşini görmek istersen aynaya bak.”

Ayna bazen feleği anlatmak için de kullanılabilir:

*Olur mıydum gehî giryân gehî sûzân gehî nâlân
Felek âyinesi göstermeyeydi dürlü sûretler (166/4)*

“Feleğin ayna hali türlü suretleri (güzelleri) göstermeseydi; ben hiç bazen ağlayan, bazen yanan, bazen de inleyen biri olur muydum?”

Âyine –i devrân, dönen ayna demek olup divan şiirinde “felek, kader” anlamında kullanılır:

*‘Îdgehde varalum dülâba dil-ber seyrine
Görelüm âyine-i devrân ne sûret gösterür (51/3)*

“Bayram yerinde güzelleri seyretmek için dönme dolaba gidelim. Bakalım dolap döndükçe talih aynası bize neler seyrettirecek.”

Şâir, devran aynasından talihi kastetmiştir. Şâir, bayram yerinde ne gibi yüzler göreceğini, başından nelerin geçeceğini merak ediyor.

*Piyâle ‘aksi mir’ât-ı felekde âfitâb olsun
Fürûg-ı sâgar-ı sahbâdan olsun pür-ziyâ meclis (208/2)*

“Billur kadehin yansıması felek aynasında bir güneşe dönsün, bu gece meclisimiz şarap kadehinin ışığıyla aydınlansın.”

Tâlib-i dîdâr iseñ mir'ât-ı kalbüñ sâf tut
Hâtrâ endîşe-i cennet cehennem gelmesün (355/3)

“Eğer güzelliği istiyorsan kalbini temizle. Aklına cennet ve cehennem düşüncesi gelmesin. Bâkî Allah’ın cemalini görmeye çalış. Cennete mi cehenneme mi gideceğim diye ibadet edip durma.”

Miyânuñ rişte-i cân mı gümüñ âyîne mi sîneñ
Bünâgûşuñla mengûşuñ gül ile jâledür gûyâ (6/4)

“Belin can ipliği mi? Göğsün, gümüştan ayna mı? Kulağının memesi sanki gül, küpen de o gülün üzerinde bulunan çiğ tanesidir.”

Gün yüzün ‘arz eyledi nev-rûzda ol meh-likâ
Mihr altun kaplu bir âyîne virdi rû-nümâ (8/1)

“O ay yüzlü güzel (sevgili) yeni günde güzel yüzünü gösterdi; güneş ise ortayaaltın kaplı bir aynayı çıkardı.”

Osmanlı Devleti’nde bazı aileler içerisinde, ev eşyası olarak kullanılan aynaların altın işlemeli olduğu belirtilmiştir.

3.2.6. Bâliş (Yastık)

Yastık, otururken sırt veya kol yaslamaya yarayan eşyanın adıdır. Zevke göre işlemlerle süslenebilir, farklı materyallerden ve çeşitli büyüklüklerde yapılabilirdi. Bâkî, yastığı çeşitli benzetmelerle şiirinde kullanır:

Oldı çemende bâliş-i gonca kenâr-ı hâr
Mürg-i seher iderse n’ola âh u nâleler (103/5)

“Seher kuşu (bülbul) âh edip inlese ne çıkar? Çimenlikte goncaların yastığı dikenin kucağına düştü.”

İşigün taşı ile hâk-i harîmün besdür
Bâkî-i haste-dile bâliş ü bister yirine (422/7)

“Avlunun toprağı ile eşiğinin taşı, hasta gönüllü âşık Bâkî’ye yastık ve döşek olarak yeter.”

3.2.7. Beşik

Bebeklerin rahatça uyumaları için, genellikle ahşaptan yapılmış eşyaya beşik denir.

Dil-ber beşikden öğrenür oldı salınmağı
Her tufl-ı nâ-resîde hırâmân olup gezer (138/4)

“O sevgili salınmayı beşikten öğrendi. Her yetişkin olmayan çocuk gibi salınarak gezer.”

3.2.8. Tabak

Özellikle yemek için özel yapılmış, kendine has çeşitleri olan mutfak eşyasına tabak denir. Bâkî’nin yaşadığı zaman dilimi Osmanlı’nın ihtişamlı olduğu bir dönemdir. Bu sebeple tabakların da ihtişamın bir göstergesi olarak şiirlerde yer aldığını görüyoruz.

Bâkî nisâr-ı makdem-i sultân-ı ‘âlî-şân için
Destinde şâh-ı gül tutar la’lîn tabak lü’lû-yı ter (78/5)

“Bâkî yüce sultanın ayak bastığı yere saçmak için yakuttan tabak içerisinde taze inciler ve elinde gül tutar.”

*Meger hvân-ı melâhatde gümüştenden bir tabakdur ol
Açılmış ak güldür yâ letâfet gülsitânında (448/3)*

“Güzellik, gümüştenden bir tabak olarak tasavvur edilen sevgilinin bulunduğu bir sofradır.”

3.2.9. Sürahi

Aslı surâhiyye olan sürahi, içine şarap ve şerbet gibi şeyler koymağa mahsus, uzun boyunlu ve karınlı şekilde sırça veya billurdan yapılmış şişe³⁹ anlamına gelmektedir. Farsçadaki piyâlenin karşılığıdır, "y" harfinin tahfifi ile sürahiye halis içkiye denilir. İçinden şarap boşaltılırken çıkan ses, sürahinin meyi konuşurması gibi düşünülür.

*Sürâhî hem-nişnüñ hem-demüñ câm
Niçün ben cür'a gibi atlam dûr (132/2)*

“İçi saf şarapla dolu sürahi dostun, kadeh de meclis arkadaşındır. Peki, neden ben kadehin dibinde kalan tortu gibi uzağa atılayım?”

*Bezm-i meyde bûse-i la'l-i nigâra kasd ider
Gögsine ursa n'ola câmuñ surâhî hançeri (515/4)*

“İçki meclisinde sevgilinin dudağını öpmeye niyet eder, sürahi kadehin göğsüne hançeri vursa ne çıkar.”

*Bezm içre sürâhi gibi kan agladugum bu
Sâkî lebüñe kan yağı oldu mey-i hamrâ (5/4)*

“Ey sâkî! Mecliste sürahi gibi kanlı gözyaşları dökmemin sebebi, kırmızı şarabın, senin dudağına rengini kışkandığından kan düşmanı olmasıdır.”

³⁹ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, s.1850

*Gül-sitân bezm-i şarâb u câm-ı mey güldür baña
Kulku-i halk-i surâhî savt-ı bûlbûldür baña (12/1)*

“Benim için içki toplantısı gül bahçesi, şarap kadehi de gül yerine geçer. Sürahinin boğazındaki lıkırtı bana bülbül nağmesi gibi gelir.”

*Ser-firâz olsak bu devr içre ‘aceb mi Bâkıyâ
Biz sürâhîveş bu gün rengin edâya mâliküz (191/7)*

“Ey Bâkî! Bu devirde benzerlerimizden üstün olduğumuzu söylersek şaşılır mı? Bugün biz sürahi gibi renkli, güzel bir ifadeye sahibiz.”

3.2.10. Bûriyâ, Bisât

Her iki kelime de anlam olarak hasır, oturmaya yarayan kilim anlamına gelmektedir.

*Bî-riyâdur bisât-ı ‘ayş u safâ
Sahn-ı cennetde bûriyâ n’eyle (164/4)*

“Eğlence ve içki meclisinin döşeği gösterişsizdir. Cennet avlusunda hasırını ne yapsın.”

*Bisât-ı ‘ayşa kadem basdı nâz ile nev-rûz
Şükûfe perde-sarây-ı ‘ademden itdi bürûz (198/1)*

“Yeni gün zevk ve eğlence kilimine nazlanarak ayak bastı ve çiçekler de yokluk sarayının perdelerinden açığa çıktı.”

3.3. KİŞİSEL EŞYALAR (SÛS EŞYALARI)

3.3.1. Tarak (Şâne)

Saç tellerini tutturmaya yarayan ya da sakal ve saç kıllarını ayırıp düzgün tutan dişli alete tarak denir. Türk kültüründe, kişisel bakım olarak saç ve sakalın taranması önem arz ettiğinden tarak önemli tuvalet eşyası olarak kullanılmıştır. Divan şiirinde sevgilinin saçlarında dolaşan tarağın önemli bir yeri vardır. Bu yönüyle değişik benzetmelere konu olur.

*Zülfüñ gamını vasf idemez bî-hüşân-ı ‘aşk
Mânend-i şâne dilleri mestâne sarmaşur (47/4)*

“Aşk şarabıyla kendinden geçmiş olanlar senin saçının açtığı dertleri anlatamaz, sarhoş dilleri tarak dişine dolaşır”

*Mîmdür gûya dehânuñ safha-i mâh üzredür
Sîne beñzer şâne-i zülfüñ ki sâl üstindedür (124/6)*

“Ağzın sanki mâh'daki (ay'daki) "mîm" harfidir; saçının tarağı sâl'in (senenin) önündeki "sin" harfine benzer.”

Bakî sevgilisinin yüzünü dolunaya, ağzını da küçüklüğü ve yuvarlarlığı cihetinden mâh (ay) kelimesindeki mîm (M) harfine; saçındaki tarağı dişleri cihetinden eski harflerimizdeki sîn (S) harfine benzetiyor.

*Çâk çâk itsün beni şemşîr-i gamzeñ şâneveş
Zülfüñe tek ‘âkıbet olsun müyesser dest-res (211/2)*

“Göz ucuyla bakışın beni tarak gibi dilim dilim etsin, yeter ki sonunda saçına ulaşmak nasip olsun”

*Tâzeler ol sünbül-i müşgîni beñzer yâsemîn
Eylemiş peydâ gümüş dendânelü bir şâneyi (509/4)*

“O taze olan misk kokulu sümbül, yasemine benzer. Sanki gümüş diş taneli bir tarağı ortaya çıkarmış gibi.”

Sümbül divân şiirinde sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Bu beyitte gümüş dişli tarağın belirtilmesi dikkat çekicidir. Tarakların çeşitli renkte ve özellikte olması şaire ilham kaynağı olmuştur.

Öper meclisde la’l-i dil-beri peymâneler vardur

Sunar destin ser-i zülf-i nigâra şâneler vardur (187/1)

“Meclisde sevgilinin yakut rengindeki dudağını öpecek kadehler vardır. Sevgilinin saçlarını taramak için el uzatacak taraklar vardır.”

Göricek sîn-i miske beñzetedüm

Şâne-i zülf-i ‘anber-efşânuñ (249/3)

“Senin anber saçan saçlarının tarağını görünce, onu misk (misk harfindeki)’in “sîn”ine benzetdim.”

Bâkî, tarağın dişlerini eski yazıdaki “sîn “harfinin dişlerine benzetmektedir.

3.3.2. Kuhl, Sürme

Göze çekilen sürme demektir. Umumiyetle ilaç olarak göze sürülen tûtiyâ göz otu gibi şeylere denilir. Kozmetik malzemesi olarak kuhl, esansla karıştırılmış yağlı maddelerin kömürleştirilmesiyle yapılan kaygan bir tozdur. Islatılmış, küçük, ince tahta çubuklarla sürülür.⁴⁰

Sürme göz ilacıdır. Hastalığı iyileştirir ve göze parlaklık verir. Sevgilinin ayağının ve eşiğinin toprağı, âşıkların gözlerinin sürmesidir o derece değerlidir:

⁴⁰ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, (1986), C.XIV İstanbul, s. 7136.

Kühl-i hâk-i pâ-yi yâri çeşmüñe
Sürmeden Bâkî ‘aceb sûd eyledüñ (263/5)

“Bâkî sevgilinin toprağını gözüne sürmekten şaşılacak derecede fayda gördün.”

Dîde-i encüme kühl olmag için eflâke
Gird-bâd ile çıkar hâk-i deri döne döne (464/6)

“Sevgilinin kapısının toprağı yıldızlarının gözüne sürme olmak için hortumla döne döne göklere çıkar.”

Sürme gözün görüş kuvvetini artırmakta ve bazı hastalıkları tedavide kullanılır. Sevgilinin ayağının ya da eşiğinin toprağı şiiirde daima sürme olarak kullanılır. Göz, insanın en nazik ve değerli organıdır. Ayak toprağının böyle değerli bir organa çekilmesi onun değerini gösterir. Âşıklar sevgilinin ayağının toprağını, sürme yani göz ilacı olarak gözlerine çekerler. Yıldızlar göğün gözlerine benzenime, Beyitte yıldızlar bile sevgilinin ayak toprağını gözlerine sürme yapıyorlar. Sürme aslında göz ilacıdır, gözü parlatır, sürme çekince yıldızların da gözleri parlıyor. Aslında hortum rüzgârın dönmesidir. Hortum denizde yükselirken suyu, karada dönerken de tozu toprağı göğeye kaldırır. Bu, doğal bir durumdur.

Kuhl bazen düşmanların gözlerine yaptığı etkiyle de beyitlerde yer alır:

Gubâr-ı na’l-i esbin dîde-i a’dâya kühl itdi
Ne Tebrîz’in kodı ceddüñ ne Kazvîn ü Sıfâhânı (546/6)

“Atların ayaklarından (nallarından) çıkan toz düşmanların gözlerine sürme çekilmiş gibi yaptı. Ataların (böylece fethetmedik) ne Tebrîz’i bıraktı ne de Kazvîn ve İsfahân’ı.”

Hâk-i kademüñ kühli gelürse gözüm üzre
Kûyuñ yolunuñ hizmeti başum yüzüm üzre (462/1)

“(Sevgili) Ayağının toprağı gözümün üzerine sürme gibi gelir; mahallenin yolunda bir vazife varsa ne mutlu bana, seve seve yaparım.”

Kühl idinmek gubâr-ı makdemüni

Cümle a'yân içinde resm-i kadîm (342/2)

“Ayak bastığın yerlerin toprağını, sürme edinmek cümle gözler için bilinen eski bir davranıştır.”

Almazın kühl-i cilâyı ‘aynuma

Hâk-pâyüñ tûtiyâsı hoş gelür (148/2)

“Gözüme parlamış sürmeyi bakmaktın almasın ama bana (sevgilinin) ayağının toprağının sürmesi hoş gelir.”

3.3.3. Tûtiyâ

Toz haline getirilmiş sürme taşıdır. Tûtiyâ, çinkooksite verilen isimdir. Zehirsiz, çözünmeyen bir ağrı dindiricidir.

Tûtiyânuñ minnetin kehhâl kahrın çekmeden

Hâk-pâyüñ dîde-i hûnbâra gâyet hoş gelür (56/2)

“Tutyanın minnetini sürme çeken kimsenin kahrını çekmeden bilemezsin; bu sebeple (sevgili) senin ayağının toprağının tozu kanlı gözyaşı dökene hoş gelir.”

Bilürsin nûr-ı dîdem tûtiyâya katlur cevher

N'ola aglarsa hâk-i pâyüñe çeşm-i güher-pâşum (322/4)

“İhtiyar felek büyü ile sevgiliyi benden ayırdı. Ey Bâkî, Allah için oynaşımın bana nasıl bir oyun yaptığını gör.”

*Almazın kühl-i cilâyı ‘aynuma
Hâk-pâyûñ tûtîyâsı hoş gelür (148/2)*

“Gözüme parlamış sürmeyi bakmaktın almasın ama bana (sevgilinin) ayağının toprağının sürmesi hoş gelir.”

*Şikest eylerse nâ-dân sözleriñ gam çekme ey Bâkî
Yine ehl-i basîret tûtîyâ eyler bu cevherdür (149/5)*

“Ey Bâkî! Bilmezler, cahiller sözlerine kırılırlarsa sakın üzülme. Basiretli olanlar yine de sözlerini sürme olarak görür, o ise cevherdir.”

3.3.4. Mîl

Mîl, göze sürme çekmek için kullanılan, kemik veya fil dişinden yapılmış ince ve uzun alete ve türlü işlerde kullanmak için yapılan ucu sivri, ince ve uzun metal çubuğa denir. Özellikle kadınlar tarafından kullanılan mîl, Bâkî’de çeşitli benzetmelere konu olmuştur:

*Hâk-i râh-ı yâre tutmuş mîl-i zerrînin şihâb
Kühl için her ahter-i gerdûn-cenâbuñ ‘aynına (472/3)*

“Parlak yıldız her yanı devir halinde olan yıldızın gözüne sürme çekmek için altından yapılmış sürme aletini sevgilinin yolunun toprağına tutmuş.”

3.3.5. Hınâ

Kadınların ellerine, ayaklarına sürdükleri kınanın adıdır. Bazı rivayetlerde erkeklerin de sakallarına kına sürdüğü ifade edilmiştir.

*Rez duhteriniñ adı çekilse ‘aceb degül
Hınâlar oldı illere karşı ayagını (487/7)*

“Üzüm kızının/şarabın adı çekilse şaşırılmaz. Yabancılara karşı ayağını kınaladılar.”

*Kızarup ruhları gülgüne-i tâb-ı mülden
Şu'le-i sâgar-ı mey destine yakmış hınâ (9/4)*

“Gül renkli şarabın kuvvetinden yanakları kızarıp, şarap kadehinin ateşiyle ellerine kına yakmış gibi oldular.”

3.3.6. 'İkd

'İkd, gerdanlık⁴¹ anlamında olup, kadınların süs amacıyla kullandıkları, çoğunlukla kıymetli maden veya taşlarla yapılmış takılara verilen isimdir. Şair bu kelime ile çeşitli benzetmelr kurmuş ve şiirini bir gerdanlık olarak düşünmüştür:

*Dür dişi vasfında ey dil bagla bir 'ikd-ı güher
Lü'lû-yı lâlâ-yı nazmuñ rişte-i efkâre çek (254/4)*

“Ey gönül, inci dişinin vasfında mücevher bir gerdanlık bağla. Kıymetli mücevher gibi olan şiirimi fikir ipliğine çek.”

3.4. DİĞER

3.4.1. Kafes

Tel veya demir çubuktan yahut tahta pervazlardan oluşturulmuş muhafazadır. İçine kuş konulan, kutu gibi olan nesneye kafes denir.

*Bâkıyâ bir mürgdur gûyâ giriftâr-ı kafes
Kûy-ı yâri añıcak uçmak diler cânım benüm (345/5)*

⁴¹ Devellioğlu, a.g.e., s.395.

“Ey Bâkî, benim canım sanki kafese konulmuş/hapsedilmiş bir kuştur. Sevgilinin köyünün adını anınca uçup gitmek için çırpınmaktadır.”

*Devr elinden Bâkıyâ gam çekme âlem böyledür
Gül nasîb-i hâr u has bülbül giriftâr-ı kafes (211/5)*

“Ey Bâkî zamanın sana ettiklerinden üzülme, kederlenme, dünyanın hali böyledir. Gül çerçöpün eline düşmüştür. Bülbül de kafese yakalanmıştır.”

*Kafes-i gamda n’ola kaldum ise tûfvâr
Vasf-ı la’lüñ hele agzumda ya şeker yerine (422/6)*

“Papağan gibi gam kafesinde kaldıysam ne zarar, şeker yerine senin dudağının vasfını söyleyip duruyorum ya.”

Papağan şekerle beslenir. Sevgilinin dudağını anmak dahi ağzı şekerden daha çok tatlandırır.

3.4.2. Tesbih

"Subhanallah" diyerek Allah'ı tenzih ve takdis etmek manasında olup, sübha manasında ipliğe dizilmiş tanelerden müteşekkil ibadet olarak zikredilen evradı saymağa mahsus bir âlettir.

*Dâne-i tesbîhüñe ey zâhid aldanmaz gönül
Mürg-i zîrek sanma hergiz meyl-i dâm-ı zerk ide (461/3)*

“Ey zahid, gönül senin tespihinin tanelerine aldanmaz. Anlayışlı olan kuş sanma ki her zaman iki yüzlüğünün çatısına konar.”

*Yüzün eline alup geldi meclise sûfi
Bu gice rişte-i tesbîhi târ-ı çeng oldu (489/5)*

“Yüzünü eline alarak sofı meclise geldi, bu gece tespihinin ipi çengin teli oldu.”

Koyup tesbîh-i mercânı seni kim dinler ey vâ'iz

Mufassal kıssa başlarsın garîb efsâne söylersin (361/3)

“Ey vaiz, uzun bir hikâyeye başlıyor. Garip masal anlatıyorsun, mercan tesbihi bırakıp da senin sözlerini kim dinler?”

Mercan tespih ile kastedilen arka arkaya içilen şarap kadehleridir.

Sübha kelimesi de beyitlerde tesbih anlamında kullanılmıştır. Allah'ı her eksiklikten tenzih ve takdis etme amacıyla bu ad verilmiştir.

Sevâd-ı sübha-i sad-dâne şeyh-i sâlûsuñ

Hakîkate nazar olınsa yüzi karasıdur (94/3)

“İkiyüzlü şeyhin bin taneli kara tesbihine aldanmayın gerçeklere bakılsa onun yüz karası olduğunu anlaşılır.”

3.4.3. Ceres

Kervanlarda kervanın konup göçmesini haber vermek üzere develerin boynuna takılır. Çan anlamına gelen ceres, kiliselerde belli vakitlerde çalınır. Divan şiirinde gönül, çıkardığı ses bakımından çana benzetilir. Şairler bu sesteki çeşitli imajlar ortaya koyarlar. Gönül, cân ile birlikte sevgilinin peşinden gitmek ister. Bu durum kervana benzer. Bu kervanın ceresi ise âşığın âh ve figânlarıdır.⁴²

Ser-i kûyuñdaki efgân-ı Bâkî

Hicâzuñ kâfilesinde ceresdür (179/5)

“Sevgili senin mahallenin başında Bâkî figan eder, (figanı) sanki Hicâz'a giden kafiiledaki cerese benzer.”

⁴² İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s.99.

N'ola dilden figân u zâr itsem

Dili ucından inlemez mi ceres (210/2)

“Ne olur gönülden ağlayıp sızlama çıkarsam. Gönlümün ucundaki çan (bu dertten) inlemez mi?”

Guftâra kâdir olsa eger çalmasa dili

Takrîr iderdi derd-i derûnum saña ceres (209/3)

“Sözlere gücü yetse eğer gönlü çalmasa, iç dünyamın dertlerini çan sana tekrar ederdi.”

Dil ceres gibi Hicâz-ı kûyuñ

Yâd idüp turmadın eyler feryâd (41/3)

“Gönül çan gibi köyün Hicaz’ıdır. Durmadan hatırlayıp feryat eder”

3.4.4. Kise

Para gibi eşyaların koyulduğu küçük torba veya kaba kese denir. Bâkî bir beyitinde keseyi çeşitli anlam ilgisi kurarak kullanmıştır.

Bir kîse içre lâle bu gün bezm-i bâğda

Gayb itdi jâle beyzâların hokka-bâzvâr (130/6)

“Lale, bağ meclisinde bir kese içerisinde bugün parlak çiğ tanelerini kaybetti. Bunda bir sihir var.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TABÂBET

Divan şiirinin konularından birisi, eskilerin tabâbet dedikleri, tıp ilmi, hekimlik ve sağlıktır. Divan şairi, insanı doğrudan doğruya etkileyen sağlık sorununa karşı duyarsız kalamamıştır. Sağlık ve sağlığa ilişkin mefhumlar, meslekten tabip olsun olmasın bütün şairleri etkilemiştir. Öte yandan sağlık, bireyi ve toplumu alâkadar eden bir sorundur.

Şairlere göre, insanın rûhî yapısını etkileyerek mizacını bozan en temel olgu aşktır. Bunun dışında aile, okul ve iş ortamındaki sorunlar, sosyal ve ekonomik sıkıntılar, boşa çıkan umutlar ve hayal kırıklıkları da insanın kimyasını etkileyen hususlardır. Ancak dîvan şairi, hayata karşı biraz kaderci (fideist) olması dolayısıyla, karşılaştığı menfî hâdiseleri makul çerçevelerde izah yolunu tercih etmiştir.⁴³

Bu bölümde Bâkî'nin gazellerinde geçtiği şekliyle XVI. yüzyılın tıp anlayışı etrafında toplanan sosyal hayat unsurları ve bunların şiirde yer alış şekli incelenecektir.

4.1. HASTALIKLAR

Bâkî'nin gazellerinden, yaşadığı devirde ateş ve ateşli hastalıkların, sıtmanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerde geçen sıtma ve teb ya da tâb-ı teb ifadeleriyle de aynı hastalığa işaret edilmiştir.

Sevgiliden uzak kalmak âşığın sıtma olmasına sebeptir:

Bâkî yanardı tâb-ı teb-i hecr-i yâr ile

Su serpmeyeydi yüregine şi'r-i âbdâr (101/5)

“Hayat verici su gibi olan şiirin yüreğine su serpmeseydi, Bâkî sen sevgilinin ayrılığıyla oluşan sıtmadan yanardın.”

Dil teb-i hecr-i yâre katlanmaz

Kimse ihrâk-i nâre katlanmaz (200/1)

⁴³ Bilal Kemikli, (2007), “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, 2007, ss.19–36.

“Gönül sevgiliden ayrı olmanın verdiği sıtmaya katlanmaz, kimse ateşte yanmaya, yakılmaya dayanamaz, katlanamaz.”

*Çün teb-i caşkıyla yâruñ Bâkıyâ sûzân degül
Bu harâretler nedür hürşîd-i ‘âlem-tâbda (442/5)*

“Ey Bâkî! Mademki sevgilinin aşkının sıtmasıyla yanıcı değil, öyleyse dünyayı aydınlatan güneşteki bu hararetler nedir?”

*Bir harâret bagladum tâb-ı teb-i ‘aşkuñla kim
Sûzumu def’ eylemez nûş eylesem deryâyı ben (381/3)*

“Aşkınla sıtmaya tutulup ateşler bağladım, denizleri içsem bile sızılarımı def edemez.”

*Çün teb-i caşkıyla yâruñ Bâkıyâ sûzân degül
Bu harâretler nedür hürşîd-i ‘âlem-tâbda (442/5)*

“Ey Bâkî, mademki sevgilinin aşkının sıtmasıyla yanıcı değil, öyleyse dünyayı aydınlatan güneşteki bu hararetler nedir?”

*Şâh u dervîşe ber-â-ber yitişür cezbe-i ‘aşk
Hâsılı teb tutıcak her kişi yeksân dîtrer (137/6)*

“Aşkın cezbese şah ve dervişe birlikte gelir. Kısacası, sıtmaya tutulan herkes birlikte, aynı halde titrer.”

A’mâ olmak, hiçbir şey görememek yani kör olmaktır:

*Çerâg-ı mâh-ı hüsnüñ karşı tutma çeşm-i agyâra
Gözüm nûrı ne deñlü eyleye a’mâ ziyâdan haz (223/5)*

“Düşmanın gözüne güzelliğinin ay gibi parlayan çerağını tutma, gözümün ışığı hep yanımda olsun çünkü körler ışıktan mutluluk duyarlar.”

Tebhale, herhangi bir korku vs. nedeniyle dudakların uçuklaması, kabarmasıdır. Uçuk, ateşli hastalık sonunda ya da yabancıların öpmesiyle bulaşan mikroptan oluşur. Beyitte Bâkî, bu durumu söylemiştir.

Dehân-ı gonca-i hamrâda gûyâ jâleler yir yir

Olupdur la'l-i dil-berde dilâ tebhâleler yir yir (190/1)

“Gönlü alan güzelin kırmızı dudağında yer yer uçuklar var,; sanırsın ki kırmızı güle benzeyen ağzında yer yer çiğ taneleri var.”

Seg rakîbe nic'olur göstereyin ölmez isem

Dehen-i yâre uyuzlanmağı tebhâle gibi (518/3)

“Ölmez isem köpek rakibe sevgilinin ağzına uçuk gibi uyuzlanmak neymiş bir göstereyim.”

Yerekân, sarılık hastalığıdır ve şiirlerde çoğunlukla sarı renkli olan nergis çiçeği ile birlikte anılır.⁴⁴

Zerd oldı yüzüm derd ile san kim yerekândur

Lutf eyle begüm dökme benüm yok yire kanum (319/2)

“Yüzüm dertten, kederden sarardı sanki sarılık oldum. Beyim (sevgilim) beni bağışla boş yere kanımı dökme.”

4.2. TEDAVİ METOTLARI

Tedavi, Arpça kökenli “deva” kelimesinden gelmekte olup bir hastalığın ya da rahatsızlığın değişik yöntem ve usuller kullanılarak iyileştirilmesi için yapılan çabayı

⁴⁴ Ömer Özkan, a.g.e., s.541.

ifade etmektedir. Şiirlerde şairler bu kelimeyi ‘ilâc, tabîb, şerbet, ma’cûn, devâ, illet ve merhem gibi kelimelerle tenesüp içerisinde kullanmışlardır.

4.2.1. İlaçla Tedavi

Eskiden tıp ilmi günümüzdeki kadar bilimsel imkânlarla sahip olamadığı için tedavi usulleri daha çok halk hekimliği şeklinde yapılırdı. Bunun neticesinde halk hekimliğine dayanarak yapılan şerbetler, merhemler ve ma’cûnlar çoğunlukla ilaç olarak öne çıkmış ve kullanılmıştır. Divân şairleri ise bu durumu şiirlerinde çeşitli benzetmelerle dile getirmişlerdir.

İlacını içen Bâkî’de dert artmaktadır ve bu duruma hekimler de çare bulamazlar:

*Derd-i ‘aşk artar ilâc itdükçe Bâkî şöyle bil
‘Aciz olmuşdur etibbâ aña dermân itmede (414/7)*

“(Ey dostlar) Şöyle bilin ki, Bâkî ilaç içtikçe aşk yüzünden oluşan derdi artmaktadır. Onu iyileştirmede hekimler aciz kalmışlardır.”

*Bî-derd olana eylemede turmadın devâ
Ol cân tabîb hastesine eylemez ‘ilâc (31/2)*

“Derdsiz olana deva göstermedin. O can, doktor hastasına ilaç sunmaz.”

Ma’cun, hamur kıvamına getirilmiş ilaç anlamına gelmektedir. Aynı zamanda afyon olarakta beyitlerde ifade edilen bu kelime, Bâkî’de sevgilinin dudaklarına teşbih edilmiştir:

*Meylüm cihânda bâde-i gül-günâdur benim
Ma’cûn olursa bârî leb-i dil-ber isterin (386/6)*

“Bu dünyada isteği, gül renkli şaraptır. Eğer macun olursa, sevgilinin dudakları olsun, isterim.”

4.2.2. Yâkût-ı Müferrih (Kıymetli Taşlarla Tedavi)

Kıymetli taşların da tedâvi maksatlı kullanıldığını görmekteyiz. Bu taşlardan biri de kırmızı, sarı ve gök renklerinde olan yakuttur. Ateşe dayanıklı ve ağır olan yâkût, inanişâ göre, boğaza asılırsa tâûn ve kaygı hastalığına karşı faydalıdır. Keza emilmesi halinde harâreti keser. Bilhassa kırmızı renkli yakutun (yâkût-ı rümmânî) vesvese ve hafakan gibi psikolojik sıkıntılara ve kalbe iyi geldiği söylenir.

Yâkût, toz hâline getirilerek, başka maddelerin ilâvesiyle bir tertip haline getirilerek rûhî bunalım içerisinde olan hastaya yedirilir. Bu yapılan tertibe yâkût-ı müferrih denilmektedir.⁴⁵

Şair, sevgilinin dudağını ferahlık veren yakut taşına benzetmektedir:

Ağzı la'lin hokka yâkûtî müferrih lebleri

Cevherî terkîb istersen leb-i dil-ber yiter (49/2)

“(Sevgilinin) ağzı kırmızı bir hokka, dudakları da ferahlık veren yakut taşıdır. Değerli taşları bir araya getirmek ve bir arada görmek istersen sevgilinin dudağı bunlara yeter.”

4.2.3. Mûsikî ile Tedavi

Divan şairleri psikolojik hastalıklara da eğilmişler, bu alanda ortaya konulan tedavi yöntemlerini şiirde kullanmışlardır. Buna göre, psikolojik bunalıma düşmüş olan hastanın yeniden mizânına kavuşması için açık havada gezintiye çıkması, bahçelerde gezinmesi veya su başlarında oturması önerilir.

Meselâ Bâkî, sevgilisi uğruna göz yaşı dökmesini, depresyondan kurtulmak için akar suların başında istirahat etme geleneği ile ilişkilendirerek anlatmaktadır:

Hurrem olsa gam degül eşk-i revânum görse yâr

‘Âdeti tefrîh-i rûh itmekdür akar sularuñ (253/4)

⁴⁵ Kemikli, a.g.e., ss.19–36.

“Akıp giden gözyaşlarımı sevgili görse üzüdü, keder olmaz, sevinç olur;(bilirsin ki) akarsuların ruhları rahatlatma âdeti vardır.”

Göñlin egler nâle-i zencîr ile mecnûn-ı ‘aşk

Nagme-i ‘ûd u sadâ-yı çeng ü nâyı n’eylesün (370/3)

“Aşk ile deli olan kimse gönlünü zincir sesiyle eğler, ud nağmesini, çeng ve ney sesini ne yapsın.”

Bedensel hastalıkların yanında insanın rûhi hastalığının da tedavi edilmesi amacıyla çeşitli tedavi yöntemlerinin de uygulandığı söylenebilir. Müzikle tedavi özellikle rûhi ve zihinsel hastalıkların tedavisinde kullanılmış bir metottur.

Baharın gelişi ile birlikte doğa canlanır. Fakat bu durum insanlarda çeşitli rûhi sıkıntılara da sebep olabilir:

Su gibi zencîrler tutmaz dil-i divâneyi

Hâsılı âvâralık vakti bahâr eyyâmıdır (123/4)

“Deli olmuş gönlü su gibi zincirler tutmaz, kısacası bahar günleri geldi şimdi avarelik zamanıdır.”

Sarayda hekimlerin yanı sıra ayrıca “tabîb-i rûhânî-i hâssa” adı verilen, hastaları okuyup nefes eden mânevi bir hekim bulunmaktaydı.⁴⁶

İlaçla tedavide göz hastalıklarına ait özel ilaçlarda kullanılmıştır:

4.2.4. Kuhl, Sürme, Tutîyâ

Tutîyâ veya kuhl kelimeleri, göz rahatsızlıklarında kullanılan; gözün görüş kudretini ve nurunu artırdığı düşünülen toz halindeki bir maddeyi ifade eder. Şiir metinlerinde zaman zaman sürme kelimesiyle de geçen bu madde daima sevgiliyle birlikte ele alınır ve sevgilinin ayağının toprağı, rengi ve toz halinde bulunuşu itibariyle

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (1945), **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara, s. 368.

tûtîyâ olarak tavsif edilir. Remed (göz ağrısı), sebel (bulanık görme), göz yaşarması ve göz kanlanması gidermek için sürme, eskilerin tabiri ile, “göz otu”dur. Bu tasavvur divan şairlerinin en sık tekrar ettikleri mazmunları arasındadır.⁴⁷

Sevgilinin ayağının tozu âşığın hasta gözüne sürme olur:

Kühl-i hâk-i pâ-y-i yâri çeşmüñe
Sürmeden Bâkî ‘aceb sûd eyledüñ (263/5)

“Ey Bâkî! Sevgilinin ayağının toprağının sürmesini gözüne sürmekten dolayı şaşılacak derecede fayda sağladın.”

‘Âşka kühl-i cilâ yâruñ ayagı tozıdur
Hâsılı bendesiyüz ‘ârif-i sâhib-nazaruñ (277/4)

“Âşığa, sevgilinin ayağının tozu cila olmuş sürmedir; kısacası biz irfana sahip olan bakışların kölesiyiz.”

Almaz oldum Bâkıyâ kühl-i cilâyı ‘aynuma
Tûtîyâ-yı çeşm idelden hâk-pây-ı dil-beri (515/5)

“Ey Bâkî! O güzelin ayağının toprağı gözüne tutya (sürme) olduğundan beri gözüme cila olan sürmeyi almaz, sürmez oldum.”

4.2.4.1. Tutîyânın Kanı Kesmesi

Sürmenin göze güzellik katmasının yanında onun tedavi edici bir unsur olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Tutîyâ (sürme) akan kanın kesilmesine faydalı olan bir ilaç olarak tasavvur edilmiş ve Bâkî’de bu güzel bir şekilde ifade edilmiştir:

Ola kim bir pâre yaşın diñdürüp kanın kese
Hâk-pâyüñ tûtîyâsın dîde-i hûnbâre çek (254/2)

⁴⁷ Özkan, a.g.e., s.553.

“Senin ayağının altındaki tozunu kan saçan gözüne sürme yaparlar, böylece akan kanını durdurarak bir parça acılarını dindirirler.”

*Tûtîyânuñ minnetin kehhâl kahrın çekmeden
Hâk-pâyûñ dîde-i hûnbâra gâyet hoş gelür (56/2)*

“Tutyanın minnetini sürme çeken kimsenin kahrını çekmeden bilemezsin; bu sebeple (sevgili) senin ayağının toprağının tozu kanlı gözyaşı dökene hoş gelir.”

4.2.4.2. Tutîyâya Mücevher Katılması

“İnci tanesini havanda döğerler ama kadri yine yücedir, ya ilaç olarak göze çekilir yahut macun haline getirilir, kalp ferahlığı için yenir.”⁴⁸

*Bilürsin nûr-ı dîdem tûtîyâya katılur cevher
N’ola aglarsa hâk-i pâyüñe çeşm-i güher-pâşum (322/4)*

“Cevahir saçan gözüm senin ayağının altındaki toza ağlasa ne olur ki, bilirsin gözün daha da kuvvetlenmesi için tûtîyaya(sürmeye) cevher katılır.”

4.2.5. Zehir, Tiryâk

Çeşitli şekillerde vücuda girdiğinde hayati fonksiyonları tehlikeye atan, durduran veya organları işlemez hale getiren maddeye zehir denilir. Divan şiirinde daha çok şeker, tatlı tiryâk, şerbet ve yılan ile birlikte kullanılır. Âşıkın gamı, sabrı, çektiği acılar ve kahırlar için birer benzetilen olur.⁴⁹

Âşığa sevgiliden gelen kadeh zehir dolu olsada içilir:

*Câm zehr-âlûd ise gelsün kef-i dil-dârdan
Bâkıyâ agyâr elinden sâgar-ı Cem gelmesün (355/7)*

⁴⁸ Selçuk Aylar, (1999), *Divân Şiirinde Sosyal Hayatın İzlerine Dair, Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler*, Haz: Mehmet Kalpaklı, YKY, İstanbul, s.460.

⁴⁹ Pala, a.g.e., s.502.

“Ey Bâkî! Yabancıların elinden Cem’in kadehi gelmesin de sevgilinin elinden zehir dolu kadeh olsa bile gelsin.”

Sevgilinin dudağı âşığa şifadır. Âşık hastadır ve sevgilinin dudağını şifa olarak görür:

*Mezâkın zehr-i kahr-ı mihnet-i eyyâm telh itmiş
Lebünden ‘âşık-ı bî-sabr u dil bir pâre kand ister (143/4)*

“Günlerin kahırlı zahmetlerinin damağında kalan acılığına, sabrı kalmayan âşık ve gönül bir parça (sevgilinin) dudağından şeker ister.”

*Dilâ nûş it ciger kanın mey-i gül-gûn ise gitdi
Yüri zehr-i belâya kâni’ ol afyôn ise gitdi (544/1)*

“Ey gönül, ciğerinin kaynağını zevk ettirecek kırmızı şarap gitti. Yürü bela zehrine kanaat edeceğimiz afyon da gitti.”

Tiryâk, panzehir niteliğinde olan bir grup macunun adıdır ve çoğunlukla yılan ya da akrep sokması neticesinde vücuda giren zehiri def etmek maksadıyla kullanılır. Kelime Farsça tiryak kelimesinden Arapçalaşmış olup, afyon manasında da kullanılır.

En ünlü tiryaklar Irak ve Bağdat’da yapılanlardır. Yılanın zehri alınarak terbiye edilip panzehir yapılması eskiden ünlü bir âdet idi. Bu tiryâk bir nevi aşı olup vücuda bağışıklık kazandırmaktadır.⁵⁰

Divân şiirinde şairler, tiryâk kelimesini daima mâr (yılan), ef’i (yılan), mar-zede (yılan sokmuş), zehir, mesmûm (zehirlenmiş), tabîb ve devâ gibi kelimelerle tenasüp içerisinde ele almışlardır.⁵¹

Bâkî ise âşıkların çektiği gamı, kederi bir zehire benzetip bu zehri ancak bir tiryâk gibi düşünülen şarabın def edebileceğini söylemiştir:

⁵⁰ Pala, a.g.e., s.472.

⁵¹ Özkan a.g.e., s.552.

*Kahr-ı zamânuñ zehrini def' itmez ey Bâkî devâ
İllâ şarâb-ı dil-gûşâ tiryâk-i ekber kendidiür (95/7)*

“Zamanın kahrının zehrini deva def edemez ey Bâkî, muhakkak gönül açıcı şarap en büyük panzehirdir.”

Bâkî ömrünün kederle, ayrılıkla geçtiğini ve bunun kendisi için bir panzehir olduğunu belirtmiştir:

*Gamuñ afyûnunu tiryâk diyü baña 'arz itme
Yürü sag ol benim 'ömrüm ben ol tiryâkden geçdüm (316/3)*

“Ayrılığın, üzüntünün afyonunu bana panzehir diye sunma. Yürü sağol benim ömrüm o tiryak ile geçti.”

4.3. TEDAVİ YERLERİ

4.3.1. Dârüşşifâ

İslâm dünyasında hastaların tedavi edildiği sağlık kurumlarıdır. Dârüşşifâlara genellikle cerrah, hekim ve kehhâl olmak üzere üç farklı doktor tayin edildiği bilinirdi. Eczaneler, dârüşşifanın bünyesinde yer alır, buralarda yapılan ilaç ve şuruplar mahzenlerde korunurdu.⁵² Genel olarak hastane karşılığı kullanıldığı gibi, akıl hastanesine de denir.

*Bir 'aceb dârü's-şifâdur kûyî derd ehline kim
Anda hep nâ-hoş varan bî-çâre gâyet hoş gelür (56/4)*

“(Sevgili) Senin mahallenin köşebaşı derd ehli olanlara güzel bir şifahanedir; oraya giden hastalara, çaresizlere gayet hoş ve güzel gelir.”

⁵² Nizâmi Arûzî, (1936), **Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti**, Haz. Süheyl Ünver, İstanbul, s.4.

*Bir ‘aceb dâriü’ş-şifâdur kûy-i yâr
Haste varan mübtelâsı hoş gelür (148/3)*

“Sevgilinin köyü acayip bir tımarhanedir. Hasta varan tutkunu/âşığı oradan hoş gelir.”

*Dil-i pür-derd-i mecrûhı der-i cânâne tapşurdum
Varup dâru’ş-şifâya yine bir dîvâne tapşurdum (341/1)*

“Yaralı gönlümün dertle dolu durumu sevgilinin kapısında sordum. Gidip bir tımarhaneye bir deliye danıştım.”

*Bir dil mi var ki zülfîne dîvâne kılmayup
Dâriü’ş-şifâ-yı ‘aşkda zencîre urmadı (521/4)*

“(Ey sevgili!) Aşk şifahanesinde saçına deli olmayıpta zincire vurulmayan gönül var mı?”

BEŞİNCİ BÖLÜM
EĞLENCE HAYATI

Eski Türklerden günümüze kadar gelen, birlik ve beraberliğin tesis edildiği, belki de dertlerin unutulduğu mekânlar olan eğlence ortamları da şairin kaleminde kendine yer bulmuştur. Toplumun bir parçası olan şair, elbette eğlence unsurlarını da kullanacaktır. XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın ihtişamlı olduğu bir dönemdir. Bu sebeple ki, insanlar eğlence hayatına daha fazla zaman ayırmışlardır. Bâkî'nin yaşadığı zaman dilimini göz önünde bulundurursak, sosyal hayatta eğlence ve eğlence yerlerinin de önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Şair bu eğlence hayatını, beyitlerinde çeşitli benzetmeleri kullanarak işlemeyi başarmıştır.

5.1 MEYHÂNE

Osmanlı sosyal hayatında meyhaneler, eskiden eğlence mekânı olarak, Müslümanlardan bir kısım insanların ve özellikle de gayri Müslimlerin vakit geçirdikleri yerlerdi. Müslümanların meyhane açıp işletmeleri yasaktı. Dolayısıyla bu işi Hıristiyanlar ya da Yahudiler yapardı. XVI. yüzyılın ünlü seyyahlarından Dernschwam Osmanlı'daki meyhanelerin durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İstanbul'da şarap içilen pek çok meyhane var. Fakat içki içilen bu yerler, han ve sairede olduğu gibi gece yatmak üzere müşteri kabul etmezler. Meyhaneleri Rumlar ve Yahudiler işletir. İyi para kazanırlar. Türkler meyhane işletemezler. İçki içmek onlara yasaklanmış. Ama gizli gizli içen Türk pek çok. Bilhassa esir alındıktan sonra Müslüman olan dönmeler, yeniçeriler ve diğer savaşçılar bir köşeye gizlenip sessiz sedasız içmeye başlarlar. Zira yakalanırlarsa yalnız onlar değil, diğer müşteriler de dayak yer. Üstelik de para cezası öderler. Paşanın elleri sopalı yeniçerileri bütün şehri dolaşır, her tarafı ararlar...”⁵³

Bâkî'nin yaşadığı dönem itibariyle içki yasağı uygulandığından⁵⁴ meyhaneler, ortalık yerlerde değil, ücra köşelerde, özellikle gayri Müslimlerin yoğun olarak yaşadıkları semtlerde kurulurlardı. Yasaklanmış olsa bile, Müslümanların da bu semtlere uğradıkları ve müdavimi oldukları bilinmektedir.

⁵³ H. Dernschwam, (1987), **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Çev: Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.58.

⁵⁴ İçkinin dinen günah ve yasak olması, insan tabiatı üzerindeki etkisi dolayısıyla zaman zaman Osmanlı'da içki yasağı konmuş ve İstanbul âlemleri de bu yasaktan nasibini almıştır.

Onaltıncı yüzyılda şâirlerin edebiyat ve fikir adamlarının ayak seyrine vardığı yerlerden başlıcaları Galata ve dolayları ile Tahtakale ve Balıkpazarı idi.... Çünkü orası (Galata) Hıristiyan dinindeki uyrukların, özellikle Cenevizlilerin en yoğun olduğu yerdı.⁵⁵

Yasak sebebiyle İstanbul'a içki getiren ecnebi gemiler şimdiki Karaköy açıklarında ateşe verilmiş ve denizin ortasında yakılmıştır.

Bâkî'de beyitlerde bu duruma işaret etmektedir:

***Reh-i mey-hâneyi kat' itdi tîg-i kahrı sultânũ
Şu gibi arasın kesdi Sitanbûl u Kalâtânũ (279/1)***

“Hükümdar Kanuni Sultan Süleyman'ın öfke kılıcı meyhane yollarını kesti de İstanbul ile Galata'nın arasını (Haliç'teki) su gibi kesti.”

Kanuni'nin 1526 Ağustos'unda koydurttuğu içki yasağı üzerine bir eğlence merkezi olan Galata'ya gidişlerin zorlaştığına işaret vardır. İstanbul ile Galata'nın birbirinden su ile ayrıldığı söylenirken Galata'daki meyhanelere gidişin de kesin olarak yasaklandığı belirtilmiş oluyor. Kesdi kelimesinde istihdam sanatı vardır.

***Yakan âb üzre âteş sanmañuz keşî-i sahbâyı
Şu'â'-i tîg-i kahrından tutuşdı Şeh Süleymânũ (279/3)***

“Şarap gemilerini ateş üzerinde yakan şeyin ateş olduğunu sanmayınız. Onlar Sultan Süleyman'ın öfke kılıcının çıkardığı kıvılcımlardan tutuştu.”

***Miyân-ı âb u âteş oldı cây-ı keşî-i sahbâ
Baturdı rüzgâr âyîn-i 'ayşın bezm-i rindânũ (279/2)***

“Şarap yüklü gemiler su ve ateşin göbeğinde yurt edindiler de rüzgâr rintler meclisindeki işret ayinini batırdı.”

⁵⁵ Mehmet Çavuşoğlu, (2003), **Divanlar Arasında**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.48.

Meclis-i va'za oturmak katı alçaklıktır

Sadr-ı mey-hâne-i 'irfana yitiş rif'at bul (307/4)

“Vaaz meclisine oturmak alçaklıktır. İrfan meyhanesinin en muteber yerine yani en önüne otur da yükseklik yücelik bul.”

Âşık için vaaz meclisi alçaklık, meyhane ise yücelik meclisidir. Çünkü sevgili meyhanelerde boy gösterir.

Meyhaneler şair için gül bahçesi olarak görülür:

Gülşen istersen işte mey-hâne

Gül-i handân gerekse peymâne (471/1)

“Gül bahçesi istersen eğer işte sana meyhane, gülen bir gül gerekiyorsa (işte sana) kadeh.”

Kadeh şekil itibarıyla ağza benzer ve bakıldığı tarafa göre ağzın parçaları olan dudaklara benzemektedir. Geniş bir şekle sahip olduğundan gülen dudaklar gibidir.

Künc-i mey-hâne ile gûşe-i gülşen birdür

Sâkî-i lâle-'izâr u mey-i gül-fâm olsa (435/4)

“Lale renkli sâki (sevgili) ile gül renkli şarap olsa, meyhane köşesi ile gül bahçesi birdir.”

Âşık için bulunduğu mecliste sevgilinin bulunması her şeyden önemlidir, sevgilinin bulunması ile meyhane köşeleri dahi ona gül bahçesi gibi gelir. Çünkü sevgili güldür.

Bâkî meyhanelere kutsallık vererek Kâbe'ye benzetmektedir:

Bezî-i safâ vü reşh-i câm bu zemzem olmuş ol makâm

Mey-hâneler Beytü'l-Harâm pîr-i mugân şeyhü'l-harem (318/3)

“Eğlence meclisi makamın olmuş, kadehinden çıkan sızıntı ise zemzem olmuştur. Meyhaneler Kâbe olmuş meyhanenin içki dağıtıcısı ise Kâbe’nin imamı olmuştur.”

Nâm u neng ehli ne bilsün revîş-i rindânı

Meykede bencileyin ‘âşık-ı şeydâ yiridir (66/5)

“Şan ve şeref ehli ne bilsin rindin durumunu, meyhane bana göre çılgınca âşıkların yeridir.”

Meyhane âşıkların konağıdır. Rintlîği ancak yaşayanın bileceğini belirtmektedir.

Hõş geldi bana mey-gedenüñ âb u hevâsı

Va’llâhi güzel yirde yapılmış yıkılası (508/1)

“Bana meyhanenin suyu ve havası çok güzel geldi. Vallahi yıkılası pek güzel yerde yapılmış.”

Meyhaneler Müslüman mahallelerinden uzakta, köhne ve izbe yerlerde, bodrum kadarında yapılır. Karanlık, kapalı yerlerdir. Bâkî’nin bunu söylediği, ayrıca da sözünü ettiği meyhanenin belki su kenarında ve havadar bir yerde yapıldığı da düşünülebilir.

Beyitte "yıkılası" sözü türlü anlamlarda tevriyeli kullanılmış: Türkçede bazı kötü anlamlı sözler, beddualar bazen anlamlarının tersine şaka yerine ya da takılmak, övmek anlamlarında kullanılmıştır. Yıkılası sözü de bu anlamda, ayrıca "aman yıkılmasın" anlamında kullanılmış. Yıkılması gerek anlamında, meyhane haram ve yasak olan içkinin içildiği yerdir. Bu bakımdan da yıkılması gereklidir. Bir şey çok övüldü mü nazar değmesinden korkulur. Nazardan korunmak için tahtaya vurulur. Dört başı mamur görünüp nazar değmesin diye bazı devirlerde hatt-ı hümâyunların bir köşeleri kesilmiştir. Beyitte yıkılası sözü nazara karşı söylenmiş. Meyhaneye harabat da denir, içkinin yasak olduğu zamanlarda harabelerde, yıkıntılarda gizli gizli içildiği ve

sarhoşa harab denildiği için. Yıkılası sözü meyhanenin bu ismini vermek için kullanılmıştır.

Ayrıca bu özel bir isimdir, XVI. yüzyılda İstanbul’da “Yıkılası” adında bir meyhaneden söz edilmektedir.

Ey sâkinân-ı meykede tutmañ gönüilde gam

Bezm-i safâda câm-ı mey-i ergavân tutuñ (281/2)

“Ey meyhanenin bir köşesinde oturup bekleyenler gönlünüzde gam tutmayın. Eğlence meclisinde içinde kırmızı renkli erguvan çiçeğinden yapılmış içkiyi tutun.”

Meyhaneler beyitlerde hâne-i hammar yani şarap evi biçiminde de kullanılır. Âşığın şarap evine düşmesinin yegâne sebebi de sevgilidir:

Gönül câm-ı lebüñle sâkıyâ âvâre düşmişdür

Göreldeñ çeşm-i mestüñ hâne-i hammâre düşmişdür (173/1)

“Ey içki dağıtan sevdiğim, gönül senin dudağının kadehinde avare, başıboş düşmüştür, gönül, sarhoş/süzgün gözünü gördüğünden beri şarap evine/meyhaneye düşmüştür.”

Ola kim bâb-ı meykede açıla

Diyelüm yâ Müfettihe’l-ebvâb (21/2)

“Meyhanenin kapıları açılmış olsun ve diyelim ki “ey kapıların açıcısı.”

Câm-ı mey sadr-ı meykede kimine

Tâc-ı devlet serîr-i izzet olur (93/5)

“Kimine göre içki kadehi devletin tacıdır ve meyhanenin en itibarlı yeri ise izzet karyolası olur.”

Âşık için şan da şöhret de kadehte ve meyhanededir. Onun tacı kadehi, sarayı ise meyhanesidir.

*Bâkî gedâ-yı meykede-i ‘aşk olup yine
Bezî-i gamından ol sanemüñ sâgar isterin (386/7)*

“Ey Bâkî! Aşk meyhanesinin yoksulu olup, yine o put kadar güzel olan sevgilinin gam meclisinden kadeh isterim.”

*Garazı bu ki fenâ meykedesinde Bâkî
Kıla müjgânını cârûb ola ferrâşları (483/7)*

“Fena meyhanesinde Bâkî hedefin budur ki; (meyhanede) kirpiklerin süpürgenin faraşı olsun.”

5.2. MEYHANE UNSURLARI

Divan şiirinde, meyhanelerde bulunan ve içki sevisinin yapıldığı kaplar değişik isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Küp, ayak, cam, kadeh, kabak, sürahi v.s. olarak adlandırılan bu unsurlar, Bâkî’de de değişik benzetmelere konu olmuşlardır.

5.2.1. Kabak

Bir içki kabı türü olarak karşımıza çıkan kabak, Osmanlı meyhanelerinde tezgâhın arka tarafındaki duvarda bulunan oymalı raflara dizilen rakı ve şarap ibrikleridir. Bâkî’nin kabak redifli gazeli çeşitli benzetmelere konu olmuştur.

*Kasd eyler agzuñ öpmek için dâ’imâ kabak
Olur bogazı iplü degüldür şehâ kabak*

*Hoş şevk virdi meclise mihr-i münîrvâr
San kurs-ı âfitâbdur ey meh-likâ kabak*

Bezm-i gamuñda sanma kabak minnetin çekem

Eşküm şarâb u dîdelerümdür baña kabak

Bezmünde gerçi sâgar-ı sahbâyâ baş eger

Bedr-i münîre dil uzadur dil-berâ kabak

‘Âşık hadîs-i câm-ı lebüñ alsa agzına

Meclisde çok lakırdamasun sâkıyâ kabak

Ol vâsıtayla la’l-i leb-i dil-beri öper

Câmuñ yüzine gülse n’ola Bâkıyâ kabak (241/1-6)

1. Ey şâh! Kabağın boğazı ipli değildir, bu yüzden kabak daima ağzını öpmeye kast edip bekliyor.

2. Meclise aydınlık veren güneş gibi şevk verdin, ey ay yüzlü kabak, yuvarlak güneşe benzersin.

3. Gam meclisinde minnetini çekerim sanma kabak, gözlerim bana kabak gözyaşlarımda içindeki şaraptır.”

4. Gerçi meclisinde şarap kadehine baş eğer, saygı duyarsın ama gönlü alıp götüren güzel kabak parlak aya dil uzatmaktan da geri kalmazsın.

5. Âşık kırmızı şaraba benzeyen dudaklarını ağzına aldığı vakit, ey sâki kabağa söyle, mecliste çok lakırdamasın.

6. Ey Bâkî! Kabak (şarap) kadehinin yüzüne gülse ne olur; o gönlü alıp götüren kırmızı dudaklı güzeli öpmeye vasıta olur.

5.2.2. Küp

Şaraplar meyhanelerde ya da meclislerde çoğunlukla büyük fiçılar içinde bulundurulurdu. Büyük küpler, içkinin yasaklandığı dönemlerde baskın sırasında

yakalanmak istemeyenlerin içlerine ya da arkalarına girerek saklandıkları yerlerdi. Şair aşağıdaki beyitte de, küplerin boşaldığını söyleyerek riyakârların bu mecliste yeri olmadığını belirtiyor.

Şarâb-ı nâbdan humlar tehî hum-hâneler tenhâ
‘Aceb hâfîlîgin buldı riyâ ehli bu meydânuñ (279/6)

“Küpler saf şaraptan boşalmış, meyhaneler de ıssız. İkiyüzlüler, bu meydanı şaşılacak derecede boş buldular.”

5.2.3. Mest (Sarhoş)

Aşığın sığınacağı tek liman meyhanelerdir. Bâkî’nin şiirlerinde sarhoşluğun ve riyakarlığın karşılaştırıldığını görmekteyiz. Hatta dindar olarak görünenlerin de riyasız olarak görülen bu sarhoşluğa icâbet etmesi söylenir.

Çemende su gibi sûfî şarâb içmek gerek şimdi
Behey sûfî bu mevsimler ne ayıklık zamândur (181/2)

“Ey sûfî! Şimdi çimenlikte su gibi şarap içmek lazım. Behey sofi, bu güzel havalarda ayık durulur mu?”

İnsanların sarhoş olduktan sonraki halleri de beyitlerde bahsedilmiştir. Özellikle içkinin vermiş olduğu mahmurluk hali ve titremeler, Bâkî’nin kendisi tarafından dile getirilmiştir.

Mey-i dûşîneden Bâkî yine mahmûra beñzersin
Eliñde turmayup câm-ı şarâb-ı ergavân dîtrer (139/5)

“Bâkî! Erguvan renkli şarapla dolu kadeh elinde durmadan titriyor. Dün geceki içkiden yine mahmur olmuşa benziyorsun.”

Sarhoşların bazıları kötü huylu olurlar, etrafa bağırılar, etraf onları kepaze olarak görür.

Na're-i mestânemi gûş eyleyüp dil-ber dimiş

Kûyuma bir dahı ol rüsvây-ı 'âlem gelmesün (355/6)

“Benim sarhoşça naramı duyunca o güzel “mahalleme o herkesin kınadığı kepaze bir daha gelmesin” demiş.

Harabat kelime anlamı olarak”harabelere, viraneler” anlamına gelmektedir. Fakat bu kelime meyhaneler için kullanılan bir ifade olmuştur. Tabi buraya gidenin hali de harabe gibi olacaktır. Bu ise onların rezil bir halde görünmelerine sebep olacaktır. Sarhoş olan kimse o sarhoşluğun verdiği hararet ile ne yaptığının bilincinde olmaz. Kâh yakasını yırtar, kâh kendini yerlere atar.

Koyup nâmûs ile 'ârı düşüp kûy-ı harâbâta

Yürür çâk-i girîbân olup erbâb-ı melâmetler (166/3)

“Rezilliğin ve rüsvalığın uluları namus ile ârı bir kenara bırakarak viranelerin köyüne yakası yırtık bir vaziyette yürümektedirler.”

Mest olup 'âşık-ı rüsvâ yakasın çâk eyler

Düşüben kûy-ı harâbâta özin hâk eyler (188/1)

“Rezil kepaze olmuş âşık mest olup yakasını yırtar ve meyhanelerin bulunduğu köye düşerek kendini toprak eyler.”

Meclislerde içki olduğu için kavgalarda kaçınılmaz olmaktadır. İçkiyi fazlaca içenlerin kavga çıkardıkları, hatta çeşitli amaçlar için kullanılan ve içine içki de konulan su kabaklarını birbirlerinin başına vurmak istedikleri, ancak bu kabakların olayla hiç ilgisi olmayan kişilerin başına isabet etmesinden hareketle “kabak başında patlamak” deyiminin ortaya çıktığını biliyoruz.

Bâkî'nin aşağıdaki beyitinde de mecliste çıkan bir kavgaya işaret edilmiştir:

Çeşmümden akan hûn ile sâgar tola yazdı

Meclisde geçen gice yine kan ola yazdı (529/1)

“Meclisde geçen gece az kalsın kavga çıkıyordu. Gözlerimden akan kanlı yaşlar ile kadehler doluyordu.”

Hây u hûy-ı hânkâh u na're-i mestânenen
Hep visâliûñ küncidür maksûd gavgâ bundadur (157/6)

“Sarhoşların nârâları ile tekkelerdeki zikir ve duâ sesleri sana kavuşulacak bir köşe içindir; bütün gürültü, çekişme bu sebeptendir.”

Bâkî’de kendinden geçercesine sarhoş olmak önemlidir. Çünkü bu sayede bu dünyanın gamından, kederinden, alçaklığından uzak durulur.

Gam-ı devrân-ı dünü çekme yürü
Bâkıyâ ol hemîşe mest ü harâb (19/6)

“Yürü, bu alçak dünyanın gamını çekme! Ey Bâkî, her zaman kendinden geçercesine sarhoş ol!”

Ey sâkinân-ı meykede tutmañ göñülde gam
Bezm-i safâda câm-ı mey-i ergavân tutuñ (281/2)

“Ey meyhanenin bir köşesinde oturup bekleyenler gönlünüzde gam tutmayın. Eğlence meclisinde içinde kırmızı renkli erguvan çiçeğinden yapılmış içkiyi tutun.”

Sarhoşluk halinin insanı çok mutlu ettiği, insanı bütün dertlerinden uzaklaştırdığı da belirtilmektedir:

Ele câm-ı musaffâ al derûnuñ pür-safâolsun
Harîm-i bezmüñe tâb-ı mey-i rûşen ziyâ olsun (350/1)

“Eline değerli mücevherlerle süslenmiş kadehi al da için mutlulukla dolsun. Eğlence meclisinin harem dairesine aydınlık içkisinin parıltısı ışıklar doldursun.”

Sarhoş olan kimse sarhoşluğun verdiği ruh hali ile dertlerinden kurtulur, dünya sıkıntısından uzaklaşır.

5.2.4. Şarap

Türkçemizdeki karşılığı “süçi veya süvü” olan şarap, Arapçada içilebilir nesne anlamında olup, üzüm veya diğer meyve sularının belli usullerle mayalandırılmasından elde edilen alkollü içkiye denilir.

Şarabın kırmızı renkli olması, insana keyif vermesi özellikleri etrafında yapılan çok çeşitli benzetme ve edebi sanatlarla divan şiirinde ele alınmıştır. Mecazen, sevgi, güzelin dudağı, âşığın göz yaşı, kan, yakut, lâ'l, ilaç, Kevser, bilgi, marifet yerine kullanılmıştır. Keyif ve rahatlık vermesi, sarhoş edip insanlara dertlerini unutturması, aklını kullanma, düşünme yeteneğini gideren etkisi, dinimizce haram olması ve bu sebeple gizli içilmesi, üzümden yapılması, mahzende saklanması gibi hususiyetleri ile çeşitli tasavvurlara konu edilmiştir.⁵⁶

Şarabın icadı ile ilgili olarak Türk edebiyatında tekrarlanan iki türlü efsane mevcuttur. Bunlardan biri şarabın İran'ın efsane kahramanı Cemşîd tarafından icat edildiği, diğeri ise şeytan tarafından bulunduğu.⁵⁷

Şarabın içilmesinin yasak olduğu belirtilmektedir:

Bâkî gözünden eyle hazer sorma leblerin

Zinhâr gâful olma şarâbuñ yasağı var (53/6)

“Bâkî o sevgilin gözünden çekin de dudaklarını sorma, aman kendine gel, şarap içme yasağı var.”

Şarâb-ı nâbdan humlar tehî hum-hâneler tenhâ

‘Aceb hâlîlîgin buldı riyâ ehli bu meydânuñ (279/6)

“Şimdi artık küpler saf şaraptan boşaldı, meyhaneler tenhalaştı. Besbelli ki ikiyüzlüler bu meydanı boş buldular.”

⁵⁶ Nahid Aybet, (1989), **Fuzuli Divanı'nda Maddi Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, ss.158–159.

⁵⁷ Hasan Özdemir, (1993), “Şarabın İcadı ve Dört Vasfı”, **Türkoloji Dergisi**, C. 11, S.1, ss.135–136.

Padişahın içki yasağını koydurtmasının bu ikiyüzlü kimseler nedeniyle olduğunu ileri sürmektedir.

Dilâ câm-ı şarâb-ı ‘aşk-ı yâri şöyle nûş it kim

Felekler güm güm ötsün başuña hum-hâneler dönsün (391/2)

“Ey gönül! Sevgilinin aşk şarabının kadehini öylesine iç ki, gök kubbeleri güm güm ötsün; başında meyhaneler dönsün.”

Felekler iç içe gök kubbeleridir. Çok içenin başı döner, gök kubbesi, meyhane ve her şey döner. Başı zonklayarak ağrır. Kubbeli binalarda ses güm güm öter, yankılar yapar. Beyitte meyhane anlamında humhâne denmesi, hem küpün yuvarlaklığını anlatmak, hem de küpler dolusu şarap içildiğini belirtmek içindir. Eski meyhanelerde müşterilerin oturduğu yerde şarap küpleri de bulunurdu. Bu yüzden meyhane humhâne denmiştir. Öte yandan "hum" sesi, beyitte güm güm sesi ile benzer bir ahenk oluşturmaktadır. Aslında beyitte ilk bakışta sanıldığı gibi, bir meyhane, çok içilen şaraplar, başı dönen ve ağrıdan zonklayan sarhoşlar yoktur. Bâkî'nin sözünü ettiği şarap aşk şarabıdır. Aşkın şaraba teşbihinin nedeni onun da âşığı sarhoş etmesidir. Bu aşk şarabını içecek ve kendisinden geçecek olan da insan değil, soyut bir kavram olan gönüldür.

Şarabın ilaç olarak tavsiye edildiği de görülür:

İnkâr itme sûfi şarâbuñ menâfi'in

Ûstâd-ı hikmet öyle buyurmuş kitâbda (469/3)

“Ey sofî şarabın faydalarının da olduğunu inkâr etme, hekimliğin üstadı kitapta öyle buyurmuş, şarabı bazı hallerde ilaç olarak tavsiye etmiş.”

Dudak tazelik, saflık, kırmızılık, sarhoş edicilik bakımlarından şaraba benzer:

Ruhuñ berg-i gül-i sîr-âba beñzer

Leb-i la ‘lüñ şarâb-ı nâba beñzer (116/1)

“Yanağın taze gül yaprağına benzer. Yakut gibi kırmızı dudağın da saf şaraba benzer.”

Aşk bezmindeki içki şaraptır. Âşık, şaraba kandıkça kendinden geçer, takati kalmaz:

*‘Adem diyârına çokdan giderdüm ey Bâkî
Şarâb-ı ‘aşk ile reftâra iktidârum yok (245/5)*

“Ey Bâkî! Yokluk diyarına çoktan giderdim fakat aşk şarabıyla yürümeye gücüm yok.”

Şarabın yaşlıları gençleştirdiği dile getirilir:

*Bakîye sâkıyâ ferâh vir ki fenâ bula terah
Şol meyi sun ki bir kadeh pîr içe nev-cevân ola (404/5)*

“Saki, Bâkî’ye sunacağın şarapla ferah ver, neşelendir. Tasa, keder ortadan kalksın. Yaşlının bir kadeh içip de gençleştiği şaraptan olsun.”

5.3. MEYHÂNE TABİRLERİ

Meclislerin en önemlilerinden olan ve eğlence hayatının vazgeçilmezi olan meyhanelerle ilgili olarak kullanılan tabirler de beyitlerde yerini almıştır.

5.3.1. Cür’a Dökmek/ Saçmak

Cür’a, klasik şiirde sıkça geçen bir kelimedir. Kadehin dibinde kalan içki damlasıdır. Eski inanışlara göre bu içilmez, toprağa dökülürdü. Kadehin son yudumu tortulu olduğu için içilmez, toprağa dökülür. Bu hareketin şarabı bulan Cem’in ruhu için yapıldığı söylenir. “Son yudum toprağın hakkı” da denir. Kadehin son yudumunu tortulu kısmını da dökmeyip içenlere “dürd-i âşâm” denir.

Cür'a saçdıkları yir kân-ı Bedahşâna deger
La'l ü yâkûti n'ider meykede kallâşları (483/6)

“Bir yudumluk suyu saçtıkları yer Bedahşan ülkesinin kaynağına değerdir. Lâl ve yakutu ne etsin meyhanenin kallesleri.”

Sarhoş/kalleş için mücevheratın bir değeri yoktur onun için varsa yoksa meydir. Bedehşan Hindistan ile Horasan arasında Afganistan'da bir şehir adıdır. Madenleriyle, özellikle lâl taşı ile meşhurdur. Bir rivayete göre lâl taşı orada çıkmaz oraya getirilip işlenmiştir.

İçelim la'l-i müzâbı saçalum cür'aları
Hâk-i gülzârı bu gün kân-ı Bedahşân ideliüm (323/3)

“Erimiş lâl taşına benzeyen şarabı içelim ve tortuları yere saçalım. Gül bahçesinin toprağını bugün Bedehşan madeni yapalım.”

Sürâhî hem-nişînüñ hem-demüñ câm
Niçün ben cür'a gibi atılam dûr (132/2)

“İçi saf şarapla dolu sürahi dostun, kadeh de meclis arkadaşındır. Peki, neden ben kadehin dibinde kalan tortu gibi uzağa atılayım?”

Bir bezme mîr-i meclis olupdur gönül k'aña
Bahr-i muhît cür'a vü gerdûn piyâledür (84/6)

“Gönül öyle bir içki toplantısına meclis başkanı olmuştur ki, ona okyanus bir yudum içki, felek de kadehtir.”

Felek, şekil itibariyle tersine çevrilmiş kadeh; okyanus da, bu kadehte bulunan bir yudumluk içkiye benzetilmiştir. Mecliste, kadehin dibindeki son yudumun içilmeyerek yere dökülmesi âdettenmiş. Okyanus da, felek kadehinden dökülmüş bir damla olarak düşünülüyor.

Cür'a'nın, Hz. İsa gibi ölüleri dirilttiği belirtilir:

Mürde-i derd ü gama cânlar bağışlar cür'ası

Sâkıyâ bi'llâh mey-i hamrâ dem-i 'İsâ midur (120/3)

“Dert ve gamdan ölmüşlere kadehin son damlası canlar bağışlar. Ey sâki! Allah için söyle kırmızı şarap Hz. İsa'nın nefesi midir?”

Câm-ı 'aşkuñ cür'asın kılsañ bu bezm ehline feyz

Sulha müncer olsa bu bîhûde gavgâ kâşkî (496/6)

“Aşk şarabı ile dolu kadehin tortusuyla meclisdekileri sulasan da bu gereksiz kavga barışla son bulsa.”

5.3.2. Ayak Seyri

Ayak seyrine çıkmak, meyhanede içki içerek vakit geçirip eğlenmek olarak düşünülebilir. “Ayak” Türkçe bir kelime olup, bilinen manası dışında kadeh manasına da gelmektedir. “Seyran” ise bilindiği gibi, “seyretme, gezip dolaşma” demeye gelir. Bu manalardan hareketle hem “Galata'da gezip dolaşma” hem de “Galata'da kadeh dolaştırma” diye anlayabiliriz.⁵⁸ Divan şairleri tarafından Galata'da yaygın hale gelen içkili eğlence yerlerine ya da gezintilere bu isim verilir.

Salındı 'idgehde serv-kadler mest-i nâz olmuş

İderdik biz de ayak seyrin olsa dest-i yâr elde (412/2)

“Bayram yerinde sallanan servi boylu güzeller naz sarhoşu olmuş, biz de yârin eli elimizde olsa ayak seyrine giderdik.”

⁵⁸ Çavuşoğlu, a.g.e., s.47.

5.3.3. Ayağı Sürmek

Kadehi sür anlamında kullanılan bir tabirdir.

Bezm-i gamında cân u dil yandı yakıldı sâkıyâ

Depret elüñ sür ayagı meclisde yârân teşnedür (69/4)

“Ey sâki! Sevgilinin gam meclisinde can ve gönül yanıp yakıldı. Elini kımıldat, ayağını sür! Çünkü mecliste dostlar susamıştır.”

5.3.4. Kadeh Dua’sına Başlamak

İçki içmeye başlamak anlamına gelmektedir. Şiirlerde karşımıza çıkan bu ifade ile neyin kast olunduğu tam belli değildir. Ahmet Talât Onay, içkinin boğazı dar şişeden kadehe dökülürken duyulan sesin ayyaşlarca duaya benzetildiğini; harabat âlemlerinde kadehler doldurulurken rindânın aldıkları ihtimâm ve hazzın adeta duayı dinlemek ve duaya iştirak etmek manzarası arz ettiğini söyler.⁵⁹

Câm-ı mey böyle şikest olacağı bellü idi

Halk çokdan okunuşlardı du’âsın kadehüñ (270/3)

“İçki kadehinin kırık olacağı belliydi, halk çoktan onun duasını okumuştı.”

5.4. MECLİSLER

Meclis Arapça bir kelime olan “cülûs” kelimesinden gelmekte olup, “oturulacak, toplanılacak yer” demektir.

Bahar mevsimi geldiği zaman, yeşillik alanlarda, kırlarda, güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak, günümüzde de rağbet edilen bir eğlence şeklidir. Osmanlı’da eğlence, savaş dönemlerinden sonra insanları hayata bağlayan bir unsur olarak görülmüş ve zaman içerisinde bir gelenek, bir ritüel halini almıştır.

⁵⁹ Onay, a.g.e., ss.292–293.

Meclislerde herkes yere bir daire oluşturacak şekilde yan yana otururdu. Sâkî elindeki ratl-ı gıran (büyük kadehi) ile ortada döner ve herkese aynı içki kasesinden şarap ikrâm ederdi. Bazen ortada dönen yalnızca peymâne olur ve herkes gam ve kederinden kurtulur, coşar eğlenirdi.⁶⁰

Divân şairleri için meclis, sâkîsi, sevgilisi, içkisi, mezesi, mutribi (çalgıcı), gazelhân (gazeller okuyan) ile birlikte en rağbet ettikleri durumlardan biridir. Şairler için bir eğlence ve içki şehridir.

Meclis-i mey ki bedenlerle hisâr olmuştur

Şehr-i 'işretdür anuñ âfet-i devrânı kadeh (32/3)

“Kale bedenleri gibi, insan bedenleriyle çepçevre bir hisar halindeki içki toplantısı, bir içki ve eğlence şehridir.”

Diğer meclislerde de içki, meyhanelerde olduğu gibi eğlencenin bir parçası durumundadır. Sâkî sürekli mecliste içki dağıtır. Bu içki meclisinde kendinden geçenler olabilir.

Gel ey sâkî bulunmaz böyle 'âlî dil-güşâ meclis

Getür câm-ı musâffâyı kim olsun pür-safâ meclis (208/1)

“Ey sakî, gel! Böyle yüce, gönül açıcı bir meclis bulunmaz. Saf, halis şarabı getir ki, meclis safalı, neşeli olsun.”

Meclislerde divânlardan gazeller de okunur:

Bâkıyâ söyle lebi yâdına rengîn gazeli

Demidür nûş-ı meyüñ mevsimidür eş'âruñ (276/7)

“Ey Bâkî! Şarap içmenin ve şiir söylemenin zamanıdır; onun dudağını hatırlayarak güzel bir gazel söyle.”

⁶⁰ İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, s.81.

Bazıları meclislerin hararetli ortamı ile yakalarını yırtarlar:

*Koyup nâmûs ile ‘ârı düşüp kûy-ı harâbâta
Yürür çâk-i girîbân olup erbâb-ı melâmetler (166/3)*

“Rezilliğin ve rüsvalığın uluları namus ile ârı bir kenara bırakarak viranelerin köyüne yakası yırtık bir vaziyette yürümektedirler.”

Meclisin en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından birisi de müziktir. Müzikle beraber, şarkılar söylenir, şiirler okunur. Eğlence amacı olan bu meclislerde aşk derdine tutulmuş olanlarda def ve neyin sesiyle kendilerinden geçmektedir.

*Kadeh kan ağlayup def sîne döger ney figân eyler
Meğer derd ü gam-ı ‘aşka olupdur mübtelâ meclis (208/4)*

“Kadeh kızıl şarap rengiyle kan ağlamakta, def o şevk ile sinesini dövmekte, ney ise içli içli yanık yanık inlemekte. Meğer meclis kişileri ve donanımlarıyla baştanbaşa aşk derdi ve aşk acısına tutulmuş.”

*Evtâr-ı çeng-i bezm-i safâdur sanur gören
Künc-i belâda gözden akan iki rûdumuz (193/2)*

“Bela köşesinde gözlerimizden akan iki gözyaşı ırmağını görenler, (onları) eğlence meclisinde çalınan çengin telleri sanır.”

Âşık için mecliste en önemli olan durum sevgilinin o mecliste yer almasıdır. Âşık eğer mecliste sevgili yoksa o meclise gelmeyeceğini ve o meclisi istemediğini söyler:

*Şarâb Âb-ı hayât u câm-ı zerrîn âfütâb olsa
Cinân içre gerekmez baña cânân olmasa meclis (208/3)*

“Şarap hayat suyu ve altınlı kadeh de güneş olsa, sevgili yoksa, meclis cennette bile kurulmuş olsun, istemem.”

Temizlik yeri olan hamamlar bunun ötesinde, insanların bir araya geldiği, özellikle âşığın sevgiliyi gördüğü mekân olarak karşımıza çıkar. Hamamlar beyitlerde, insanların temizlenirken eğlendikleri meclisler olarak değerlendirilir.

*Sahn-ı hammâmda dün gördüm o nâzîk bedeni
Sînede mûdan eser yok dahu pehlû da güzel (313/4)*

“Hamamın avlusunda dün nazik bedenini gördüm. Göğsünde sudan eser bile yoktu ve vücudunun her iki yanı da aynı güzellikteydi.”

5.4.1. Meclislerin Unsurları

5.4.1.1. Mükeyyifler

İçki meclislerinde eğlenen insanların, o keyif verici ortamda kendilerine daha da keyif verecek çeşitli mükeyyiflere yönelmesi söz konusudur. Osmanlı toplumunda aşîkâr olarak böyle bir durumun ağır cezaları söz konusu olduğundan gizli bir şekilde yapılan bu durumlar beyitlerde de yerini almıştır. Mükeyyif kelime anlamı olarak, keyif verici, neşelendirici; sarhoşluk veren (şey)⁶¹ anlamına gelmektedir. Bu mükeyyifler içerisinde yer alan afyon, kullanımı yaygın olduğu için, şairler tarafından özellikle Bâkî'nin çeşitli gazellerinde dile getirilmiş ve çeşitli benzetmelere konu olmuştur.

Afyon, haşhaş kozalağının sütünden ibaret olup keyif verici maddeler arasında sayılır. Afyon kullananlar kısa zamanda tiryakisi olurlarmış. Şarabı terk edenlerin afyona başladıkları vakidir. Afyon müptelaları önceleri mercimek büyüklüğünde, sonraları da fındık büyüklüğünde afyon yutarlarmış. Özellikle Ramazan ayında afyon tiryakileri küçük haplar şeklinde hazırladıkları afyonları birer, ikişer, üçer kat kâğıda sarıp yutarlarmış.⁶² Ahmet Talat Onay bu kâğıtlara “kefen”, yapılan işleme de “kefenleme”⁶³ denildiğini belirtmektedir. Afyon kullanan kişiler, afyonun etkisiyle uyuştukları için içki içen kişilerin tersine daha uysal ve sakin olurlardı. Uyku ve

⁶¹ Devellioğlu, a.g.e., s. 717.

⁶² Pala a.g.e., ss.18–19.

⁶³ Onay, a.g.e., ss. 82–83.

uyuşukluk verdiği için de, en ufak bir hareketlilikten ürkerlerdi. Afyonun macun şeklini kullanan tiryakiler de mevcuttu.

Divân şairleri keyif ve sarhoşluk verici maddeleri şiirlerinde çok anmışlardır. Bundaki asıl istinad noktası, âşığın sevgilisine tiryaki oluşudur. Âşık, sevgilisi uğruna yuttuğu zehirlere -ki bundan kasıt şairin çektiği acılardır- alışkanlık kesbetmesidir.⁶⁴

Dilâ nûş it ciger kanın mey-i gül-gûn ise gitdi

Yürü zehr-i belâya kâni' ol afyôn ise gitdi (544/1)

“Ey gönül, ciğerinin kaynağını zevk ettirecek kırmızı şarap gitti. Yürü bela zehrine kanaat edeceğimiz afyon da gitti.”

Kânûni Sultan Süleyman döneminde şarabın yasaklandığından bahsetmiştik. Şarabın yasaklanmasıyla birlikte insanlar esrar, afyon kullanımına yönelmişlerdir. Bâkî’de bu durumu beyitlerinde dile getirmektedir:

Keyfiyyet-i esrâra döşendi zurafâ hep

Yârân ayagın almada hayrân mey-i nâbuñ (269/2)

“Zarifler, sırlı şeylerin (keyif verici maddelerin) etrafında toplanmıştır, dostlar senin ayağın altında duran saf şaraba hayrandırlar.”

İhtirâz itmedüñüz aldılar elden câmu

Vâkıf itmeñ sakınuñ kimseyi esrâra meded (40/4)

“Dostlarım, kadehi sakınıp korumadınız da işte en sonunda onu elden aldılar. Aman bari sırları kimseye haber etmeyin.”

Zinhâr sakın mey yirine kanuñ içerler

Keyfiyyetüñ ol gözleri mestâne tuyurma (405/2)

⁶⁴ Pala, a.g.e., s.19.

“Aman, sakın! Keyfiyetten (keyif verici maddelerden) oluşan gözlerini sarhoşça (millete) duyurma. Yoksa şarap yerine yasalara uymadığın için ceza yersin.”

Bâkıyâ hânkah-ı ‘âlem-i hayretde hemân

Her gelen kimse bu esrâr ile hayrân ancak (238/5)

“Ey Bâkî! Hayret dünyasının tekkesinde hemen her gelen kimse, bu sırlarla şaşkına dönmüştür.”

İnsanoğlu dünyanın değişik durumları, kararsızlığı karşısında şaşırıp kalmıştır. Dünya sırlarla doludur; yarının ne olacağı, nasıl bir durumla karşılaşılacağı belli değildir. Bu sebeple insanın bu sırları çözmesi pek mümkün değildir. Esrâr, sırlar anlamına geldiği gibi, sarhoş edici maddelerinde adıdır. Bu maddeler kullanıldığında şaşkınlık hali ortaya çıkar. Zira esrârdan sarhoş olan hayrandır. Hayret ve hayrân kelimeleri ile tenasüplü olarak kullanılmıştır.

5.5. MÛSİKÎ

Âvâzeyi bu ‘âleme Dâvûd gibi sal

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (218/3)

“Sesini bu dünyaya Davud peygamber gibi sal, çünkü bu gökkubbenin altında kalıcı olan bir hoş yankı imiş.”

diyen Bâkî gibi büyük bir şair, şiirlerinde bu hoş sedayı yakalayabilmiş nadide edebi şahsiyetlerdendir. Divan şiirindeki müzikal yapı ise başlangıcından bu yana edebiyatımız içinde yer almıştır.

5.5.1. Mûsikî Grupları

5.5.1.1. Mehter

Birçok doğu memleketinde görülen davul, zurna, nakkare, zil ve kösten oluşmuş askerî bando takımına mehter adı verilir. Mehter iktidarı ve saltanatı

simgelerdi. Mehterin hükümdarı simgelemesi; sancakların çekilmesi, davulların vurulması ve boruların çalınmasıyla olurdu.⁶⁵

Nevbet vurmak, mehteri belirli yerlerde belirli vakitlerde çalmak anlamındadır. Mehter takımı, Osmanlının ilk zamanlarında, her gün, padişahın bulunduğu yerde yani padişah seferde ise çadırının önünde, değilse saraydaki muayyen yerinde ikinci zamanı çalınır ve bundan sonra dua olunup nevbet merasimi biterdi.⁶⁶

Bâkî ise, mehteri bülbül ile kullanmış ve onun bahar mevsimindeki coşkusunu mehtere benzetmiştir.

Gamuñdan nevbet-i âh u figân u zâra kudret yok

Çemende bülbül-i şûrîde şimdi başka mehterdür (149/2)

“Kederden feryat ve figan nevbetine, üzüntüden ağlamaya şimdi güç yok (gerek yok), çimende aşık ve çılgın bülbül şimdi başka mehterdir.”

N’ola gül şevkine çalup çağurursa bülbül

Mutribâ ol dahi başa başına mehterdür (175/4)

“Ey mutrib! Bülbül gül şevki ile çalsa çağırsa ne olur, o (bülbül) dahi başlı başına bir mehterdir.”

Bülbülün bahar mevsimi geldiği zaman bir başka coşkulu halleri vardır. Şair, onun bu coşkulu hallerini mehter takımına benzetmektedir.

5.5.1.2. Semâ

Tarikatlerden bazıları kendi zikirlerini, ayinlerini yaparken mûsikinin ritminden faydalanırlardı. İşte bu mûsiki eşliğinde yapılan bir tür dinî dansa “semâ” denmektedir. Semânın her bir dönüşüne “çarh” adı verilir.

⁶⁵ Ömer Özkan, (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss.33-34.

⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s.273.

*‘Aşkuñla Zühre çarhda gerdûn semâ’da
Hûrşîd ü mâh şevk ile sûz u güdâzda (446/3)*

“Aşkınla Zühre yıldızı dönmekte, dönenlerde, felekte semâ yapmaktalar; güneş ve ay da şevkle yanıp mahvolmaktadır.”

*Semâ’a girse n’ola câm-ı meyden zâhid-i hüşyâr
Ki raks-ı zerreye hurşîd-i ‘âlem-tâb olur bâ’is (29/2)*

“Aklı başında olan zâhid, şarap kadehinden semâyaya girse, semâ yapsa ne olur ki, zerreler raks eder, âlemi aydınlatan güneş olmaya sebep olur.”

5.5.2. Mûsikî Aletleri

İçki meclislerinin en önemli eğlence kaynağı olan mûsikî aletleri şiirlerde çeşitli tasavvurlar içerisinde dile getirilmiştir. Şairler en çok saz, ney ve çeng kelimelerini şiirlerinde zikretmişler ve diğer bazı mûsikî aletlerini de belirgin yönlerini kullanarak işlemişlerdir. Bâkî’nin gazellerine baktığımızda da, bahsi geçen mûsiki aletlerinin birçoğunun bugün Türk müziğinde kullanılan mûsiki aletleriyle aynı olduğunu görürüz.

5.5.2.1. Çeng

Çeng, dik tutularak çalınan eğri bir sazın adıdır, ayrıca, pençe anlamına da gelir. Kanuna benzer, sapı eğri olur. Türkçe’de bu çalgıya ıklık denilirdi⁶⁷.Çeng, eski danslarda en çok başvuru alan çalgıydı. Uddan sonra en sevilen saz olarak bilinir. Divan şiirinde beli bükülmüş ve devamlı gözyaşları döken âşıkın durumunu gösterir.

⁶⁷ Pakalın, a.g.e., C.I, ss. 347-348.

Âşığın iki büklüm olmuş boyu çenge benzetilmiştir:

Evtâr-ı çeng-i bezm-i safâdur sanur gören

Künc-i belâda gözden akan iki rûdumuz (193/2)

“Bela köşesinde gözlerimizden akan iki gözyaşı ırmağını görenler, (onları) eğlence meclisinde çalınan çengin telleri sanır.”

Gözyaşı ile çeng teli arasında benzetme yapılmıştır. Rûd kelimesinin ikinci anlamı olan saz teli ile evtâr, çeng, bezm, safâ kelimeleri arasında ilişki kurularak iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır.

Dil derd-i ‘aşk-ı yâr ile bezm-i belâdadur

Kad çeng ü nâle nây u ciğer hûnı bâdedür (87/1)

“Gönül, sevgilinin aşkının derdi ile gam meclisindedir; boy çeng, inilti ney ve ciğer kanı da şaraptır.”

Âşığın boyu, iki büklüm olması bakımından çenge; iniltileri, neyin çıkardığı hüzünlü sese; gözlerinden dökülen ciğer kanı da, şaraba benzetilmiştir.

Kaddümi çeng eşkümi rûd eyledüñ

Cismüm âteş cânımı ‘ûd eyledüñ (263/1)

“Boyumu çeng gibi eğdin, gözyaşlarımı ırmaklar gibi akıttın (ya da çeng sazına teller yaptın). Vücudumu ateşlere koydun, canımı ödağacı gibi yaktın.”

Âşığın iki büklüm olmuş boyu çeng sazına, akan gözyaşları da bu sazın tellerine benzetilmiştir. Âşıkların üzüntüsünden bellerinin bükülüp iki büklüm olmaları çenge benzetilir. Sicim gibi durmadan döktükleri gözyaşları da bu sazın tellerdir. Rûd kelimesi, ırmak ve saz teli anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır. Vücut ateş, can da bu ateşte yakılıp tütsüsü yapılan ödağacına benzetilmiştir.

*Pîrlıkde bu dü-tâ kaddümi çeng eylemege
Neydügin bilmeyüp ol tâze cevânum özenür (75/4)*

“Yaşlılıkta bu iki büklüm olmuş boyumu çeng gibi yaptın; ne yaptığını bilmez gençliğim özenir.”

*Göñlin egler nâle-i zencîr ile mecnûn-ı ‘aşk
Nagme-i ‘ûd u sadâ-yı çeng ü nâyı n’eylesün (370/3)*

“Aşk ile deli olan kimse gönlünü zincir sesiyle eğler, ud nağmesini, çeng ve ney sesini ne yapsın.”

*Semâ’-ı çeng ü nây u devr-i sâgar devleti döndi
Safâsın süre gör ey sûfî-i sâlûs devrânun (279/5)*

“Ey riyakâr sofu! Çeng ve neyin çalınıp dinlenmesinin kadehin elden ele dolaştırılarak içilmesinin mutluluğu tersine döndü. Bu, artık senin istediğin devirdir; mutluluk içinde yaşamaya bak.”

Çeng eğlence meclislerinde arkadaş olur:

*Çeng çün nâleme dem-sâz oldu
Sâzlar içre ser-efrâz oldu (493/1)*

“Çeng, iniltilerime arkadaşlık etmesi dolayısıyla sazlar içerisinden sıyrılıp seçkin bir yere ulaştı.”

*Ehl-i ‘aşkuñ nâlesin ney kâmetin çeng eyledüñ
Pâdişehsin itdügüñ şimden girü kânûn olur (142/5)*

“Aşk ehli inlesin ney gibi olan boyumuzu çeng yaptın; sen padişahsın yaptıkların artık kanun olur.”

*Hâl-i zâr-ı Bâkî-i bî-dilden isterseñ nişân
Kâmet-i çeng-i dü-tâya rûy-ı zerd-i nâya bak (239/5)*

“Âşık Bâkî'nin perişan halinden bir işaret görmek istersen, iki büklüm olmuş çengin boyuna, neyin sararmış yüzüne bak.”⁶⁸

Eğlence meclislerinde çengin önemli yeri vardır:

*Esbâb-ı tarab seyl-i mey-i nâb ile gitti
Âvâzı bogıldı giderek çeng ü rebâbuñ (269/3)*

“Neşeme sebep olan şey halis şarabımın sel olmasıyla gitti; çeng ve rebabında sesi çıkmaz oldu.”

*Bezm-i belâda nâle vü âhuñla Bâkıyâ
Müstagnîyüz terâne-i çeng ü rebâbdan (365/5)*

“Ey Bâkî! Bela meclisinde inlemelerin ve âhların var. Çengin ve rebabın nağmelerinden de çekiniriz.”

Divân şiirinde âşık, belaların en kötüsüne kendisinin uğradığını söyler. Sevgilisinin güzelliği ile ilgili her şey onun için bir belâdır.⁶⁹ Bu beyitte de Bâkî, bela meclisinde, çeng ve rebabın ahlarnı daha da arttıracığını söylüyor.

*Ko cengi çeng-i 'aşkuñ n'eydügin bilmezsin ey vâ'iz
Ne ra'nâ söyler ol çeng ile musîkârı tuymazsın (396/4)*

“Bırak bu kavgayı ey vaiz! Ne aşk çenginin ne olduğundan haberin var ne de o çeng ile mûsîkârın çıkardığı güzel sesleri duyuyorsun.”

Mûsîkâr üflemeli bir çalgı aletidir. Şair aşkı güzel sesler çıkartan musiki aletlerine benzetiyor.

⁶⁸ Kanar, a.g.e., s.605.

⁶⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s.64.

5.5.2.2. Rebâb

Gövdesi Hindistan cevizi kabuğundan yapılmış, çok telli bir çeşit kemençedir. Kemençe ve kemanın atalarından kabul edilen rebâb Türkçede zaman zaman saz veya çalgı anlamında genel bir ifade içerisinde kullanılmıştır. Rebâb, kemençe gibi dize dayanarak yayla çalınan çok eski bir çalgıdır.⁷⁰ Genellikle eğlence meclislerinde çeng ile birlikte söylenir.

Bezm-i belâda nâle vü âhuñla

Bâkıyâ Müstagnîyüz terâne-i çeng ü rebâbdan (365/5)

“Ey Bâkî! Bela meclisinde inlemelerin ve ahlarn var. Çengin ve rebabın nağmelerinden de çekiniriz.”

Kemânçe şekline girdüm elinde mutrib-i ‘aşkuñ

Keş-â-keşden halâs olmaz dahı sînem rebâbâsâ (2/4)

“Aşkın mutribinin elinde kemençe şekline girdim; rebab gibi olan gönlüm münakaşadan kurtulamaz.”

Hoş gelür aña rebâb âvâzesi gavgâsı yok

Pâdişâh-ı ‘aşk olanlar kûs-ı hâkân istemez (206/4)

“Aşkın padişahı olanlara kôs istemez; kavga, gürültüsü olmayan rebabın sesi ona hoş gelir.”

Eğlence meclislerinde çengin yanında rebab da bulunur:

Esbâb-ı tarab seyl-i mey-i nâb ile gitdi

Âvâzı bogıldı giderek çeng ü rebâbuñ (269/3)

“Neşeme sebep olan şey halis şarabımın sel olmasıyla gitti; çeng ve rebabında sesi çıkmaz oldu.”

⁷⁰ Yılmaz Öztuna, (2000), *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara, s.381.

5.5.2.3. Ney

Şiir metinlerinde nây biçiminde geçen ney, şairler tarafından en çok gönderme yapılan mûsikî aletidir. Divân şairleri neyin yapılışı sırasındaki işlemlerden çıkardığı sese ve onun tasavvufî algılanışına kadar birçok yönünü değişik tasavvurlarla, benzetmelerle dile getirmişlerdir. Ney tasavvufî bir sembol olarak insana karşılık gelmekte ve bu nedenle birçok yönü insanla özdeşleştirilmektedir.

Ney çalana neyzen veya nâyî denir. Özellikle Mevlevîler arasında çok itibar gören sazdır.⁷¹ Bir kamışlıktan yapılır ve yapılış aşamasında, kamıştan koparıldıktan sonra kızgın demirlerle üzerinde delikler açılır, ancak şairlere göre aslında bu gönlü delinen, feryâd ü figân eden ney değil âşığın kendisidir.

Sâz-ı âhum baña bes bülbül gerekmez hem-nefes

Nây-i nâlem var iken bir dahı hem-dem gelmesün (355/2)

“Âh edişimin saızı bana yeter. Birlikte feryat etmek için bülbül gerekmez. İniltimin neyi varken bir başka ortak istemem.”

Hâl-i zâr-ı Bâkî-i bî-dilden isterseñ nişân

Kâmet-i çeng-i dü-tâya rûy-ı zerd-i nâya bak (239/5)

“Eğer gönlü kırık, hüznü Bâkî'nin inleyen halinden bir nişan istiyorsan ister iki büklüm olmuş çeng gibi olan boyuna ister ney gibi sararmış olan yüzüne bak.”

Hîç bilür mi mey yirine dem-be-dem kan yuttugum

İşidür mi ney yirine âh u efgânum benüm (345/3)

“(O sevgilinin) Şarap içmek yerine kan yuttuğumdan, ney dinlemek yerine âh edip inlediğimden hiç haberi var mı?”

Pür-hevâdur ney gibi ‘aşkuñla tab’-ı pür-heves

Derd-i dilden bâ-haber ‘âlemde yok bir hem-nefes (211/1)

⁷¹ Pala, a.g.e., s.371.

“Heveslerle dolu olan gönül ney gibi yanık nağmeler çıkarmaktadır. Fakat gönlün derdinden haberi olan bir kader arkadaşı yok.”

Kadeh kan agrayup def sîne döger ney figân eyler

Meger derd ü gam-ı ‘aşka olupdur mübtelâ meclis (208/4)

“Kadeh kızıl şarap rengiyle kan ağlamakta, def o şevk ile sinesini dövmekte, ney ise içli içli yanık yanık inlemekte. Meğer meclis kişileri ve donanımlarıyla baştanbaşa aşk derdi ve aşk acısına tutulmuş.”

5.5.2.4. Ud

Laguta (lavta) veya şeştar denilen altı telli bildiğimiz çalgı aletidir. Kesilmiş ağaç parçası, hoş kokulu buhur ve buhur için yakılan ağaç parçalarına da derler.

Nagme-i nâleme dem-sâz geçinmezdi benim

Mutribâ ‘ûduñ eger uymasa iller sözine (463/3)

“İnleyişimin nağmesi arkadaş gibi geçinmezdi benimle, çalgıcı olan ud eğer başkasının sözüne uymasaydı.”

5.5.2.5. Tanbûr

Yay ve mızrapla çalınan uzun kollu, ağaç gövdeli bir sazdır. Bugün kullanılanlar sekiz tellidir. Farabi tarafından icad edildiği söylenir.

Bâki Divânı’nın iki yerinde tanbûr kelimesi yer almaktadır:

Bezm-i hecrüñde müjeñ nişteri mızrâbından

Reg-i cân nâle kılur niteki târ-ı tanbûr (125/2)

“Ayrılık meclisinde kirpiklerinin neşteri mızrabından şah damarı inilti çıkarır sanki tanbûrun telleridir.”

*Gice kan oldu meclisde bulundu bu diyü mutrıb
Bir iki tâziyâneyle bu gün söyletdi tanbûrı (484/4)*

“Çalgıcı meclis de bulundu diye yine meclis kanla doldu. Bir iki baş sağlığıyla bu gün tanbûru söyletti.”

*Leb-i la’lini emmek mey gibi kânûn idi ammâ
Anı def eylediler şer’ ile kânûn ise gitdi (544/2)*

“Yakut kırmızılığındaki dudaklarını içki gibi emmek kanundu ama onu def ettiler şeraitle ve kanun gitti.”

5.5.2.6. Tef ve Dâire

Def, Türkçe’de tef de denilen zilli veya pullu bir çembere gerilmiş daire biçimindeki deriden ibâret, tempo tutmaya yarayan mûsîki aletidir.⁷² Ayrıca bazı deflerin etrafında zillerde bulunmaktadır. Mûsiki meclislerinde sâzendeler halka ya da yarım halka şeklinde yere oturarak sanatlarını o şekilde icra ederlerdi. Buna daire tutma denir.⁷³ Aynı zamanda “daire” zilli defin diğer adıdır.

*Kadeh kan ağlayup def sîne döger ney figân eyler
Meğer derd ü gam-ı ‘aşka olupdur mübtelâ meclis (208/4)*

“Kadeh kızıl şarap rengiyle kan ağlamakta, def o şevk ile sinesini dövmekte, ney ise içli içli yanık yanık inlemekte. Meğer meclis kişileri ve donanımlarıyla baştan başa aşk derdi ve aşk acısına tutulmuş.”

*Gûş eyle râzı perde-i sâz u terânedden
Her yana tut kulagını meclisde def gibi (522/2)*

⁷² Pala, a.g.e., s.102.

⁷³ Şentürk, Ahmet Atilla, (1994), *Ahmet Paşa’nın Güneş Kasidesi Üzeri ne Düşünceler*, Enderun, İstanbul, s.311.

“Sazdan ve makamlarından çıkan nağmeleri, sesleri mecliste def gibi kulağını tutarak dinle.”

5.5.2.7. Kemânçe

Kemençe, yayla - diz üzerinde - çalınan, kemana benzer bir çalgı.⁷⁴

*Kemânçe şekline girdüm elinde mutrib-i ‘aşkuñ
Keş-â-keşden halâs olmaz dahı sînem rebâbâsâ (2/4)*

“Aşk çalgıcısının elinde kemençe şekline girdim. Göğsüm rebab gibi bu münakaşadan kurtulamaz.”

5.5.2.8. Sâz

Mûsikî âletlerinin genel adıdır. Dirlik, düzen; savaş âlet ve edevatı; hile; benzer; fayda, menfaat manaları da vardır.

*Sâz-ı âhum baña bes bülbül gerekmez hem-nefes
Nây-i nâlem var iken bir dahı hem-dem gelmesün (355/2)*

“Âh edişimin sazı bana yeter. Birlikte feryat etmek için bülbül gerekmez. İniltimin neyi varken bir başka ortak istemem.”

5.5.2.9. Çâr-pâre

Divan şiirinde geçen çâr-pâre, dört parça sert tahtadan yapılan ve ismini de buradan alan, Türk müziğinde bir usûl vurma aletidir. İki parçası bir avucun, iki parçası

⁷⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s.505.

da diğ̈er avucun içine geçirilerek çalınır. Sekiz on santim boyunda, iki parçalı, abanoz ağacından yapılmıştır.⁷⁵

Şair bağrının yanmasını çâr-pâre ile ilişkilendirmiştir:

Olupdur çâr-pâre ney gibi âh itmeden bagrum

Meger kim bezm-i ‘aşkuñ sâkıyâ bu oldu kânûm (538/2)

“Ey sâki! Benim bağrım çâr-pâre ve ney gibi âh eder durur; demek ki aşk meclisinde kanun bu olmuş.”

5.5.2.10. Nevbet

Resmî yerlerde muayyen vakitlerde çalınan davul, dümbelek gibi şeyler⁷⁶ olarak belirtilen nevbet, savaş ilanı sırasında çalınır ve mehterin en temel unsuru olarak görülürdü.

İrişdi nev-be-nev nusret o mansûr oldu her nevbet

Muzaffer eyledi şâh-ı cihâmı fazl-ı Rabbâni (546/2)

“Her nevbet (çalınmasıyla), yeniden yeniye Allah’ın yardımını erişip ve yine Allah’ın yardımıyla üstün geldi. Allah’ın inayeti ile cihânın şâhı zafer kazandı.”

Husrevâne penc nevbet çaldı heft iklimde

Nüh kûbâbın yankulandurdu sipihrüñ mîr-i ‘aşk (236/3)

“Padişaha yakışır bir şekilde yedi iklimde beş nevbet çaldı. Aşk komutanının talihi gökyüzünü yankılandırırdı.”

⁷⁵ Öztuna, a.g.e., ss.64-65.

⁷⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 828.

5.5.2.11. Nakkare

Davuldan küçük olan nakkare, dümbeleğe benzeyen bir müzik aletidir. Nakkareler büyük kösler ve davulların dışında mehter mûsikîsinde hafif ritm enstrümanı olarak kullanılırlardı.⁷⁷

Nevbet-i iştiârumuz bâm-ı felekde çalınur
Gulgule saldı 'âleme velvele-i nekâremüz (202/3)

“Felek kubbesinde şöhret nevbetimiz çalınır. Davulumuzun sesi bütün âleme yayıldı.”

5.5.2.12. Mûsikâr

Birkaç neyin bir araya getilmesiyle oluşan⁷⁸ mizmar nevinden üflemeli bir çalgı aletidir. Saray müzikçilerinin mûsikâra “düdükçü” dedikleri⁷⁹ belirtilmektedir.

Bâkî zayıf vücudunu mûsikâra benzetmektedir:

Ten-i zârunda pehlâm üstühâmı sayılır bir bir
Beni seyr itmeyen ahbâb mûsikârı görsünler (55/4)

“Güçsüz, dermansız vücudumda bedenimin kemikleri bir bir sayılır. Beni bu halimle görmeyen dostlarım mûsikâra baksınlar, beni görmüş gibi olurlar.”

Baki, sevgilinin ayrılığında kaynaklanan hasta, dermansız, bir deri bir kemik kalmış zayıf vücudunu ve acıdan inlemesini mûsikâra teşbih etmiş. Zar kelimesi zayıf ve inleyen anlamlarında tevriyeli kullanılmış: Hem kemikleri sayılacak derecede zayıf olduğu için, hem de durmadan ağlayıp inlediği için bu kelime seçilmiş.

⁷⁷ Bahaeddin Ögel, (1987), *Türk Kültür Tarihine Giriş VIII*, Ankara, s.241.

⁷⁸ Pala, a.g.e., s.349.

⁷⁹ Metin And, (1959), *Kırk Gün Kırk Gece: Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları*, Taç Yayınları, İstanbul, s.184.

Mûsikâr diğerk çalgı aletleri ile birlikte de ifade edilir:

Ko cengi çeng-i ‘aşkuñ n’eydügin bilmezsın ey vâ’iz
Ne ra’nâ söyler ol çeng ile musîkârı tuymazsın (396/4)

“Bırak bu kavgayı ey vaiz! Ne aşk çenginin ne olduğundan haberin var ne de o çeng ile mûsikârın çıkardığı güzel sesleri duyuyorsun.”

5.5.2.13. Nefir

Nefir mehterde işaret, ilân ve hücum borusu olarak kullanılmıştır. Türkçesi boru olan nefir, boynuzdan yapılırdı ve savaşlarda ilân amaçlı kullnılırdı. Boru çalana “boruzen” adı verilmektedir.

Lerze virdi ‘âleme saldı zemîne zelzele
Gulgul-i kûs u nefîr-i sît-i ‘âlem-gîr-i ‘aşk (236/5)

“Aşkın tüm âleme yayılan gürültüsünün kôs ve nefirin sesleri dünyaya titreyiş verdi ve zemine zelzele saldı.”

ALTINCI BÖLÜM
SPOR, AVCILIK VE OYUNLAR

Türklerin en önemli özelliklerinden biri savaşçı olmalarıdır. Bu nedenle eski Türklerden gelen özelliklerle birlikte, eğlence faaliyetleri, hem hoşça vakit geçirme vesilesi hem de askeri becerilerin de ortaya koyulmasına fırsat olması açısından önemlidir. Düzenlenen eğlenceler, gündelik hayatın gerektirdiği yaşam tarzının yansıtıldığı çeşitli sportif faaliyetlerle süslenmekteydi. Açık mekânlarda spor ve avcılık yapılırken, kapalı yerlerde tavla, satranç vb. oyunlarla eğlenen halk, bu oyunları aynı zamanda kendini geliştirme vesilesi olarak görürdü.

Bâkî'nin gazellerinde de işlenen bu sportif faaliyetler değişim imajlarla şairin malzemesi olmuştur.

6.1. SPOR

Osmanlı devletinde özellikle savaş amaçlarına uygun olarak sporcu yetiştirmek üzere yüzlerce stadyum vardı. Bu stadyumlara “menzil” denirdi ve devamlılıkları vakfiyeler ile sağlanırdı. Her stadyumun vakfiyeleri, şeyhleri (Başkanları), müritleri (sporcuları) vardı. Bunlar birer kulüpte (Tekke) otururlardı. Şeyhlerinin belli aylıkları olur, müritler de aylık alır, ayrıca bedava yemek yerlerdi. Tekkeler branşlarına göre isimlendirilmişlerdi. Mesela; Pehlivan Tekkesi (Güreş kulübü), Okçular Tekkesi (Okçuluk kulübü), Gürzcüler Tekkesi (Ağır Topuz Kulübü)... Bunlar Osmanlılar tarafından açılmış spor okullarından birkaçıdır.⁸⁰

III. Sultan Ahmet tarafından 1715 yılında dördüncü defa açılan Galatasaray mektebinde öğrenciler Arapça, Farsça, kKıraat, Hüsn-ü Hat ve Mûsikîden başka, silah kullanmak, ok atmak, cirit bazlık gibi savaşa yarayacak fenleri de (ilim) öğrenirlerdi.⁸¹ Ayrıca, 1421 yılında II. Sultan Murat döneminden gelen Enderun adlı mekteplerde de ok atmak gibi savaşlarda faydalı olacak devamlı bir çalışmaya tabi tutulurlardı.⁸²

⁸⁰ Mustafa Keten, (1974), **Türkiye’de Spor**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, ss.30-31.

⁸¹ Keten, **a.g.e.**, s.31.

⁸² **Morpa Spor Ansiklopedisi**, (1997), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, s.104.

6.1.1. Avcılık

Geleneksel Türk toplumunda avcılık önemli bir yer tutmaktadır. Hem savaş tatbikatı hem de halkın yiyecek ihtiyacının karşılanması sebebiyle, özellikle Türk göçebe yaşamın vazgeçilmezi olan avcılık, şairlerin beyitlerinde de çeşitli benzetmelerle dile getirilmiştir.

Avcılık, bazı idareciler tarafından yasalarla düzenlenecek kadar önemsenmiştir. Avcılığı devlet düzeni içerisinde yasalarla düzenleyen ilk kişi Cengiz Han'dır. Cengiz Han ava savaş okulu adını vermiştir. Ayrıca Cengiz Han, avın yapılışı ve kurallarını yaş ile sınırlandırmıştır.⁸³

Devlet yönetiminin en üstünde bulunan padişahların ava ve avcılığa fazlaca meraklı olduklarını, hatta devlet işlerini vezirlerine bırakıp sürek avlarında vakit geçirdiklerini söyleyen kaynaklara rastlamaktayız. Avcılık hususunda en meşhur padişah XVII. yüzyılın padişahlarından IV. Mehmed'dir. Bu av merakı, özellikle aylarca süren ve saray kadınlarını da yanında götürmesinden dolayı tarihçiler tarafından "Avcı" Mehmed lakabının takılmasına sebep olmuştur.⁸⁴

Her şeyin bir düzene koyulduğu Osmanlı'da, elbette avcılıkta bir sistem ve teşkilat içerisinde yürütülmüştür. 1839 Tanzimat'ın ilânına kadar bu teşkilat yapısı devam etmiştir. Sarayda av işlerine bakanlara "hassa avcıları" denmiştir. Av halkı, avlanmada kullanılmak üzere pars, tazı, zagar, ve yırtıcı kuşları terbiye ederek ava alıştırmışlardır. Eğitimciler yaptıkları işlere göre doğancılar, sekbanları, zagarcılar, turnacılar gibi adlar verilmiştir.⁸⁵

Divân şairleri de avcılık ile ilgili unsurları gerek somut gerekse soyut bir yapı içerisinde ele almışlardır. Divân şiirinde sevgili avcı, âşık ise avdır. Aşığın canı ve gönlünün avlandığı durumlar vardır. Sevgilinin saçı, gamzesi ve gözü birer avcıdır. Saç, kemend ile; gamze ve göz ise ok (kirpik) ile avlanırlar. Sevgilinin avcılığında mutlaka tam isabet söz konusudur. Bu avcıda asla merhamet yoktur.⁸⁶

⁸³ Haim Baki Kunter, (1938), **Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, ss.63-66.

⁸⁴ Atif Kahraman (1995), **Osmanlı Devletinde Spor**, Kültür Bakanlığı, Ankara, ss.210-227.

⁸⁵ Savni Huş, (1967), **Av Hayvanları ve Avcılık**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, s.18.

⁸⁶ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, s.405.

*İtdi şikâr gönlümi bir şûh-ı şeh-levend
Müjgânı tîr ü kaşı kemân turrası kemend (34/1)*

“Kirpikleri ok, kaşı yay, saçı kement gibi. Boylu, boslu, şen, oynak bir güzel beni avladı.”

*Varup Mecnûn gibi âhuñ kemendin salma sahrâya
Ol âhû saña sayd olmaz ‘abes yâbâne söylersin (361/2)*

“Mecnun gibi varıp da âh edişinin kemendini sahralara salma, dağ tepe âh vâh ederek dolaşma, o ceylan sana av olmaz. Boş yere yabana söylüyorsun.”

*Geşt itme deşt-i hasreti âhuñla Bâkıyâ
Sayd-ı kemend-i âh olur âhû degüldür ol (295/5)*

“Ey Bâkî âh ederek hasret çölünde dolaşıp durma. O, sevgili, âh kemendi ile avlanacak bir ceylan değildir.”

Aşık sevgiliden uzaktadır ve figan etmektedir. Fakat bu feryatları boşunadır. Çünkü sevgilinin avlanamayacağını bilir. Hâlbuki kendisi av olmuştur.

*Ol âhûyı saña sayd ola sanma iltiyâmından
Öñüñce kaçır ammâ Bâkıyâ âhir şikâr olmaz (195/5)*

“Ey Bâkî! Yaraların kapanması için o ceylanı sana av olur sanma. Önünden kaçır gider ama en sonunda yine de sana av olmaz.”

Padişahların av eğlenceleride beyitlerde yerini almıştır. Aşağıdaki beyitte, ceylan avlanmazsa padişahların eğlenemeyeceği belirtilmiştir:

*Her gazâluñ tek ü pü itmede ardınca gönül
Şâhlar eglenemez sayd u şikâr olmayacak (240/4)*

“Her gönül o ceylanın peşinde (sevgiliyi) oraya buraya koşturmaktadır. Av olmazsa padişahlar eğlenemez.”

*Geşt itme deşt-i hasreti âhuñla Bâkıyâ
Sayd-ı kemend-i âh olur âhû degüldür ol (295/5)*

“Ey Bâkî! hasret çölünde ah edip dolaşma. O (sevgili) ceylan değildir. Ah kemendi sana av olur.”

*Her tezervüñ nice bir saydı hevâsında yilüp
Dâ'imâ hırs u tama' çeşmini bâz eyleyelüm (317/3)*

“Av arzusuyla her sülünün arkasından gidip, hırs ve aç gözlülükle gözünü şahin yapalım.”

*Mâ'il ol Bâkî-sıfat dâ'im hümâlar saydına
Şâh-bâz-ı himmetüñ göklerde pervâz eylesün (388/5)*

“Bâkî, devlet kuşunun avına varlığıyla her zaman meyilli ol. Beyaz doğan olma gayretinle göklerde uçasın.”

*Var ise ol dil-ber-i serrâc sayd itmek diler
Müdde'înüñ sagrıdur maksudı serrâc olmadan (394/4)*

“Varsa gönlü alıp götüren bir saraç, o av olmak ister. Maksat, saraç olmadan iddia edenin sınırı olmaktır.”

*Dil giriftâr-ı ser-i zülfüñ olup
Sayd-ı ser-pençe-i şeh-bâz oldu (493/4)*

“Gönül, saçlarına tutsak olup, şahin gibi güçlü kuvvetli bir kimsenin avı oldu.”

Garazuñ sayd ise ey dil o hümmâ-pervâzı
Şâh-bâz-ı nazar-ı himmetüni sal yiter (151/4)

“Ey gönül! Amacın o yüksekten uçanları (yüksekten konuşanları) avlamak ise, gayretli şahin bakışlarını gönder yeter.”

Bâkî devrinde bazı kimseler tarafından kıskanılmış bir şairdir. Burada da kendisi hakkında konuşanları, sözleriyle avlaması söz konusu edilmiştir.

6.1.1.1. Kuş Avcılığı

Avcılık içerisinde özellikle kuş avcılığının spor olarak yapıldığını söyleyebiliriz. Kuş avcılığına köpek ve şahin gibi bazı hayvanların avcıya yardımcı olarak kullanıldıklarını görürüz. Avcı kuşlar uçurulduktan sonra ardından tazı ve sagarlar salınır ve yırtıcı kuşlar havada parendeler atıp avları üzerinde dalış ve inişler yaparlarken gözden kaybedilmemeleri için de atlar bütün hızlarıyla o istikamete sürülürdü.⁸⁷

Divân şiirinde sevgilinin saçları ve bakışları şahine benzetilir. Benzetme yönü ise avcılıktır. Şahin av kuşudur. Sevgilinin saçı âşıkın gönül kuşunu avlar.⁸⁸

Mürg-i cânı şöyle beñzer itmek isterler şikâr
Ol kara gözler süzildi iki şahinler gibi (499/3)

“(Sevgili) o kara gözlerin, iki şahin gibi süzüldü. Can kuşunu açıkça ortaya çıkarmak istiyorlar.”

Divân şiirinde sevgiliye, âşıkta ait bazı özellikler kuş ile ilgili gösterilir. Âşıkın gözü, bakışı gönlü ve canı birer kuş olur. Sevgilinin bakışları da can kuşunu avlamaya hazır şahinler gibi tasavvur edilmiştir.

⁸⁷ Huş, a.g.e., s.20.

⁸⁸ Pala, a.g.e., s.431.

*Dil giriftâr-ı ser-i zülfüñ olup
Sayd-ı ser-pençe-i şeh-bâz oldu (493/4)*

“Gönül, saçlarına tutsak olup, şahin gibi güçlü kuvvetli bir kimsenin avı oldu.”

Divân şiirinde âşığın gönül kuşu için sevgilinin yanağındaki ben taneye, saç da tuzağa teşbih edilir. Eskiden tuzakların kıldan yapılması böyle bir hayale zemin hazırlamıştır.

*Ârzû-yı dâne-i hâl-i ruhuñla ‘âkıbet
Düşdi hayfâ mürğ-i dil sayyâd-ı zülfüñ dâmına (480/3)*

“Yanağının beninin tanesinin arzusu sonunda yazıklar olsun ki zülfünün avcısının tuzağına gönül kuşu düştü.”

*Olmasañ ger cihânda bir dâne
Zülfüñ olmazdı cân mürğına dâm (329/5)*

“Cihanda bir tane olmasaydın zülfün can kuşuna çatı olmazdı.”

*Garazuñ sayd ise ey dil o hümâ-pervâzı
Şâh-bâz-ı nazar-ı himmetüñi sal yiter (151/4)*

“Ey gönül! Amacın o yüksekte uçanları (yüksekte konuşanları) avlamak ise, gayretli şahin bakışlarını gönder yeter.”

*Mâ’il ol Bâkî-sıfat dâ’im hümâlar saydına
Şâh-bâz-ı himmetüñ göklerde pervâz eylesün (388/5)*

“Bâkî, devlet kuşunun avına varlığıyla her zaman meyilli ol. Beyaz doğan olma gayretinle göklerde uçasın.”

*Ne mümkün mürğ-i dil vasluñ hevâsından güzâr itmek
Tutar sayyâd-ı gamzeñ şâh-bâz-ı cân-şikâr elde (412/3)*

“Gönül kuşumun kavuşmanın arzusundan geçmesi mümkün değil. Gamzen avcı olur beni tutar, canım da av olup şahinin elindedir.”

*Zâglar bir kebk-i ra'nâdan üşüp ayırdılar
Şâh-bâz-ı 'aşk iken elden şikârum aldılar (178/3)*

“Kargalar güzel bir kekliğin başına üşüştüler. Aşkın şahini iken elimden avımı aldılar.”

6.1.2. Güreş

Türklerin ata sporu olarak görülen güreş, başlangıcından günümüze kadar varlığını korumuş spor türlerinden biridir. Osmanlıda güreşe önem verilmiş bu yönde güreşçiler tekkesi kurulmuştur. Osmanlı'da ilk güreş tekkesi (atıcılar tekkesi gibi) Bursa'da, ikincisi Edirne'de, üçüncüsü İstanbul'da açılmıştır.⁸⁹ Günümüzde güreş fedarasyonu olarak da ifade edebileceğimiz bu tekkeler spor kulübü işlevi görmekteydi. Güreş yapan kimselere “yiğit, cesur, iri vücutlu” anlamlarına gelen “pehlivan” adı verilmektedir. İran kültürüyle etkileşimler sonucunda güreşe yeni kurallar getirilmiştir. Bunların başında kispet giymek, dua okumak, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin adlarını anmak geliyordu.⁹⁰

Bâkî'de güreş unsurlarını çeşitli imajlarla beyitlerinde ifade etmiştir.

*Ebrûlaruñ gamını dil-i nâ-tevân çeker
Şol pehlevâna döndi ki iki kemân çeker (154/1)*

“Kuvvetsiz, zayıf gönül kaşların ayağını çeker. Şu pehilivana döndü ki, iki yay çeker.”

⁸⁹ Kahraman, a.g.e., s.189.

⁹⁰ a.g.e., s.105.

Pehlivan aynı zamanda “okçu, güreşçi”⁹¹ ve “savaşçı, cengâver”⁹² anlamlarına gelmektedir. Yukarıdaki beyitte de pehlivan bir okçu olarak düşünülmüştür. Kaşların ayağını çekmesi, güreşte ayağa yapılan müdahaleyi düşündürmektedir. Pehlivan hem cesurdur hem okçudur. Sevgilinin kaşları aşğın gönlünü zayıflatır. Ve pehlivan da, gücüyle yayı çeker.

6.1.3. Ok Atma (Tîr-Kemân)

Osmanlı toplumunda okçuluğun ayrı bir önemi vardır. Türkler için çok büyük önem taşıyan okçuluğun ilk defa Türklerde başladığı görülmektedir. Hatta Türk hakanı Oğuz Han’ın oğullarını “Bozok” ve “Üçok” diye ayırdığını söyleyebiliriz.

Ok; kamyş veya ağaçtan yapılmış (66–70 cm) uzunluğunda ve 4-5 dirhem (12,8-16 gr) ağırlığında bir çubuk olup, yay ile uzağa atılarak düşmanı ve hayvanı yaralamak için, spor olarak da, uzağa atmak, sert ağaçlara saplamak ve bir nişanı vurmak amacı ile kullanılır.⁹³ Yay; okun hızla ileriye gitmesini sağlayan bir araçtır. İki bölümden oluşur. Birisi, ağaç ve boynuzdan yapılmış olan gövde kısmı, diğeri de (ip, sinir, deri ve ibrişim vb.) gibi çeşitli nesnelere yapılan kirirş bölümüdür.⁹⁴

Okçuluk savaş, avlanma ve spor dalı olarak Türklerde köklü bir tarihe sahiptir. Bu sebeple yayla at üstünde eğitimi, ferdi veya toplu kullanım şekilleri geliştirmiştir.⁹⁵ Anadolu ve Rumeli’deki ok meydanlarına “Kabak meydanı” denilirdi. Ok meydanları başka sportif faaliyetler içinde kullanılırdı. Orhan Bey’in Bursa’da yaptırdığı Atıcılar meydanından başlayarak Osmanlı şehirlerinde yapılmış 30 kadar ok meydanı tesbit edilmiştir.

Osmanlı şehzadelerinden vücut yapısı spora elverişli olanlar, bilhassa ata binmek, ok atmak, cirit oynamak ve kılıç kullanmak gibi sporlarla eğitilerek

⁹¹ M. Zeki Pakalın, (1972), **Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul, s.766.

⁹² A. Atillâ Şentürk, (1999), **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY, İstanbul, s.459.

⁹³ Kahraman, **a.g.e.**, s.375.

⁹⁴ **a.g.e.**, s.361.

⁹⁵ Caner Arabacı, (1999), “Osmanlıda Spor Kuruluşları-Vakıf İlişkisi”, **Osmanlıda Spor Sempozyumu Bildirisi**, Konya, s.155.

büyütülürdü. Bu sporları yapabilmek ve eğitimini vermek için Tekkeler kurmuşlardır. Bu tekkelerden birisi de; Okçular Tekkesi (Okçuluk Kulübü)'dir.⁹⁶

Divân şiirinde sevgiliye ait birçok güzellik unsuru oka benzetilmiştir. Bunların hemen hepsinde benzetme yönü aşkın yaralanma halidir. Ok, her halde aşkın bağrına ve dolayısıyla gönlüne saplanır. Aşık bu okun gönlünden çıkarılmasını istemez. Onun için bu okadeta sevgiliden gelen bir armağandır.⁹⁷ Kemân ise, divân şiirinde bir savaş aleti olmak yanında en çok kullanımını, sevgilinin kaşı için yapılan benzetmelerde bulmuştur.⁹⁸

Zahm-ı hadeng-i yâr sa'âdet nişânıdır
Sînem ideydi ol kaşı ya kâşkî hedef (228/4)

“Sevgilinin okunun yarası mutluluk işaretidir. Keşke kaşı yay olan sevgili sinemi hedef tutsaydı.”

Atduñ hadeng fazl u belâgat nişânına
Tîr-i murâduña ola her maksaduñ hedef (230/4)

“Fazilet ve güzel söz söyleme nişanına okunu attın. Muradın okuna her maksadın hedef olsun.”

Neden bu menzil-i hâkîde ârâm ihtiyâr itmek
Senüñ cândur yirüñ ey tîr-i dil-ber sen bedenden geç (30/3)

“Ey sevgilinin süzgün bakışından fırlayan gamze oku, senin yerin aşkının canıdır. Bu toprak yurdu konaklarda eyleşmeyi istemek niye. Gel sen toprağa düşmek yerine gönüllü hedef tahtan olan bedenden geç. “

⁹⁶ Keten, a.g.e., s.30.

⁹⁷ Pala, a.g.e., s.377.

⁹⁸ a.g.e., s.278.

*Gönder efendi sîneme tîr-i belâlaruñ
Olsun siper belâlaruña mübtelâlaruñ (262/1)*

“Efendi, göğsüme bela oklarını gönder. Senin tutkulu âşıkların senin belalarına siper/kalkan olsun.”

*Ebrûlaruñ gamını dil-i nâ-tevân çeker
Şol pehlevâna döndi ki iki kemân çeker (154/1)*

“Kuvvetsiz, zayıf gönül kaşların ayağını çeker. Şu pehilivana döndü ki, iki yay çeker.”

*Tîr-i gamuñ nişânesidür diyü Bâkîyi
Allâh ki halk çekdi çevürdi kemân gibi (526/5)*

“Bâkî’yi nişan yapıp gam okun, Allah ki yaratıp çekti çevirdi yay gibi.”

*Geliip konmuşken ey kaşı kemânum dilde peykânuñ
Göñülden geçdi âhir cân evin vardı mekân itdi (543/4)*

“Ey kaşı yay olan sevgili gönlüme okun ucu gelip kondu. Gönlümden geçip en sonunda vcan evime varıp orayı kendine mekan yaptı.”

6.2. OYUNLAR

Osmanlı’da XVI. yüzyılda, günümüzde de oynanan oyunların oynandığına şahit olmaktayız. Fakat şairler bu oyunları çeşitli benzetmeler yoluyla beyitlerine almışlardır.

6.2.1. Satranç

Satranç, iki kişilik olup altmış dört karelik bir tahta üzerinde, on altışar taşın karşılıklı olarak kullanılmasıyla oynanan bir oyundur. “İstanbul’da ve büyük dairelerin

her birinde, hatta kahvehanelerde bile oynanan pek eski ve ünlü bir oyundur... Satranç meraklıları, bu oyunda mahareti olanları kendi evlerine çağırır ya da o adamı arar bulur, tanışarak oyununu görürdü. Satranç oyunu pek çok kimsenin ekabirle dostluk kurmalarına ve hatta aileye girmelerine, birbirlerine akraba olmalarına kadar varan ilişkilere vesile olmuştur.”⁹⁹

Görüldüğü gibi satranç eski toplum hayatında bugünkünden çok daha önemli bir yere sahipti. Divan şiirinde de nerede satranç oyunundan bahsedilse, orada satrançla ilgili kelime ve tabirleri aramak gerekir. Satranç, mansûbe, mat, ferz, tarh itmek, at,fil, kişkiş, ferzane, ruh, leclac, piyade bunlardan bazılarıdır. Çünkü bu oyundan bahsedilirken, söz oyunları yapılır ve malzeme olarak onun terminolojisi kullanılır.¹⁰⁰ Dolayısıyla beyitlerde toplum hayatının bir yansıması olarak kendisine bir yer bulmuştur.

Beydak-ı hâl-i ruhuñ zülfüñle mestûr eyleme

Almaga şâhum gönül ferzânesin açmazdan (364/2)

“Gönül şahım bilginliğini açarak almaya çalışmadan yanağının beninin satranç taşını saçının kâkülleriyle kapatma.”

Ferzâne-i cihânsın o ruhlarla sen bu gün

Şâhân-ı hüsn atun öñince piyâdedür (87/4)

“Sen bugün o yaratılışınla cihanın en bilgili kişisisin. Güzelliklerin şahları senin atının önünde piyadedir.”

Nat'-ı zemîne at salıcak fâris-i bahâr

Düşdi şükûfeler hep öñine piyâdevâr (180/1)

“Baharın at binicisi yer yüzüne at salarak çiçekler hep onun önünde piyade gibi düştü.”

⁹⁹ Abdülaziz Bey, (1995), **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Haz: Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.379.

¹⁰⁰ Vildan Serdaroglu, (2006), **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı**, İSAM Yayınları, İstanbul, s.426.

Nerd, tavla dediğimiz oyundur. Nuşirevan'ın veziri Büzürcmihr'in icat ettiği rivayet edilir. Nerd yedi oyundan ibarettir. 1) Fad veya ferid, 2) Ziyad, 3) Sitâre 4) Hâne-gir, 5) Tavîl ki halen tavla denilen oyundur, 6) Deh-zar, 7) Mansûbe. Ayrıca ağaç özdeğine, ateşli şişliklere sürülüp sarılan bir merheme denilir.

Bâkî Divânı'nın bir yerinde nerd kelimesi yer almaktadır:

Ne 'aceb dâglaruñ işler ise ey dil-i zâr

Çürümüş nerd-i mahabbetde bir iki pûluñ (266/2)

“Ey inleyen gönül ne acayip gönül yaraların işlemiştir. Muhabbet tavlasında bir iki pulun çürümüştür.”

6.2.2. Yüzük Oyunu

Yüzük oyunu, genellikle fincan, mendil gibi şeylerin altına gizlenen yüzüğün bulunması esasına dayanır. Yüzük oyunu Araplar, Farslar ve diğer milletlerde de mevcuttur. Beyitte rakibin, sevgilinin yüzüğe benzeyen dudaklarını gönlünde gizlediği söylenerek yüzük oyununa yer verilmiştir:

Dilde mihr-i hâtem-i la'lün nihân itmiş rakîb

Dîv işitdik bir zaman mühr-i Süleymân gizlemiş (214/3)

“Rakip, sevgilinin yüzüğe benzeyen dudaklarını gönlünde saklamış, sonradan Süleyman'ın yüzüğünün şeytan tarafından gizlendiğini işittik.”

6.2.3. Top-Çevgân

Eski şark milletlerinde, özellikle Türklerin oynamış oldukları bir çeşit oyunda kullanılan sopadır. Karşılıklı 4 ile 10 kişilik takım halinde oynanan çevgân oyununda, taraflar at sırtında bulunur ve ellerinde değnekler ile topu hedefe sürerlermiş. Avrupa'da

“Polo” adıyla bilinen ve halen oynanan oyunda budur. Oyunda bir çevgân bir de top (gûy) bulunduğu için daha çok “gûy u çevgân” olarak anılır.¹⁰¹

Aşığın elinde her zaman çevgan bulunur:

Meger başuñ ser-i kûyında tûp olmak hevâsıdur
Dem-â-dem Bâkıyâ koluñda çevgân olmaga bâ'is (27/5)

“Ey Bâkî! Her zaman kolunda çevgan olmasına sebep nedir? Meğer başın, sevgilinin bulunduğu sokağın başında top olmak arzusundadır.”

Zinhâr uzatma destüñi dînâr u dirheme
Sal mihr ü mâh tûpına çevgân-ı himmetüñ (280/3)

“Sakın elini altın ve gümüş paraya uzatma. Gayret sopası ile güneş ve ay topuna sal.”

Çevgan başı yukarda olanları yuvarlamak için benzetme unsuru olmuştur:

Ey nice ser-efrâzlaruñ kellesi tûpı
Galtân ola bu 'arsada çevgânüñ elinden (359/5)

“Ey nice başı yukarda olanların kelleleri top gibi oldunuz, bu yerde elimde çevganla yuvarlanıp gittiniz.”

¹⁰¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.102.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüze kadar yapılan olumsuz değerlendirmelerin ve eleştirilerin tersine, kasıtlı veya kasıtsız, hayata sıkı sıkı bağlı ve tamamen hayatın ortasında yaşamaktadır. Bâkî’de sosyal hayata kayıtsız kalmamış ve bunu gazellerine yansıtmıştır.

Yaptığımız çalışma, bilinenin aksine divân şairlerinin hayattan kopuk bir sanat anlayışı içerisinde bulunmadıklarını gösteren bir şiir şerhi çalışmasıdır. Divân şiirinin sadece “âşık”, “sevgili” ve “rakip” etrafında dönen bir aşk macerasından ibaret olmadığı, sosyal hayat unsurlarının da çeşitli imajlar oluşturacak şekilde kullanılmasının şairlere ve özelde Bâkî’ye ilham kaynağı oluşturduğu anlaşılmıştır.

Sosyal hayat unsurları, “Bâkî’nin Gazellerinde Sosyal Hayatın İzleri” çalışmasıyla bölümler halinde tasnife tutulmuş ve her bölüm kendi içerisinde yeni bir metodoloji ile izah edilmiştir. Saraç çıraklığından gelerek “Sultan’üş-Şuâra” unvanını kazanan Bâkî, kendinden sonra gelen birçok şairi etkilemeyi başarmış ve sosyal hayatın bizzat içinde yer almış bir divân şairidir. XVI. yüzyılın ihtişamına tanıklık eden Bâkî, şairane ustalığı sayesinde sosyal hayat unsurları olarak belirtebileceğimiz karakterler, giyim-kuşam, eşya kültürü, hastalıklar ve tıp anlayışı, kutlamalar, eğlenceler, spor ve oyunları hayalleri ile yoğurarak, gazellerinde mecaza ve benzetmelere dönüştürmüştür.

Divân şiirinin daha iyi yorumlanması ve yıllardır “sosyal hayattan uzak bir saray edebiyatı” anlayışının hâkim olması, bizi şairin beslendiği kaynakları incelemeye yöneltmiştir. Bu noktada incelediğimiz Bâkî’nin, gazellerinde aşk anlayışını, sosyal hayatın unsurlarını sıkça kullanarak ifade ettiğini açıkça görmekteyiz.

Divân edebiyatının sadece “saray edebiyatı” olarak “toplumdan kopuk olduğu” imajı, yapılan ilmî çalışmalarla zihinlerden kaldırılmalıdır. Şair yaşadığı toplumun bir ürünüdür. Yapılan çalışmada bu düşüncenin ispatı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey, (1995), **Âdât ve Merâsim-i Kadime, Tâbirat ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye: Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tâbirleri: İnsanlar, İnanışlar, Eğlence**, Haz: Kazım Arısan-Duygu Arısan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, I-II, İstanbul.
- AKSOYAK, İ.Hakkı, (1995), “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı: 1, ss.81-90.
- AND, Metin, (1982), **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- ARABACI, Caner, (1999), “Osmanlıda Spor Kuruluşları-Vakıf İlişkisi”, **Osmanlıda Spor Sempozyumu Bildirisi**, Konya, s.155.
- ARSEVEN, Celal Esad, (1943), **Sanat Ansiklopedisi**, I-V, MEB, İstanbul.
- ASLAN KOÇAK, Z., (2001), “Bâkî Divânı’nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul.
- AYBET, Nahid, (1989), **Fuzuli Divanı’nda Maddi Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- AYLAR, Selçuk, (1999), **Divân Şiirinde Sosyal Hayatın İzlerine Dair Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler**, Haz: Mehmet Kalpaklı, YKY, İstanbul.
- BÜNGÜL, Nurettin Rüştü, (T.Y.), “Tercüman 1001 Temel Eser, I- II”, **Eski Eserler Ansiklopedisi**, İstanbul.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, (1986), I-XX, İstanbul.
- CEBECİOĞLU, Ethem, (1997), **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yayınları, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (2001), **Bâkî ve Dîvânı’ndan Örnekler**, Kitabevi, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (2003), **Divanlar Arasında**, Kitabevi, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1990), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

- ENGİN, Nihat, (1998), **Osmanlı Devletinde Kölelik**, MÜİF, İstanbul.
- GIBB, W. E. J. (1999), **Osmanlı Şiir Tarihi**, Çev: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HUŞ, Savni, (1967), **Av Hayvanları ve Avcılık**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (1988), “Padişah”, **Milli Eğitim Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul.
- KANAR, Mehmet, (2008), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, C.1, Say Yayınları, İstanbul.
- KEMİKLİ, Bilal, (2007), “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, ss. 19–36.
- KETEN, Mustafa, (1974), **Türkiye’de Spor**, Ay yıldız Matbaası, Ankara.
- Kutadgu Bilig’de ve Bağdatlı Rûhî Divanı’nda Zahid, (2008), **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, Bursa, s.2.
- KUNTER, Haim Baki, (1938), **Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- KÜÇÜK, Sabahattin, (1994), **Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)**, TDK Yayınları, Ankara.
- KOÇU, Reşad Ekrem, (1967), **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- Morpa Spor Ansiklopedisi**, (1997), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, s.104.
- ONAY, Ahmet Talat, (1996), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz: Cemal Kurnaz, MEB, İstanbul.
- ÖZEN, Mine Esiner, (T.Y.) “Türkçede Kumaş Adları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 33, İstanbul, ss. 291–340.
- ÖZKAN, Ömer, (2007), **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.

PALA, İskender, (1995), **Türk Düğmeciliği ve Bahriye Düğmeleri**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul.

PALA, İskender, (2003), **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.

SERDAROĞLU, Vildan, (2006), **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı**, İSAM Yayınları, İstanbul.

ŞENTÜRK, A. Atilla, (1999), **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad, (2001), **Fuzûlî Divanı Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

TÜZÜNER, Perihan Özcan, (T.Y.) “Elektroniğide Var”, **Yeni Aktüel**, S.39, s.7.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988), **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988), **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara.

ŞENTÜRK, A. Atilla, (1999), **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY, İstanbul.

DİZİN

A	M
Abdal, 22	Mıstar, ix, 80
Âşık, 9, 10, 11, 17, 21, 24, 27, 37, 68,
69, 110, 116, 118, 120, 126, 131,
133, 139	Micmer, ix, 71
Atlas, viii, 45	Molla, 26
Ayak Seyri, xi, 128	N
B	Nakkare, xi, 146
Beşik, ix, 89	Nefir, xii, 147
C	Nemed, viii, 51, 64
Ceres, x, 99	Nevbet, xi, 135, 145, 146
Cübbe, viii, 21, 57	Nikâb, viii, 49
Ç	P
Çeng, xi, 25, 136, 138	Padişah, 15, 78, 79, 164
Çerağ, ix, 70	R
Çevgan, 161	Rakip, 11, 12, 13, 15, 160
D	S
Delk, viii, 55	Seccade, 84
Destâr, viii, 46	Sürahi, x, 90
E	Sürme, x, 8, 73, 93, 94, 107
Efser, viii, 47, 48	T
F	Tebhale, 104
Fetil, ix, 70	Tez, 3
H	V
Hokka, ix, 81, 82	Vaiz, 17
K	Vala, viii, 45
Kemha, viii, 44	Varak, ix, 75
Kilk, ix, 79	Y
Kise, x, 100	Yüzük Oyunu, xii, 160
Kuhl, x, 93, 94, 107	Z
	Zahid, 18, 164
	Zerrîn, vii, 43